ACADEMIA
DE ŞTIINŢE
SOCIALE
ŞI POLITICE
A REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

2 TOMUL 37 1984

FEBRUARIE

EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECŢIA DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE

Preţul unui abonament este de 180 lei.
În ţara abonamentele se primesc la oficiile poştale şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii.

Cititorii din străinătate se pot abona adresîndu-se la ILEXIM. Departamentul Export-Import presă P. O. Box 136—137. Telex 11226 — Bucureşti, Str. 13 Decembrie nr. 3, 70116.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb precum şi orice corespondenţă se vor trimire pe adresa Colegiului de redacţie al revistei „REVISTA DE ISTORIE". Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacţiei:
B-dul Aviatorilor, nr. 1
71247 — Bucureşti, tel. 50—72—41

REVISTA DE ISTORIE

TOM 37, Nr. 2
Februarie 1984

SUMAR

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEŞTI

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

CRONICA VIEŢII ŞTIINŢIFICE

CARTEA ROMÂNEASCĂ ŞI STRĂINĂ DE ISTORIE

„Revista de istorie", Tom. 37, nr. 2 p. 105—206, 1984

REVISTA DE ISTORIE

TOME 37, N° 2
Fevrièr 1984

SOMMAIRE

„Revista de istorie", Tom 37, nr. 2, p. 105—206, 1984

DE LA CONŞTIINŢA UNITĂŢII DE NEAM LA CONŞTIINŢA NAŢIONALĂ *

DE

NICOLAE STOICESCU

Unitatea românilor în veacurile trecute constituie — aşa cum spunea G. Brătianu acum patru decenii — „*problema centrală a istoriei naţionale*" ; în plus, ea a devenit în ultimele decenii deosebit de actuală, deoarece unii istorici străini susţin că ar exista şi o conştiinţă separată de neam a moldovenilor.

Deşi cercetată de istorici români de renume, începînd cu N. Iorga[1], D. Onciul[2], G. Brătianu[3], I. Lupaş[4], Ştefan Pascu[5] etc., problema merită a fi reluată pentru a se sublinia rolul sec. XVIII în generalizarea ideii unităţii de neam şi ca epocă de tranziţie spre conştiinţa naţională[6]. După

---

* Comunicare ţinută la Academia R. S. România la 26 II 1983.

[1] N. Iorga, *Dezvoltarea ideii unităţii politice a românilor*, Vălenii de Munte, 1915; idem, *Note despre unirea românească* („Rev. istorică". 1920, p. 1 — 11); idem, *Conştiinţa naţională românească de la Mihai Viteazul pînă astăzi* („Neamul românesc", 1920, nr. 163—181); dem, *Solidaritatea românească la începutul sec. XIX* („Cuget românesc", 1922, p. 97—113).

[2] D. Onciul, *Ideia latinităţii şi a unităţii naţionale* („Rev. istorică", 1919, p. 141—162). Reprodusă în *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoţeanu, II, Buc., 1968, p. 261—284.

[3] G. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, Buc., 1943.

[4] I. Lupaş, *Istoria Unirii românilor*, Buc., 1937.

[5] Ştefan Pascu, *Marea adunare naţională de la Alba Iulia, încununarea ideii, a tendinţelor şi a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968 ; Vezi şi Ştefan Pascu, A. Petric, *Ideea de unitate naţional-statală în conştiinţa poporului român* („Analele Institutului de studii istorice şi social-politice", 1973, nr. 6, p. 3—23); Cornelia Bodea, *L'idée d'unité et de continuité dans la conscience du peuple roumain* („Revue roumaine d'histoire", 1968, nr. 6, p. 853—876); M. Dan, P. Teodor. A. Răduţiu, *Ideea de unitate a poporului român oglindită în istoriografie* („Anuarul Inst. de istorie", Cluj, 1968, p. 25—57); A. Răduţiu, P. Teodor, *Ideea de unitate politică la români*, Buc., 1968.

[6] Despre această problemă vezi: Al. Duţu, *Les racines de la conscience nationale chez les Roumains*, în *Le développement de la conscience nationale en Europe Orientale*, Paris, 1969; V. Cândea, *Les Lumières et la naissance de la conscience nationale chez les Roumains*, în *Les Lumières et la formation de la conscience nationale chez les peuples du Sud-est européen*, Buc., 1970; Ilie Grămadă, *De la conştiinţa de neam la conştiinţa naţională — trăsătură distinctivă a istoriei românilor* („Mitrop. Moldovei", 1978, nr. 5—8, p. 501—520); Eugen Stănescu, *Consideraţii privind formarea conştiinţei naţionale la români* („Era socialistă", 1976, nr. 1, p. 36—41).

Despre existenţa conştiinţei politice a unităţii naţionale incepînd din a doua jumătate a sec. XVIII vezi *Mémoires et projets de reforme dans les Principautés Roumaines, 1769—1830*, Buc., 1970. Pentru situaţia din ţările apusene (Franţa, Germania) vezi Karl Ferdinand Werner, *Les nations et le sentiment national dans l'Europe médiévale* („Revue historique", 1970, oct. dec., p. 285—304). Pentru situaţia din Bulgaria, unde se admite existenţa unei conştiinţe naţionale încă din sec. XV—XVIII, vezi Bistra Cvetkova, *Problems of the bulgarian nationality and the national consciousness in the XV—XVIII C.*, în *Etudes historiques*, VI, 1973, p. 57—80. Vezi şi mai jos nota 90.

„Revista de Istorie", Tom. 37, Nr. 2, p. 107—125, 1984

opinia noastră, nu s-a insistat încă îndeajuns asupra progreselor realizate de unitatea de neam în sec. XVIII, cei mai mulţi dintre cercetători oprindu-se la cronicari, D. Cantemir şi Şcoala ardeleană. După cum vom arăta în cele ce urmează, în sec. XVIII, îndeosebi în a doua jumătate, se produc o serie de procese care vor consolida unitatea românească pe toate planurile.

Întrucît este vorba de sec. XVIII, va trebui să pornim de la ultimul mare umanist român, D. Cantemir, care a exprimat cu claritate ideea de unitate a poporului român chiar în titlul operei sale de bază *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, în care arată că Ţara Românească (în sensul de Dacia, România) „s-au împărţit în Moldova, (Ţara) Muntenească şi Ardealul”, dovedind concepţia sa despre o ţară românească unitară, un teritoriu comun al neamului românesc ce cuprindea toate Ţările Române [7].

Aşa cum se ştie, ideile lui D. Cantemir au fost preluate apoi de Şcoala ardeleană, care le-a transformat într-o puternică armă de emancipare politică şi naţională a românilor din Transilvania [8]. Preluarea acestor idei de la principele moldovean a contribuit ea însăşi la unitatea culturală şi ideologică a oamenilor de cultură.

După cum s-a arătat, începînd cu Inochentie Micu, ideea romanităţii românilor (care include şi pe cea a vechimii, stăruinţei şi unităţii neamului) se transformă dintr-o stare latentă a conştiinţei colective într-o idee-forţă politică, mînuită şi activizată de înşişi românii, după ce, cu veacuri înainte, străinii îşi dăduseră seama de importanţa ideii romanităţii ca forţă politică [9]. Vlădica Inochentie a cerut ca românii să fie acceptaţi ca a patra naţiune din Transilvania, folosind termenul de naţiune cu sensul său medieval de natio, nu cu cel modern [10].

---

[7] Ştefan Ştefănescu, *Originea, continuitatea şi unitatea poporului român în concepţia lui Dimitrie Cantemir* („Studii”, 1973, nr. 5, p. 915—922); I. Mitrea, *Dimitrie Cantemir despre romanitatea, continuitatea şi unitatea poporului român* („Studii şi cercetări ştiinţifice”, Bacău, 1974, p. 20 şi urm).; Eugen Stănescu, *Dimitrie Cantemir şi ideea de unitate în societatea românească a vremii* („Anale de istorie”, 1973, nr. 3 p. 57—69).

[8] G. Pascu, *Cantemir şi ardelenii* („Rev. critică”, 1927, nr. 1, p. 21 26); V. Netea, *D. Cantemir precursor al Şcolii Ardelene*, în vol. *Pe drumul unităţii naţionale*, Cluj, 1975, p. 9—16; A. Răduţiu, P. Teodor, *op. cit.*, p. 63 76.

Despre ideile corifeilor Şcolii ardelene cu privire la unitatea românilor vezi: M. Dan, P. Teodor, A. Răduţiu, *op. cit.*, p. 37—41; Pompiliu Teodor, *Despre „Istoria românilor cu întrebări şi răspunsuri” a lui Samuil Micu Clain* („Studii”, 1960, nr. 2, p. 197—205); idem, *Ideologia revoluţiei din 1848 şi opera istorică a lui Samuil Micu* („Studia Universitatis Babeş-Bolyai”, Historica, 1965, fasc. 2, p. 56—62); Şt. Pascu, *Marea adunare de la Alba Iulia*, p. 59—61 etc.

[9] A. Armbruster, *Romanitatea românilor*, Buc., 1972, p. 239.

Vezi şi Ştefan Pascu, *Marea adunare de la Alba Iulia*, p. 49, unde se spune că I. Micu a fost „primul care a înţeles mişcarea naţională românească unitară, i-a pregătit un program şi s-a străduit să concretizeze viziunea naţionalităţii romane, a formulat politica naţională românească” (în Transilvania, adăugăm noi).

[10] Despre importanţa luptei dusă de Inochentie Micu vezi David Prodan, *La lutte de Inochentie Micu pour le relèvement politique des Roumains de Transylvanie* („Revue roumaine d'histoire”, 1965, nr. 3, p. 477—496).

Despre rolul conştiinţei originii latine a poporului român în revendicarea egalităţii românilor cu celelalte „naţiuni” privilegiate din Transilvania vezi E. Behring, *Die Anfänge patriotischer Dichtung in Rumänien von 1780—1830* („Wissenschafliche Zeitschrift der Karl Marx Universität Leipzig Gesellschafts- und Sprach wissenschaftliche Reihe”, 15, 1966, nr. 3, p. 507—512).

Corifeii Școlii ardelene au susținut cu tărie unitatea poporului român, despărțit în mai multe formațiuni politice. De pildă, în *Povățuire către economie de cîmp* (1806), G. Șincai arată că „această carte se întoarce în limba românească pentru folosul tuturor românilor care sînt despărțiți și lățiți ..., cît nici o țară sau două, ci mai multe au, le oblăduesc (stăpînesc în toată maiestatea), precum este Moldova și Țara Românească, au le locuesc de sine ... sau împreună cu alte neamuri, precum sînt Ardealul, Banatul, Maramureșul". Șincai mărturisește, totdeodată, și comunitatea de origine a tuturor românilor : „oricum s-au numit sau se numesc ei acum, (românii) tot de o viță și porodiță sînt, adecă romani de sînge, precum firea și virtutea îi mărturisește".

Cît privește pe Samuil Micu, acesta este primul istoric român care realizează o istorie a daco-romanilor din cele trei Țări Române în lucrarea sa *Brevis historica notitia originis et progressus nationis Daco-Romano seu ut quidem barbaro vocabulo appelant Valachorum, ab initio usque ad seculum XVIII.* Celelalte opere ale lui Micu mărturisesc chiar prin titlul lor unitatea poporului român : *Istoria românilor cu întrebări și răspunsuri, Scurtă cunoștință a istoriei românilor* sau *Istoria și lucrurile și întîmplările românilor.* În *Istoria cu întrebări și răspunsuri*, Micu afirmă cu claritate unitatea românilor : „pămîntul în care locuesc astăzi românii este Țara Românească, Țara Moldovei și în Țara Ardealului cu mulți mai mulți sînt românii de cît toate alte neamuri".

Petru Maior va vorbi la rîndu-i despre „nemărginita mulțime a românilor cîtă este ... în Banat, în Maramureș, în Ardeal, în Țara Muntenească, în Moldova" [11].

Pentru a ne da seama de influența lucrării lui Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, tipărită la Buda, 1812, vom aminti cuvintele lui Mihail Kogălniceanu care susținea că „a deșteptat duhul național, mort de mai mult de un veac ; lui îi sîntem datori cu o mare parte a impulsului patriotic ce de atuncea s-a pornit în tustrele provincii ale vechii Dacii" [12].

După D. Cantemir și Școala ardeleană, *ideea unității de neam devine o idee generală.* Așa cum remarca N. Iorga, „cînd într-un popor apare un singur om cu o idee este mare meritul omului aceluia, nepotrivit cu timpul său, dar cînd nu numai un singur om ci mai mulți răsar cu aceiași

---

[11] Citate după A. Răduțiu — P. Teodor, *op. cit.*, p. 69—71.

[12] M. Kogălniceanu, *Cuvîntare la deschiderea cursului de istorie națională*, în *Opere complete*, ed. A. Oțetea, Buc., 1916, p. 646. Recunoscînd, la rîndul său, meritele corifeilor Școlii ardelene, N. Bălcescu scria în *Mișcarea românilor din Ardeal:* „Știm toți cine fură cei dintîi apostoli ai românismului. Cine nu cunoaște numele glorioase ale lui Iorgovici, Șincai, Cichindeal, Klein, Lazăr, Petru Maior, care prin școli, prin cultivarea limbii și a istoriei, puseră stîlpii de temelie ai naționalității române și propagară ideea unității sale?" (A. Răduțiu — P. Teodor, *op. cit.*, p. 73—74).

După cum arăta, D. Prodan, *Supplex libellus Valachorum*, Buc., 1967, p. 470; „latinitatea, romanitatea, vechimea, prioritatea, continuitatea, dezvelite de cronicari, de studiile istorico-filologice, propagate pe întreaga arie a poporului român, vor juca un rol imens în trezirea întregului popor român la o înaltă conștiință de sine, vor fi un stimul moral capital în prefacerea lui din popor în națiune ... Istoria, limba, cultura comună anticipau asupra viitoarei unități naționale".

idee, această înseamnă că ideea este a poporului întreg și lucrul are o valoare și mai mare"[13].

În această vreme, nu numai cărturarii și cronicarii erau conștienți de ideea unității neamului românesc, dar și oameni cu o cultură mai modestă ca preotul Sava Popovici din Rășinari, care arată la 1792 că „neamul nostru românesc" este „o rămășiță a romanilor în pămîntul acesta rămasă"[14], sau autorul „plîngerii" mănăstirii Silvașului, care știa că „uniația" nu urmărea altceva decît „să răsnească" (= despartă) pe românii din Transilvania" de frații lor din Țara Românească și Țara Moldovenească"[15].

La 13 aprilie 1788 — în timpul războiului ruso-turc — Nicolae vodă Mavrogheni, domnul Țării Românești, anunța pe locuitorii din sudul Moldovei, care rămăseseră fără domn, că-i va ocroti de primejdii, pe motivul că „sînteți de același neam cu noi"[16]. Se înțelege că Nicolae Vodă, care era grec de origine, aflase despre unitatea de neam dintre munteni și moldoveni de la locuitorii din Țara Românească, supușii săi din acea vreme.

La întărirea conștiinței unității de neam în sec. XVIII au contribuit în mod deosebit *circulația cărților*[17], *a cărturarilor, a copiștilor și a dascălilor itineranți* care au trecut frecvent dintr-o parte în alta a Carpaților în această vreme[18]. Numeroșii copiști de manuscrise, care cercetau satele transilvănene, unde locuiau frații lor, întăreau în sufletele acestora convingerea că dincolo de munții Carpați trăia același popor român, care vorbea aceeași limbă și avea aceeași credință.

Cît privește circulația cărților religioase, ea a fost mult mai intensă în sec. XVIII decît în sec. XVII. Astfel, în jud. Sibiu s-au găsit circa 300 de cărți religioase venite din Țara Românească și Moldova în sec. XVIII, față de numai 20 din sec. XVII[19], iar în jud. Arad 735 de cărți

---

[13] N. Iorga, *Istoria literaturii române. Introducere sintetică*, Buc., 1929, p. 103. Aceeași idee în studiul *Solidaritatea românească la începutul secolului al XIX-lea* („Cuget românesc", 1922, p. 100). Vezi și M. Dan, P. Teodor, A. Răduțiu, *op. cit.*, p. 40, unde se spune: „Cu Samuil Micu și Gheorghe Șincai noua ideologie națională, potențată de valorile iluminate, tinde să pătrundă tot mai adînc în masele largi ale poporului"; operele lor „creează la începutul veacului (XIX) un climat propice pentru dezvoltarea unei culturi românești unitare".

[14] I. Lupaș, *Cronicari și istorici români din Transilvania*, I, p. 84, 87.

[15] *Ibidem*, p. XVI.

[16] V. A. Urechia, *Istoria românilor*, III, p. 168 169. În aceeași vreme, un hrisov muntean din 1793 utilizează expresia „pămîntean de la Moldova" și „pămîntean de aici", dovedind că toți locuitorii din cele două țări erau „pămînteni", adică români (*ibidem*, VI, p. 452 453).

[17] Vezi îndeosebi Octavian Șchiau, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Cluj-Napoca, 1978.

[18] Vezi pe larg despre această problemă Mugur Andronic, *Învățămîntul medieval — factor de unitate a poporului român* („Revista de istorie", 1980, nr. 12, p. 2303 — 2314). La 1838 se afirma că „ardelenii care vin aici ca profesori și ca negustori sînt cei mai vajnici propagatori ai ideii unității naționale. Ardealul, strîmtorat în dezvoltarea sa națională, vine în întîmpinarea românilor care au o situație ceva mai bună. Ardelenii, persecutați de unguri și austrieci, vin în Țara Românească, unde înrîurirea lor e foarte mare, grație culturii lor mai alese și spiritului lor mai activ" („Anuarul Inst. de istorie", Cluj, 1924—1925, p. 70).

[19] Nichifor Todor, *Circulația vechilor cărți bisericești în jud. Sibiu și contribuția lor la întărirea unității de credință și de neam (1643—1918)* („Mitropolia Ardealului", 1977, nr. 7—9, p. 655—676).

din sec. XVIII, față de numai 69 din sec. XVII [20]. Prezentînd rezultatele cercetărilor făcute de predecesorii săi, Octavian Șchiau arată că toți aceștia au constatat că în Transilvania predomină cărțile venite în sec. XVIII de peste munți, îndeosebi de la Rîmnic și București [21].

De aceea, pe bună dreptate putea să susțină N. Iorga „dacă prefacerea de dogmă din Ardeal (= Unirea cu Roma — N.S.) rupsese legăturile ierarhice, cu atîtea silinți dobîndite, cartea bisericească, menită să străbată orice graniță politică, ducînd identitatea de credință și de datină, pe lîngă identitatea de grai și grafie, dădea neamului nostru de pretutindeni, în altă formă religioasă, unitatea firească și legitimă de care el avea nevoie" [22].

Să nu uităm că unele din aceste cărți, îndeosebi predosloviile lor, răspîndeau și pe această cale ideea originii comune și a unității românilor din cele trei țări. După cum scria episcopul Chesarie al Rîmnicului în prefața la *Mineiul* pe ianuarie 1779 : „linia neamului românesc" se trage „din slăvitu neam al romanilor" [23]. Pe lîngă răspîndirea acestor idei, cărțile religioase — îndeosebi cele tipărite în Țara Românească, care au

---

[20] Elena Rodica Colta, *Circulația tipăriturilor vechi românești în sec. XVIII în comitatele Arad și Zarand* („Ziridava", 1978, p. 679—690).

O situație asemănătoare în Banat, unde s-au descoperit 218 cărți religioase tipărite la Rîmnic în sec. XVIII, față de numai 26 din sec. XVII (V. Molin, *Aria de răspîndire a cărților de la Rîmnic în Banat în sec. XVIII* în „Mitropolia Olteniei", 1964, nr. 11—12, p. 859—869).

După calculele făcute de I. Cristache-Panait, *Circulația cărților bisericești* („Glasul bisericii", 1972, p. 732), cercetările parțiale întreprinse în județele Alba, Cluj, Covasna, Brașov, Sibiu, Hunedoara și Sălaj au pus în lumină încă 653 tipărituri românești din sec. XVIII existente în satele transilvănene, iar muzeele din Transilvania păstrează 521 cărți tipărite dincoace de munți, deci un total de 1174 cărți nou descoperite.

După opinia aceleiași cercetătoare, cărțile din sec. XVIII descoperite în Transilvania s-ar repartiza astfel:

— 807 tipărite la Rîmnic;
— 773 tipărite la București;
— 80 tipărite la Tîrgoviște, plus
— 69 citate de N. Iorga fără precizarea centrului tipografic (*ibidem*, p. 740—741).

Am avea deci un total de peste 1700 de cărți din sec. XVIII, din care aproape jumătate revin tiparniței de la Rîmnic (Datele acestea se modifică mereu, pe măsura descoperirii de noi cărți).

[21] Oct. Schiau, *op. cit.*, p. 66.

[22] N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, vol. II, ed. II-a, p. 115. Vezi și Gh. Papp, *Cartea românească medievală în slujba unității naționale* („Probleme de bibliologie", 3, 1970, p. 49).

[23] BRV, II, p. 234. Vezi și Constantin Stănuleț, *Din predosloviile cărților noastre bisericești — Predoslovia Mineiului pe ianuarie a episcopului Chesarie al Rîmnicului* („Bis. ort. română", 1980, nr. 1 2, p. 167—172), care citează articolul lui Al. Hanță, *Tendințe unioniste în gîndirea literară românească premaioresciană* („Gazeta literară", 13 iunie 1968), unde se subliniază rolul acestor predoslovii în afirmarea comunității spirituale a românilor de pretutindeni. Vezi și Mircea Basarab, *Prefețele Mineielor de la Rîmnic (1776—1780) și problema originii latine a poporului și a limbii române* („Mitrop. Olteniei", 1967, nr. 9—10, p. 763—768); N. Șerbănescu, *Promovarea ideii despre unitatea neamului românesc în predosloviile cărților bisericești* (*ibidem*, 1968, nr. 11—12, p. 918—928); Ioan Ionicescu, *Promovarea ideii de unitate a poporului român în predosloviile cărților tipărite la Rîmnicul Vîlcii* (*ibidem*, 1979, nr. 7—9, p. 535—540); Corneliu Tamaș, *Mărturii documentare vîlcene privind originea, continuitatea și unitatea românilor în hotarele străbune* (*ibidem*, 1979, nr. 4—6, p. 370—374), care citează predoslovia lui Inochentie la *Molifteinicul* din 1730 „în limba patriei noastre românești".

După cum s-a arătat, prefața *Mineiului* pe ianuarie l-a inspirat pe Sava Popovici din Rășinari în predica sa despre continuitatea și unitatea românilor, iar mineele „de toate lunile" l-au ajutat pe Paul Iorgovici la alcătuirea lucrării *Observații de limbă românească* (I. Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 727).

fost foarte căutate atît în Transilvania, cît și în Moldova — au contribuit în mod deosebit la *unificarea limbii*.

Un moment important în procesul de unificare a limbii literare românești a fost mijlocul sec. XVIII, cînd „diferențele de ordin regional din textele religioase tipărite în cele trei țări românești au fost abolite, prin acceptarea normei literare muntene în cărțile moldovenești și ardelenești"[24].

Nu putem să nu amintim aici de un important aspect al unității culturale românești din sec. XVIII, și anume *alcătuirea cronicilor paralele ale Moldovei și Țării Românești*, unele dintre ele realizate din porunca domnilor care au ocupat tronurile celor două Țări Române. Acest fenomen dovedește că „istoria și cultura locuitorilor din cele două țări aveau o singură dimensiune, teritoriul acestora fiind privit ca o singură țară, aparținînd aceluiași popor". Dintre aceste cronici cea mai semnificativă este aceea alcătuită de moldoveanul Vasile Buhăescu, scrisă pe două coloane paralele, pe una Moldova, pe cealaltă Țara Românescă[25].

Ideea unității de neam a moldovenilor cu muntenii rezultă și din compilația de cronici, alcătuită pe la 1740 pentru Constantin vodă Mavrocordat, în care o domnie din Țara Românească alternează cu alta din Moldova. Compilația poartă titlul: „*Letopisețul Țării Românești și a Țării Moldovei, de viața a prealuminaților domni ce-au stăpînit întru aceste doao țări și ce s-au lucrat în zilele lor și a părților streine care se megieșesc cu aceste țări*"[26], Deci, pe de o parte, cele două Țări Române împreună, pe de alta „părțile streine".

Ținînd seama de aceste fapte, ni se pare stranie afirmația unor istorici străini care susțin că cronicarii moldoveni din sec. XVIII aveau conștiința unei comunități etnice deosebită de munteni[27].

Este adevărat că Ion Neculce—ultimul mare cronicar moldovean —nu afirmă ca predecesorii săi Grigore Ureche, Miron Costin și Dimitrie Cantemir unitatea românilor, deși el o înțelege ca un lucru firesc. Ca și Miron Costin, el nu spune țării surori de la sud de Milcov Țara Românească, ci „Țara Muntenească"[28], știind că și Moldova este tot o țară românească. Tot astfel, Neculce deplînge neînțelegerile dintre domnii și boierii celor două țări care făceau mult rău acestora.

Oricît ar părea de curios, *un rol important în întărirea unității de neam în sec. XVIII în Țara Românească și Moldova l-au avut domniile fanariote*. În epoca fanariotă, cînd domnii sînt mutați adeseori dintr-o țară în alta (C. Mavrocordat a domnit, de pildă, de 4 ori în Moldova și de 6 ori în Țara Românească) se ajunge la *unificarea organizării social-*

---

[24] I. Gheție, *Contribuții la problema unificării limbii române literare. Momentul 1750* („Limba română", 1971, nr. 2, p. 113—124); Alexandru Roman, *Contribuții la problema unificării limbii române literare (În legătură cu edițiile românești din secolul al XVIII-lea ale Psaltirii)* (*ibidem*, 1974, nr. 1, p. 24); Magdalena Georgescu, *Contribuții la problema unificării limbii literare. Despre edițiile succesive ale Molitvenicului din secolul al XVIII-lea* (*ibidem*, 1975, nr. 4, p. 323—331).

[25] C. Șerban, *Unitatea culturală a românilor în secolul al XVIII-lea oglindită în scrierile istorice* („Danubius", VIII—IX, 1979, p. 178—179).

[26] Acad. R. S. România, ms. rom. 2591.

[27] *Formarea națiunii burgheze moldovenești*, 1979, p. 160.

[28] Vezi cronica lui I. Neculce, ed. G. Ștrempel, Buc., 1983, indice Țara Muntenească.

politice a celor două ţări. Un rol de seamă în acest proces l-au avut reformele sociale, politice şi fiscale ale unor domni fanarioţi, reforme care au avut acelaşi conţinut în ambele ţări [29].

După cum remarca N. Iorga, „mutîndu-se dintr-o ţară în alta, simţindu-se în Iaşi ca şi în Bucureşti, făcînd în domniile lor de atîtea ori această schimbare,... ducînd boierii din Moldova în Muntenia şi din Muntenia în Moldova, ei (=fanarioţii) *au realizat o adevărată unire*" [30].

Domnii care au condus pe rînd cele două ţări au creat şi o nouă stemă a lor, care prezenta reunite capul de bour al Moldovei şi acvila Ţării Româneşti. Stemele unite ale celor două ţări — utilizate în mod curent de domnii din sec. XVIII — au prefigurat unirea politică de mai tîrziu [31].

Stema unită a celor două ţări a fost utilizată şi de unele puteri străine în sec. XVIII, de pildă de ruşi, care au bătut la 1772, în timpul ocupaţiei Principatelor, o monedă cu stema unită a Moldovei şi Ţării Româneşti, recunoscînd astfel unitatea acestora [32].

De aceea, nu este o întîmplare că *în această epocă în care dispar deosebirile de organizare social-politică dintre cele două ţări şi cînd ideea unităţii de neam făcuse mari progrese se alcătuesc şi primele proiecte de unire a lor întru-un singur stat,* problemă la care vom reveni mai departe.

Fanarioţii au contribuit deci la *unificarea organizării social-politice a celor două ţări extracarpatice,* ca şi la *dispariţia tradiţiei dinastice,* foarte puternică în secolele XV—XVII [33], una din piedicile împotriva unirii.

Conştiinţa unităţii de neam şi unitatea acestuia au fost întărite în sec. XVIII şi prin *mişcările demografice* interromâneşti, foarte puternice în această vreme, îndeosebi din Transilvania spre ţările române extracarpatice [34]. Ele erau cauzate de starea grea a iobăgimii transilvănene, ca şi de persecuţia naţională şi confesională la care erau supuşi

---

[29] Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordat's Reforms in Moldavia and Wallachia,* in *Enlightenment and Romanian Society,* Buc., 1980, p. 68—77.

[30] N. Iorga, *Unirea românească,* Buc., 1934, p. 11.

O opinie asemănătoare şi-a exprimat G. Brătianu „le régime phanariote dans les Principautés a certainement contribué au développement de l'unité politique roumaine...; l'une après l'autre, les raisons d'être du dualisme politique moldave et valaque disparaissaient, pour faire place à autant de motifs qui devaient plaider la cause de l'unité" (G. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine,* p. 179—181).

[31] „Studii şi cerc. de numismatică", II, 1958, p. 371—376); Aurelian Sacerdoţeanu, *Sigiliul domnesc şi stema ţării. Conceptul de unitate a poporului român pe care îl reflectă şi rolul avut în formarea ideii de unire* („Rev. arhivelor", XI, 1968, nr. 2, p. 11 — 68); C. Moisil, *Primele peceţi cu stemele unite ale Moldovei şi Ţării Româneşti* („Buletinul Soc. Numismatice române", XVIII, 1923, nr. 46, p. 60—63) etc.

[32] G. Brătianu, *op. cit.,* p. 181.

[33] După cum remarca pe bună dreptate N. Bejenaru, *Ideea unităţii statale în trecutul Moldovei,* Iaşi, 1943, p. 7 (extras din „Luminătorul", 1943), mutările domnilor dintr-o ţară în alta au slăbit tradiţia dinastică; domnii, care luau cu ei şi pe boieri, „pierd simţămîntul de solidaritate numai cu ţara de origine şi se consideră ca făcînd parte dintr-o familie mai mare, aceea a românismului".

[34] David Prodan, *Teoria imigraţiei românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul XVIII. Studiu critic,* Sibiu, 1944; Ştefan Meteş, *Emigrări româneşti din Transilvania în sec. XIII—XX,* Buc., 1971. Vezi şi Gh. Platon. *Geneza revoluţiei române de la 1848,* Iaşi, 1980, p. 140, care arată că „mişcarea românilor" a reprezentat o cale pentru întărirea legăturilor multilaterale dintre diferitele teritorii româneşti, pentru dezvoltarea conştiinţei şi a mişcării naţionale, pentru realizarea unităţii de acţiune politică.

românii în această vreme; ele erau, în acelaşi timp, încurajate şi uşurate de situaţia mult mai bună a ţărănimii române de la sud şi est de Carpaţi, ca şi de conştiinţa clară pe care o aveau aşa-zişii „ungureni"că se mută la fraţii lor de acelaşi neam, limbă şi religie, unde erau liberi să-şi profeseze credinţa. Aşa se explică faptul că, în cererea adresată împărătesei Maria Tereza la 1759, românii arătau că, dacă nu încetează persecuţiile religioase la care erau supuşi, se vor refugia peste munţi, „unde vom putea să ne ţinem legea (=credinţa) şi să avem pămînt ca să trăim"[35].

La aceasta trebuie să adăugăm şi conştiinţa unităţii lor de neam care-i făcea să se simtă bine între fraţii de aceeaşi origine. Foarte grăitoare în acest sens sînt constatările autorităţilor habsburgice din Banat, care—îngrijorate de amploarea deosebită a emigrărilor spre Ţara Românească în 1777 — arătau că una din cauze este *„iubirea pentru patria lor"* (der Liebe zu seinem Vaterland), care era Ţara Românească[36].

După cum remarca generalul Preiss în 1775, ţăranii din Transilvania priveau peste munţi de cînd „Constantin Mavrocordat a desfiinţat solemn şerbia în Ţara Românească şi Moldova"[37], ceea ce în Transilvania se va produce de abia spre sfîrşitul sec. XVIII.

Datorită acestor cauze, imigrarea românilor din Transilvania la est şi sud de Carpaţi a fost deosebit de intensă în sec. XVIII, astfel încît, la 1773, locuitorii de dincoace de munţi puteau să afirme că *„toată Transilvania vine la noi"*[38].

Păstorii trănsilvăneni care treceau Carpaţii[39] creau legături permanente între marginile domeniului carpatic şi centrul care era Transilvania şi coroana carpatică; odată cu ei, duceau în celelalte regiuni româneşti experienţă de viaţă, obiceiuri, noutăţi de limbă, aducînd spre centru alte asemenea lucruri noi. În Transilvania se întrepătrundeau astfel aspecte de viaţă aduse din cele trei regiuni de margine ale domeniului carpatic, unde ajungeau ciobanii transilvăneni[40].

---

[35] S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase*, II, p. 297. În cererea pentru episcop ortodox din 1758, românii ameninţau că vor părăsi ţara „să ne ducem unde ne vom putea ţine legea" (I. Lupaş, *Contribuţiuni documentare la istoria satelor transilvane*, Sibiu, 1944, p. 85), iar la 1763, într-o petiţie adresată episcopului Dionisie Novacovici, locuitorii din ţinutul Bistriţa declarau: „dacă tu, prea sfinţite părinte, nu te vei îndura de noi şi nu ne vei da ajutor şi mîngîiere, nu ne mai întoarcem acasă, unde ne aşteaptă închisoarea şi pedepsele, ci pribegim în alte ţări, unde putem să rămînem liniştiţi, căci sîntem tare hotărîţi a pieri mai bucuros decît să primim unirea".

[36] „Ţara Bîrsei", 1937, p. 391—392.

[37] David Prodan, *Răscoala lui Horea*, I, Buc., 1979, p. 75.

[38] C. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, p. 67.

[39] Cît priveşte păstorii transilvăneni stabiliţi în Dobrogea, vom da cuvîntul lui N. Dunăre, care arăta „prin practicarea acestor tipuri de păstorit (pendulare simplă sau dublă — N. S.), a căror desfăşurare se corelează strîns cu calendarul agricol obştesc, gospodăriile mocanilor s-au integrat în structura internă a aşezărilor dobrogene, întotdeauna alături de cealaltă populaţie românească din regiune, încorporînd printre mijloacele ocupaţionale agricultura, culturile agricole specializate, meşteşugurile, instalaţiile populare de prelucrare etc." *(Comunicări etnoculturale carpato-dobrogene*, în „Apulum", XVI, 1978, p. 511).

La 1870 Nifon Bălăşescu afirma că ciobanii din Transilvania „sînt foarte mulţi (în Dobrogea), sate întregi, veniţi şi aşezaţi aici cu oile şi alte vite ale lor" („Biserica şi şcoala", I, 1877, p. 370).

[40] Gr. Posea, *Consideraţii privind rolul depresiunilor carpatice şi colinare şi al reţelei de văi în viaţa şi permanenţa poporului român* („Studii şi cerc. de geografie", 1977, p. 13—14).

S-a ajuns astfel la o mai bună cunoaştere a realităţilor româneşti de pe cele două versante ale Carpaţilor. După cum remarca N. Iorga, realizarea unirii nu ar fi fost posibilă „dacă nu ar fi fost în conştiinţa acestui popor întreg că nu-i nici o deosebire între un ţinut românesc şi alt ţinut românesc, că toată românimea trăieşte ca un singur popor într-o singură ţară... *Unirea poporului românesc înseamnă întoarcerea poporului românesc la forma aceasta, una singură, care a fost la început*"[41] (sub. ns.)

O problemă care ar merita atenţia noastră este *legătura dintre unitatea de credinţă a românilor* („unitatea ortodoxă", cum o numesc unii istorici) şi *conştiinţa unităţii de neam* sau modul cum prima ajută sau nu la dezvoltarea celei de-a doua, pe care a precedat-o. După opinia lui N. Iorga, „conştiinţa creştină ortodoxă a împiedecat producerea unei conştiinţe naţionale osebite, pronunţate"[42].

Considerăm că N. Iorga nu are dreptate, şi aceasta deoarece *conştiinţa unităţii de credinţă nu contrazice, ci suplineşte şi întăreşte conştiinţa unităţii de neam*; să ne gîndim doar la afirmaţia boierilor munteni că sînt „*de o limbă şi de o lege*" cu moldovenii — afirmaţie în care limba şi credinţa sau „legea" erau considerate elementele de bază ale unităţii de neam — sau la cuvintele lui Varlaam din 1645, cînd se adresează „către creştinii din Ardealu..., cu noi de un neam români,... ce sînteţi cu noi într-o credinţă"[43].

Nu trebuie să uităm nici faptul — pus în lumină de P.P. Panaitescu — că introducerea limbii române în biserică a format „o concepţie după care ar fiinţa *o biserică românească*, unită prin limba liturgică, formînd o unitate spirituală distinctă în sînul bisericii ortodoxe, trecînd peste graniţele monarhiilor feudale"[44]. Aşa se şi explică faptul că adeseori religiei ortodoxe i se mai spunea şi românească. De pildă, la 1681, Şerban vodă Cantacuzino, domnul Ţării Româneşti, intervine pentru restabilirea unităţii de cult după datinile din vechime pentru „*religia ortodoxă ce se zice românească*" din Transilvania (*Religionem ortodoxam, vulgo valachicam*)[45], întrunind astfel conştiinţa originii comune a românilor cu conştiinţa unităţii de credinţă, unul din principalele elemente ale unităţii de neam[46].

Este adevărat că uneori, în relaţiile locuitorilor din Ţara Românească cu cei din Transilvania, se face apel numai la unitatea de credinţă, dar aceasta nu a împiedicat cu nimic existenţa paralelă a conştiinţei unităţii de neam. Am cita cazul lui Mogoş spătarul Ţării Româneşti, trimis pe la <c. 1534> să prade împreună cu turcii în Transilvania, de unde s-a „învîrtejit" fără să producă vreun rău, considerînd — spune

---

[41] N. Iorga, *Unirea românească*, Buc., 1934, p. 5.

[42] N. Iorga, *Dezvoltarea unităţii politice a românilor*, Buc., 1916, p. 26. Despre relaţia între religie şi naţiune vezi Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung*, Düsseldorf, 1976.

[43] *Bibliografia românească veche*, I, p. 150—151.

[44] P. P. Panaitescu, *Unificarea politică a ţărilor române în epoca feudală*, în vol. *Studii privind Unirea Principatelor*, Buc., 1959, p. 77.

[45] N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, I, p. 271.

[46] Vezi pe larg N. Stoicescu, „*Sîntem de o limbă şi de o lege*". *Unitatea de credinţă a românilor, factor important în asigurarea unităţii lor de neam în veacurile trecute* („Mitropolia Ardealului", 1982, nr. 7—9, p. 480—498).

spătarul locuitorilor — *„că sînteți și voi creștini cum și noi sîntem”*[47], aceasta, se înțelege, în opoziție cu turcii, considerați păgîni.

Conștiința unității de credință se poate manifesta și în afara conștiinței unității de neam și independent de aceasta[48]. De pildă, la 27 februarie 1733, Constantin vodă Mavrocordat, domnul Țării Românești, grec de origine, cere românilor din Scheii Brașovului să rămînă „stătători întru pravoslavnica credință” și să lupte pentru „dogmele pravoslaviei” [49]. La Constantin Mavrocordat, ortodox și el, acționa numai conștiința unității de credință, independent de conștiința unității de neam, foarte puternică în epoca sa.

În sfîrșit, mai semnalăm faptul că disputele confesionale de mai tîrziu dintre ortodocși și uniți nu-i împiedicau pe românii de pe cele două versante ale Carpaților să știe că fac parte din același neam. De pildă, în răspunsul la cartea lui Petru Pavel Aron, *Floarea adevărului*, din 1750, răspuns alcătuit în Țara Românească, se arată că ar fi fost admise mai ușor bîrfelile la adresa bisericii ortodoxe dacă ele ar fi venit din partea unora „din neam străin ori vrăjmaș”..., ci iată că ne ocărăsc pe noi românii noștri, cei dintr-o casă cu noi” [50].

Am insistat asupra acestui aspect pentru a dovedi cu *nu se poate vorbi de trecerea de la o „conștiință ortodoxă” la conștiința națională* la sfîrșitul sec. XVIII, așa cum susținea cu ani în urmă Al. Duțu[51], aceasta

---

[47] N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, ed. III-a, p. 23.

[48] De pildă, în *Psaltirea*, tipărită în limba slavonă în 1637—1638 și împărțită în dar popoarelor de la sudul Dunării de Matei Basarab, domnul se adresează „drept credinciosului și evlaviosului neam al patriei noastre și altor neamuri cu noi de o credință și avînd același vestit dialect slavonesc ca limbă (de cult — N. S.) și cu deosebire bulgarilor, sîrbilor, ungro-vlahilor și moldovenilor și celorlalți” (*Bibliografia românească veche*, I, p. 105). Este vorba deci de neamul românesc — pe de o parte — și de neamurile înrudite prin credință și prin limba de cult — pe de alta.

În aceeași, vreme, însă, tipăriturile lui Varlaam sau Simion Ștefan se adresau întregului popor românesc „la toată semenția românească, pretutindenea ce se află pravoslavnici într-această limbă”.

[49] Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Schei*, I, Brașov, 1901, p. 157.

[50] T. Bodogae, *Despre cunoștințele teologice ale preoților de acum 200 de ani. Semnificația unui manuscris*, Sibiu, 1944, p. LXIX.

La 1786—1787, Nichita Horvat, canonic din Oradea, în lucrarea *Poslanie sau dreapta oglindă a păcii, dragostii și uniunii*, făcea o caldă pledoarie pentru împăcarea uniților cu neuniții, deoarece erau toți din „neamul românesc” (N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, p. 16).

În același timp, românii din Transilvania înțelegeau cu claritate că trecerea la unirea cu Roma și despărțirea lor de biserica ortodoxă a fraților pe peste Carpați nu urmărea altceva decît să-i despartă de aceștia, după cum se exprima autorul „plîngerii” mănăstirii Silvașului (Prislop) din Transilvania; acesta era conștient că unitatea credinței era „o pravoslavie adevărată întru aceste trii țări și o credință dreaptă întru sfînta Troiță” (N. Iorga, *Istoria literaturii românești din sec. XVIII*, II, p. 158—160; Liviu Burlec, *Contribuții la studiul cronicii „Plîngerea m-rii Silvașului”*, în „Anuarul Inst. de istorie”, Iași, 15, 1979, p. 326).

[51] Al. Duțu, *Mișcarea iluministă moldoveană de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea* („Studii”, 1966, nr. 5, p. 920). Vezi și idem, *Conștiință națională și mentalitate țărănească*, în vol. *Stat, societate, națiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1982, p. 274, unde se afirmă că în sec. XVIII, în Transilvania, confesiunea se confunda cu o conștiință națională incipientă.

Mai amintim și opinia lui D. Murărașu, *Istoria literaturii române*, ed. II-a, București, 1941, care distinge trei epoci:

— Epoca unității de neam prin ortodoxie;
— Epoca unității de neam prin limbă și
— Epoca unității de neam prin conștiință (deși cele trei coordonate ale unității se dezvoltă paralel).

deoarece ultima s-a dezvoltat din conştiinţa unităţii de neam, fără o etapă separată a „conştiinţei ortodoxe", care a însoţit şi a întărit tot timpul conştiinţa unităţii de neam.

Pe de altă parte, trebuie relevat faptul că persecuţia confesională la care au fost supuşi românii ortodocşi din Transilvania în sec. XVIII a dus la *întărirea conştiinţei unităţii lor de neam cu fraţii de la sud şi est de Carpaţi*, unde găseau refugiu şi adăpost. După cum observa Al. Duţu, există o legătură strînsă între rezistenţa românilor din Transilvania şi conştiinţa că dincolo de munţi locuiesc oameni de aceeaşi limbă şi lege[52].

În acelaşi timp, pe alt plan, unirea cu Roma a fost un factor important în dezvoltarea ideii de unitate naţională prin Şcoala ardeleană, creată ca urmare a unirii cu Roma. *Unirea cu Roma şi reacţia ce i-a urmat au contribuit deci la întărirea conştiinţei unităţii de neam şi naţionale.*

În secolul al XVIII-lea şi la începutul sec. XIX nu numai românii dar şi străinii care au venit în contact cu poporul nostru ştiau că aceştia alcătuiau un singur neam sau o singură naţiune, şi aceasta o aflaseră desigur de la români. Dintre numeroasele mărturii de acest fel evocăm aici doar cîteva. Astfel, la 1714, într-un *Nomenclator*, alcătuit de învăţatul sas George Soterius, se spune la rubrica *Wallachen*: „ei sînt acele populaţii europene care stăpînesc nu numai Ţara Românească şi Moldova, ci care se întîlnesc şi în mai toate localităţile din Transilvania, unde alcătuiesc chiar şi comunităţile săteşti în întregime, ba se întind chiar şi dincolo de Dunăre pînă în Grecia şi Dalmaţia... Grecii îi numesc *Vlahis*, de unde a derivat latinescul *Blachi* sau *Valachi* şi săsescul *Bloch*. Ei înşişi se numesc *Rumuin* sau *Romani*, de unde opinia că s-ar trage de la romani"[53].

Un alt sas, Martin Schmeitzel, ajuns profesor la Universitatea din Halle, a contribuit în mod deosebit la răspîndirea teoriei originii romane a românilor şi a unităţii lor de neam; una din lecţiile sale se intitulează *De Valachorum Natione*[54].

Amintim, în sfîrşit, opinia cronicarului sas Johann Filstich, care spunea: *„moldovenii nu se deosebesc de munteni decît prin nume, întrucît sînt de aceeaşi origine, avînd aceeaşi limbă, religie şi port"*[55].

Mai tîrziu, Lionardo Panzini, profesorul de limbă italiană al fiilor lui Alexandru vodă Ipsilanti în anii 1776—1778, perioadă în care a cunoscut Ţara Românească, susţinea că, în timpul războiului ruso-turc din 1768—1774, numeroase familii au fost silite să părăsească această ţară şi să se stabilească temporar în Transilvania şi în Banat. „Întrucît vechii băştinaşi ai acestor ţinuturi, care sînt tot de origine românească, au aceeaşi limbă, aceleaşi obiceiuri şi acelaşi port, numărul lor a fost sporit cu aceia

---

[52] Vezi şi G. Brătianu, *Les origines et la formation de l'unité roumaine*, Buc., 1943, p. 195, unde se afirmă: „la reaction orthodoxe avait donc pour premier effet de fortifier le sentiment de l'unité roumaine" şi se citează versurile: „unirea (cu Roma) nu va servi la nimic căci ne-a separat de fraţii noştri din Valahia şi Moldova".

[53] A. Armbruster, *Romanitatea românilor*, p. 225.

[54] *Ibidem*, p. 228 şi idem, *Dacoromano-Saxonica*, p. 131—133. Amintim aici şi opiniile lui Andrei Huszti (mort în 1755), care susţine unitatea românilor prin colonizarea romană a celor trei Dacii (Transilvania, Ţara Românească şi Moldova) şi prin limba română, apropiată de cea latină. Numele întregului popor este „rumuny, adică din Roma sau romanus" (A. Armbruster, *Romanitatea*, p. 232).

[55] *Încercare de istorie românească. Tentamen Historiae Vallachicae*, Buc., 1980, p. 41.

care s-au refugiat acolo, (venind) din Țara Românească și din Moldova, care cuprinde și ea descendenți din același neam''[56].

În secolul al XVIII-lea *începe să se utilizeze noțiunea de patrie pentru întreg teritoriul locuit de români care vorbeau aceeași limbă*; *unitatea de neam este asociată astfel cu unitatea teritorială și de limbă*. De pildă, *Antologhionul* de Rîmnic din 1737 este considerat „hrană sufletească ... la toată patria și la tot neamul ce vorbește limba noastră''[57]. Cu același sens este utilizat, la 1796, termenul de patrie și de traducătorul *Gramaticei italiene*, care spune : „cel ce nu are iubire și dragoste adîncă către patria sa, pentru țară și pămîntul și limba în care s-a născut, păcatu este ca și cel ce trece cinstea părinților săi''[58].

La sfîrșitul sec. XVIII și începutul sec. XIX *„neam românesc'' devine o noțiune foarte răspîndită*, incluzînd ambele principate; acest termen se utilizează paralel cu cel de „naționul românesc'', de influență franceză. În această epocă se ajunge la unificarea termenilor de moldovean și muntean în acela de român (valahii din Transilvania au fost numiți totdeauna români spre a se deosebi de celelalte „națiuni'')[59], la *transformarea treptată a termenului de neam în națiune și a celor de Moldova și Țara Românească în România*[60].

Pentru a ilustra afirmațiile de mai sus, vom cita cîteva exemple : la 28 martie 1810, Ledoux, agentul Franței la București, arăta că Moldova și Țara Românească alcătuiesc *„une seule nation*. Même dialecte, mêmes mœurs, même religion, mêmes ressources, tout est comun pour ceux deux provinces, elles ne different entr'elles que par la force de la population''[61]. Cam în aceiași vreme, un alt francez, Reinhard, după ce vorbește de munteni și moldoveni, afirmă : *„le nom generique de la nation est celui de Wallachiens''*[62]. La începutul secolului trecut, deci, *românii erau considerați de străini „o singură națiune''*.

---

[56] Nino Cortese, *La Valachia durante il principato di Alessandro Ipsilanti (1774—1782)* („L'Europa Orientale'', II, 1922, nr. 3, p. 167—168). Vezi și Paul Cernovodeanu, *Societatea feudală românească văzută de călătorii străini (secolele XV—XVIII)*, Buc., 1973, p. 122.

[57] *Antologhionul* citat, f. 1.

[58] Ștefan Berechet, *Documente slave de prin arhivele ruse*, Buc., 1920, p. 5.

[59] Vezi David Prodan, *Supplex libellus Valachorum*, Buc., 1967, p. 75 84 (cap. *Geneza noțiunii de „națiune română'' în Transilvania)*.

[60] *Ideile politice și luminismul în Principatele Române*, p. 172

[61] T. Holban, *Documente române din arhivele franceze (1801—1812)*, 1939, p. 57.

[62] Maria Holban, *Texte d'un rapport inédit du ministre Reinhard sur la Valachie et la Moldavie* („Revue historique du Sud-est Europeen'', 1935, p. 25).

O atenție specială ar merita răscoala lui Horea. Se știe că multe stampe și ziare apusene au atribuit lui Horea cuvintele „mor pentru națiune'' (se înțelege pentru românii din Transilvania) (D. Prodan, *op. cit.*, p. 277). Cît privește zvonurile despre ajutorul așteptat de răsculați de la români din țările extracarpatice, după unele opinii, acestea ar fi expresia unei conștiințe naționale vii a poporului român (Ștefan Pascu, *Marea adunare de la Alba Iulia*, p. 53). Avem impresia că este vorba mai de grabă de o solidaritate românească. Vezi și D. Prodan *Răscoala lui Horea*, II, p. 712.

Cînd vorbim despre răscoala lui Horea, nu trebuie să uităm că informațiile despre eventuala solidarizare a locuitorilor din Moldova și Țara Românească cu răsculații provin din mediile străine, ostile răsculaților, așa cum este și Benkő Karoly, care afirma mai tîrziu că „românii din Zarand au plănuit să stîrpească pe toți nobilii și să unească Transilvania cu Țara Românească''. Aceste opinii reprezintă mai mult teama acestor cercuri de posibilitatea unei solidarizări a românilor din țările extracarpatice cu frații lor din Transilvania decît expresia unei conștiințe națio-

Există și alte probe în acest sens. La 5 mai 1823, „Journal de Debats" a tipărit un studiu în care se evoca formarea poporului român, originea sa latină și luptele pentru apărarea independenței, înfățișînd pe munteni, moldoveni și ardeleni ca alcătuind o singură națiune[63], iar în lucrarea *Episode de la question d'Orient, Russie, Valachie, Moldavie*, Paris, 1842, se spune că Principatele Române „au o existență politică proprie, sînt suverane și se bucură de dreptul ginților; națiunea română, deși fărîmițată și împărțită între diversele împărății, formează o masă omogenă, într-un ținut omogen"[64].

Nu numai străinii, dar și unii români știau că poporul român alcătuește o singură națiune la începutul sec. XIX. Astfel, după Ion Budai-Deleanu: națiunea română este unitară; ea „stăpînește în Țara Românească și în Moldova, iar în Transilvania, Banat și Maramureș „cea mai mare parte lăcuește"; după opinia sa, „neamul românesc... face (formează) în Dacia o nație de frunte"[65].

Existînd o singură națiune, era firesc că aceasta să trăiască într-un singur stat. După același Budai-Deleanu, venise vremea să se alcătuiască o „singură domnie" (=țară), care să cuprindă toate teritoriile locuite de poporul român într-o „Dacie Mare"[66]. Această țară mare urma să fie alcătuită de „România", adică de Țara Românească și Moldova unite.

Din această vreme, românii din Transilvania încep să privească spre țările surori extracarpatice cu speranța unirii într-un singur stat.

---

nale „despre caracterul unitar al pămîntului locuit de români", cum crede I. Ranca, *Contribuții la studiul formării conștiinței naționale a românilor din Transilvania — Momentul răscoalei lui Horea* („Apulum", XIV, 1976, p. 265).

[63] Vasile Haneș, *Formarea opiniunii franceze asupra României în secolul al XIX-lea*, I, Buc., 1926, p. 88

[64] Gh. Platon, *Franța și Principatele dunărene în epoca de constituire a națiunii, de făurire a statului național unitar* („Cercetări istorice", 1978—1979, p. 405)

Pentru situația de după 1821, cînd opinia publică europeană se interesa de soarta Țărilor Române, ai căror locuitori erau înfățișați ca fiind o singură națiune, vezi L. Boicu, *Idei și atitudini europene față de emanciparea națională a românilor (1821—1830)*, în *Sub semnul lui Clio*, Cluj, 1974, p. 610—616. Vezi, de asemenea, idem, *Geneza „Chestiunii române" ca problemă internațională*, Iași 1975, cap. I—IV.

[65] Al. Ciorănescu, *Opera istorică a lui I. Budai-Deleanu* („Cerc. literare", 1936, p. 102—128).

Menționăm că la 1799 Pavel Iorgovici tipărea gramatica sa, intitulată *Observații de limbă românească*, spre „folosul nației", în „sensul cel nou" al termenului, după cum observa N. Iorga, *Istoria românilor*, VIII, p. 102. Textul în BRV, II, p. 413—416. La 1804. G. Șincai anunța că în doi ani va da la iveală *Analele întregii nații valahice (ibidem*, p. 451—452).

Idei asemănătoare cu ale lui Budai-Deleanu la Dimitrie Țichindeal, care spunea: „românii, mlădițe nobile ale vechilor romani..., sînt o mărită nație daco-românească în Banat, în Țara Românească, în Moldova, în Ardeal, în Țara Ungurească" (P. Radu, D. Onciulescu, *Contribuții la istoria dezvoltării învățămîntului din Banat*, Timișoara, 1976, p. 233).

Despre ideile lui Veniamin Costachi, care considera limba românească drept „limba nației noastre" și își mărturisea „iubirea și dragostea" pentru „neamul românesc" în întregimea sa, vezi Antonie Plămădeală, *Clerici ortodocși ctitori de limbă și cultură românească*, p. 31. Unitatea neamului românesc este afirmată cu putere în prefața la *Viețile sfinților*, tipărită la Neamț în 1809—1815, unde se spune că opera mitropolitului Veniamin se adresa „la tot neamul românesc, nu numai la cest din patrie (= Moldova), ci și la cel de peste munți și la cel din Valahia" (BRV, II, p. 507 și urm.).

[66] *Din istoria Transilvaniei*, I, ed. III-a, Buc., 1963, p. 295; Ștefan Pascu, *op. cit.* p. 60.

Adresîndu-se lui Petru Maior, din Bucureşti, în dec. 1810, Moise Nicoară spunea : „e scrisă într-o ţară la care cu atîta mai ales ni se cuvine a privi, cu cît de asta doară se ţine onoarea noastră, mai vîrtos fiindcă din toate părţile care le locuie naţia noastră, numai asta a ţinut numele aesta urechilor noastre aşa dulce, ochilor aşa înălţat, aşa strălucit, altor ginte vrednic de ... invidie, adecă Romană, şi fiindcă aici se află mijlocirile mai puternice, carele întrebuinţîndu-le, astăzi, mîne, multe folositoare urmări cu laudă ar putea ferici romuleni surpaţi"[67].

Trebuie subliniat faptul că generalizarea numelui de român a fost uşurată de desfiinţarea rumâniei prin reforma socială a lui Constantin Mavrocordat din 1749 ; *dispărînd sensul social al termenului, numele de român şi-a păstrat doar sensul naţional, desemnînd poporul ce locuia în Ţările Române. Prin extinderea termenului etnic asupra teritoriului, s-a ajuns la România, noţiune ce întruchipa unitatea geografică*[68].

Cu privire la generalizarea numelui de român pentru întreg poporul, vom cita două mărturii : una aparţine unui străin şi alta boierilor moldoveni. La 1829 Gustav Adolf Ramsay, un ofiţer finlandez, ajuns în Moldova, arata : „*moldovenii sînt mîndri de originea lor romană.* Limba lor se aseamănă mult cu latina... *N-ai voie să-i zici moldoveanului că este moldovean, ci trebuie să-l chemi „frate român (frater Rumân). Aceasta dovedeşte cît preţuesc băştinaşii nobila lor origine. Alt nume de cît cel de român îi jigneşte în mîndria lor naţională*"[69].

Informaţia ofiţerului finlandez reflectă o stare de spirit existentă la începutul sec. XIX, despre care vorbesc şi boierii moldoveni în cunoscutul memoriu adresat lui Napoleon la 1807, unde se arată că moldovenii „ne peuvent point souffrir le nom... de Vlachi ou Vlaques, qu'on leur donne, mais *ils veulent etre appelés absolument Roumouni*, c'est a dire Roumains, comme ils se disent entre eux"[70]. Rezultă clar din aceste mărturii că — aidoma lui Miron Costin — *moldovenii din secolele XVIII—XIX se considerau români.*

Revelator în acest sens este un manuscris din 1796, al cărui alcătuitor îşi spune Vasile „*românul sau moldoveanul*". Comentînd însem-

---

[67] Cornelia Bodea, *Moise Nicoară*, p. 145.

Despre rolul lui Carcalechi, editorul revistei „Biblioteca românească" (1821—1834), care afirma că în Ţara Românească şi Moldova „este puterea românilor", vezi I. Pervain, *Ideea de unitate naţională în periodicele transilvane (1795—1848)* („Tribuna", 1976, nr. 23, p. 7). La 1821 Dănilă Almăşan din Zrapţi (Zarand) aştepta să se statornicească şi „legea naţiunii române" (Ştefan Pascu, *op. cit.*, p. 62).

[68] Despre utilizarea acestui termen, care exprima conştiinţa de neam sub forma conştiinţei unităţii teritoriale, vezi Eugen Stănescu, *Geneza noţiunii de „România". Evoluţia conştiinţei de unitate teritorială în lumina denumirilor interne*, în vol. *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, Buc. 1968, p. 237—254.

Pînă nu demult se ştia că primul învăţat care a folosit termenul România a fost Daniel Philippide la începutul sec. XIX. De curînd s-a arătat că noţiunea a fost utilizată încă de la 1764 de cronicarul sas Martin Felmer. Vezi Adolf Armbruster, *Sinn und Bedeutung des Begriffs „România" im rumänischen Mittelalter* („Dacoromania", I, 1973, p. 124—131).

[69] R.V. Bossy, *Mărturii finlandeze despre România*, Buc. 1937, p. 27. Mai amintim că, la 1790, francezul Langeron afirma că locuitorii Moldovei şi Ţării Româneşti erau mîndri că se trag din romani, al căror nume îl poartă *(les Valaques prétendent descendre des Romains et qu'ils en prennent le nom avec complaisance)* (Hurmuzaki, I/3, p. 71, 79).

[70] „Studii", 1965, nr. 2, p. 412.

narea, N. Iorga arăta că ea constituie o *„prețioasă dovadă că pe atunci era conștiința de românitatea primordială și capitală a moldovenilor"* [71].

Un rol de seamă în răspîndirea acestor idei l-au avut oamenii cu o cultură mai bogată; Bois le Comte, diplomatul francez care a cunoscut bine Țările Române în primele decenii ale sec. XIX, a înregistrat mărturia unui boier moldovean care spunea: „învățăm din ce în ce mai mult poporul să se considere ca aparținînd aceleiași familii, deprinzîndu-l a substitui numelui de moldovean, pe care și-l dă, pe acela de român, care e numele generic al întregii rase daco-romanice" [72].

Aceasta arată cît de justă este constatarea acad. D. Prodan, după care *lupta de emancipare se dădea pe două planuri: unul al intelectualității, pornind de sus, de la național, celălalt al țărănimii, pornind de jos, de la social* [73].

O problemă la care ar mai trebui să medităm este aceea a *legăturii dintre conștiința unității de neam, devenită națională la începutul sec. XIX și necesitatea — pe această bază — a constituirii statului național unitar*. N. Iorga a subliniat cu multă înțelegere diferența dintre sec. XVIII și sec. XIX, secolul națiunilor: „Înainte de acest secol, înainte de era națiunilor care trăiesc ca națiuni pe un teritoriu național și în toată întinderea acestui teritoriu național, nu-i venise în minte cuiva să ceară cu toată hotărîrea ca dreptul unei națiuni de a trăi în libertate totală, deplin unită, ca dreptul acesta să fie recunoscut. Dacă ar fi cerut cineva aceasta în sec. XVIII... n-ar fi fost înțeles" [74].

Tot N. Iorga a observat că acest proces nu este specific românesc; el se întîlnește și în istoria altor țări, de pildă în Germania, unde existau numeroase state (Prusia, Bavaria, Saxonia etc.), dar nu se întîlnește pînă în sec. XIX „o tendință de a se uni" [75].

Pentru Țările Române nu trebue să uităm situația lor specială: dominația otomană asupra Țării Românești și Moldovei, stăpînirea străină în Dobrogea, Transilvania, Banat, Bucovina (din 1775) și partea de răsărit a Moldovei (din 1812). Stăpînirea și dominația străină constituie obstacole în calea realizării unității politice.

Existența conștiinței unității de neam în sec. XVIII și apoi naționale în primele decenii ale sec. XIX se manifestă cu claritate în numeroasele proiecte și propuneri de unire a Țării Românești și Moldovei, unire bazată pe originea, limba, credința, instituțiile etc. comune celor două țări (Transilvania fiind în această vreme sub stăpînire austriacă, unirea ei cu celelalte două Țări Române nu ar fi fost posibilă).

---

[71] „Revista istorică", 1915, p. 57—58.

[72] N. Iorga, *Dezvoltarea ideii unității politice a românilor*, p. 48.

[73] D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, II, Buc., 1979, p. 711.

[74] N. Iorga, *Unitatea românească*, Buc. 1934, p. 13

[75] Idem, *Dezvoltarea ideii unității politice a românilor*, p. 21.

Vezi și Stefan Kieniewicz, *Le developpement de la conscience nationale polonaise au XIX-e siècle* („Acta Poloniae Historica", 19, 1968, p. 38), care arată că, la popoarele împărțite în mai multe state (italienii, germanii), conștiința națională se manifestă prin tendința lor de a se uni într-un singur stat.

Prima cerere de unire a celor două ţări a fost făcută la 1772 de un grup de boieri munteni[76]. A urmat apoi o altă, formulată de Ioan Cantacuzino în 1790[77].

Nu trebuie să uităm că, în această vreme, existau şi unele proiecte străine privitoare la unirea Ţărilor Române, la crearea unui regat al Daciei, proiecte cunoscute cel puţin boierilor Se ştie astfel că, la 15 dec. 1788, principele Potemkin (canditatul împărătesei Ecaterina la tronul proiectatului regat al Dacii) a comunicat boierilor moldoveni că, la încheierea păcii, cele două ţări vor fi unite[78].

La 1807, în memoriul amintit, adresat lui Napoleon, boierii moldoveni cereau unirea Moldovei cu Ţara Românească, fie sub numele de Dacia, fie sub acela de Valahia Mare, aceasta ţinînd seama de faptul că populaţia lor alcătuia o singură naţiune, avînd aceeaşi origine, limbă, credinţă, aceleaşi instituţii şi acelaşi viitor[79].

În acelaşi an, Constantin vodă Ipsilanti, favoritul Rusiei, unde s-a şi retras, alcătuia planul unui regat al Daciei, condus de familia sa, considerînd că „sub o autoritate nobilă, echilibrată şi paternă, moldovenii şi valahii vor forma o naţiune foarte respectată"[80]. De altfel, în aceiaşi epocă (dec. 1806— aug. 1807). C. Ipsilanti se intitula „domnul Moldovei şi Valahiei" sau „domn amîndoura ţărilor Moldovei şi Valahiei'[81].

Va trebui să mai amintim că, în aceeaşi vreme, căpitanul de grăniceri Jumanca din Caransebeş, ajuns prizonier la francezi, a alcătuit un plan de unire a Banatului şi Transilvaniei cu „România" (=Ţara Românească) şi Moldova ; deşi aprobat de Napoleon, planul lui Jumanca nu a avut urmări[82].

Cererile de unire a celor două ţări surori s-au repetat în 1829, una dintre ele aparţinînd unor locuitori din Moldova, iar cealaltă unora din

---

[76] *Mémoires et projets de reforme dans les Principautés Roumaines, 1769—1830. Repertoire et textes inedites*, Buc. 1970, p. 37—38.

[77] *Ibidem*, p. XIX.

[78] Hurmuzaki, XIX/1, p. 570; I.I. Nistor, *Restaurarea Daciei in sintezele di plomaţie europene* (AARMSI, s. III, t. XXI, 1939, p. 350).

Încă din 1782 Ecaterina a II-a a cerut lui Iosif al II-lea crearea acestui stat tampon între Austria, Turcia şi Rusia; ca spunea: „acest stat, cunoscut odinioară sub numele de Dacia, ar putea fi alcătuit din provinciile Moldovei, Valahiei şi Basarabiei, sub un suveran de religie creştină" (D.A. Sturdza, C. Colescu-Vartic, *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, I, Buc., 1900, p. 388).

În noiembrie 1807, ambasadorul prusian la Constantinopol scria despre zvonul după care „la Transylvanie allait être cedée par la maison d'Autriche et jointe à la Moldavie et à la Valachie, sous le nom de royaume des Daces, pour appartenir au Grand Duc Constantin de Russie" (N. Iorga, *Acte şi fragmente*, II, p. 433). În 1808, von Schladen, ambasadorul prusian la Petersburg, anunţa planul unirii Moldovei cu Ţara Românească sub un arhiduce străin care urma să se căsătorească cu marea ducesă Ecaterina, sora ţarului Alexandru (D. Onciul, în „Revista istorică", 1919, p. 153). Se ştie, de asemenea, că, la 1812, ţarul Alexandru a cerut lui Napoleon anexarea întregului teritoriu de la Nistru pînă la Dunăre, recunoscînd unitatea poporului ce-l locuia (N. Iorga, *Solidaritatea românească la inceputul secolului al XIX-lea*, în „Cuget românesc", 1922, nr. 8—9, p. 102).

[79] Emil Virtosu, *Napoleon Bonaparte şi dorinţele moldovenilor la 1807* („Studii", 1965, nr. 2, p. 415—419).

[80] V.A. Urechia, *Istoria românilor*, IX, p. 6—7; P.P. Panaitescu, *Corespondenţa lui C. Ipsilanti cu guvernul rusesc*, Buc., 1933, p. 72—86.

[81] V.A. Urechia, *op. cit.*, p. 101, 131, 139.

[82] Şt. Pascu, *Marea adunare de la Alba Iulia*, p. 60.

Muntenia[83], ceea ce arăta că dorința era comună. După cum remarca același N. Iorga, *„cînd vorbeai de națiune, de neam, imediat în mintea munteanului, moldoveanului, ardeleanului se ivea ce poate fi mai natural, adică dorința ca toate elementele de același sînge, vorbind aceeași limbă, să se găsească în aceeași țară"*[84].

Nu este deci o întîmplare că în această vreme se tipărește chiar un „manual de patriotism", în care patrioții erau învățați să-și cinstească patria și să lupte pentru slobozenie[85].

O ultimă propunere mai puțin cunoscută pe care o amintim aci datează din 1833 și a fost adresată revoluționarilor poloni de un român numit Ghica. El propune ca românii să-i ajute pe poloni la recucerirea independenței; pentru a-i putea ajuta într-un mod eficient „il faut plus qu'une Valachie, il faut la Transylvanie, la Moldavie, la Bessarabie, la Boukovine; il faut en un mot ces cinq provinces, à la fois, qui toutes ont même langue, même religion, mêmes moeurs, qui jadis ne faisaient qu'un et qu'on pourra electriser et conduire contre l'ennemi en leur rappelant leur commun passé et en leur faisant esperer un même avenir, une même grande patrie"; această „patrie mare" urma să reconstituie „l'ancienne et vieille Dacie"[86]. Este unul din cele mai frumoase proiecte de unire care precede pe cele ale revoluționarilor din 1848.

În sfîrșit, secția V-a din *Regulamentul Organic al Țării Românești* — intitulată foarte sugestiv *Începuturi de o unire mai de aproape între amîndouă prințipaturile* — prevedea: „începutul, religia, obiceiurile și cea de un fel de limbă a sălășluitorilor într-aceste două Principaturi, precum și cele deopotrivă trebuințe, sînt îndestule elementuri de o mai aproape a lor unire, care pînă acum s-au fost poprit și s-au zăbovit"[87]. Dacă ținem seama de faptul că *Regulamentul Organic* a fost elaborat sub supravegherea reprezentanților Rusiei țariste, înțelegem că aceștia împărtășeau părerea românilor că ei alcătuiau o singură națiune[88], nu două popoare diferite, cum afirmă unii istorici străini din vremea noastră. De aceea, N. Iorga susținea, pe bună dreptate, că *Regulamentul Organic*,

---

[83] Hurmuzaki, X, p. 647—649, XXI, p. 146.

[84] N. Iorga, *Solidaritatea românească la începutul secolului al XIX-lea* („Cuget românesc", 1922, nr. 8—9, p. 99). Vezi și Eftimie Murgu, *Scrieri*, Buc., 1969, p. 242.

[85] Nestor Camariano, *Despre un manual de patriotism publicat la Iași în 1829*, Buc., 1943 (extras din „Revista istorică română", 1943, p. 117—126).

[86] Gh. Duzinchevici, *Documente din arhivele polone relative la istoria românilor (secolele XVI—XIX)* („Bul. Comisiei istorice", XIV, 1935, p. 40—41).

[87] *Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei*, Buc., 1944, p. 130—131. Un text asemănător și în *Regulamentul pentru Moldova (ibidem*, p. 341). Vezi și *Gîndirea social-politică despre unire*, Buc., 1966, p. 24 și I.D. Suciu, *O mărturie maghiară din 1830 despre necesitatea unității românilor* („Studii", 22, 1969, nr. 5, p. 975—976).

La 1838 polonul Woronicz — care a vizitat Țara Românească și Moldova — remarca *„ideea unirii tuturor populațiilor române sub același sceptru ocupă toate capetele"* sau *„ideea unirii tuturor populațiilor române se anunță ca dominantă"* („Anuarul Inst. de istorie națională", Cluj, 1924—1925, p. 69.).

[88] Pavel Kiseleff — de pildă — la 16 februarie 1831 s-a adresat reprezentanților divanurilor Moldovei și Țării Românești, reuniți la București, cu cuvintele: „urmași ai unui popor viteaz", recunoscînd el însuși unitatea de neam a românilor (C. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, p. 295).

combătut de revoluţionari la 1848, „cuprinde în el însăşi baza viitoarei uniri a românilor"[89].

Din datele enumerate în această comunicare autorul speră că a rezultat clar ceea ce şi-a propus să demonstreze: *importanţa deosebită a sec. XVIII în consolidarea unităţii româneşti pe toate planurile: politic, cultural, religios, al limbii, ca şi în generalizarea — pe această bază — a conştiinţei unităţii de neam, devenită conştiinţă naţională la începutul sec. XIX*[90].

În acest proces complex un rol de seamă a revenit Transilvaniei unde a început lupta de emancipare naţională, marcată de Inochentie Micu, Şcoala ardeleană, răscoala condusă de Horea şi *Supplex libellus Valachorum*. Înţelegînd că nu vor putea să biruiască singuri, românii din Transilvania au început să spere în fraţii lor de peste Carpaţi, cu care formau o singură naţiune şi împreună cu care vor alcătui mai tîrziu, cînd împrejurările istorice vor permite, statul naţional român.

DE LA CONSCIENCE DE L'UNITÉ ETHNIQUE À LA CONSCIENCE NATIONALE

RÉSUMÉ

L'auteur souligne l'importance particuliére du XVIIIe siècle pour le processus de renforcement de l'unité roumaine sur tous les plans: politique, culturel, religieux, linguistique, processus facilité par les puissants mouvements démographiques de l'époque. Sur cette base a lieu la généralisation de la conscience de l'unité ethnique, ainsi que la généralisation du nom de Roumain et de peuple roumain pour tous les habitants des pays roumains: ce processus a été facilité par la suppression de „rumânie" = servage (1749) aprés quoi le terme „rumân" a perdu non sens social, conservant uniquement celui national. Parallèlement à la généralisation du nom de Roumain en tant que reconnaissance de l'unité

---

[89] N. Iorga, *Solidaritatea românească la începutul sec. XIX*, p. 110. Acelaşi istoric a subliniat faptul (consemnat de Bois-Le Comte) că, la 1832, au venit de la Petersburg instrucţiuni formale pentru a se introduce în *Regulamentul Organic* ideea unirii. „Boierul moldovean Costin Catargiu fusese însărcinat să dea chiar formula unirii, pe care atît Kiseleff, cît şi comisarul special, Minciaky, se grăbiră a o primi" *(Dezvoltarea ideii unităţii politice a românilor*, p. 43).

[90] Întrucît „conştiinţa naţională ... apare numai odată cu apariţia naţiunilor" (Ana Gavrilă, *Conceptul de conştiinţă naţională*, în „Revista de filozofie", 1968, nr. 9, p. 1068), *vom accepta ca dată a apariţiei acesteia începutul sec. XIX, cînd exista conceptul de naţiune română.*

Tot la începutul sec. XIX începe să se folosească şi termenul de „limbă naţională", apărut desigur după pătrunderea cuvîntului naţiune; vezi Aurel Nicolescu, *Despre primele atestări ale termenului limbă naţională*, în vol. *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Buc., 1958, p. 627—631.

După cum arăta Laszló Sziklay, „ce que l'histoire de la politique et des civilisations nomme en général „national" s'est formé dans toute l'Europe progressivement, mais inégalement, à partir du déclin du Moyen Age et des dates différentes dans les diverses régions de notre continent". Cît priveşte conştiinţa naţională modernă a popoarelor din Europa de est, aceasta s-a născut — ca şi la români — în a doua jumătate a sec. XVIII şi la începutul sec. XIX. *(La formation de la conscience nationale moderne dans les littératures de l'Est de l'Europe Centrale*, în vol. *Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale*, Budapesta, 1971, p. 55, 56).

géographique du peuple commence à être utilisé le terme la Roumani (Felmer, 1764).

Dans la seconde moitié du XVIIIe siécle se déroule en Transylvaine une puissante lutte d'émancipation nationale et dans les pays roumains d'au-delà des Carpates on élabore les premiers projets d'union de ceux-ci en un seul Etat (à partir de 1772). La lutte se déroulait maintenant sur deux plans qui se fonderont en un seul ultérieurement, lorsque les Transylvains militeront pour l'union avec les deux autres pays, dénommés par extensions la Roumanie.

A l'époque où l'on utilise le terme nation pour désigner tout le peuple roumain (P. Iorgovici, 1799, G. Șincai, 1804, les boyards moldaves, 1807, I. Budai-Deleanu, 1810), à la fin du XVIIIe siécle et au début du XIXe a lieu la transformation progressive de la conscience de l'unité ethnique en conscience nationale. Toujours au début du XIXe siècle on utilise aussi le terme langue nationale, pour la langue roumaine parlée par toute la nation et les Roumains de Transylvanie commencent à espérer dans l'union à la Roumanie.

L'auteur souligne le fait que la conscience nationale apparait avant 1821 (date acceptée par N. Iorga et par d'autres historiens) et ne se rattache pas nécessairement au développement des rapports capitalistes (comme le soutenait P.P. Panaitescu).

REALITĂȚILE ETNICO-POLITICE DE LA DUNĂREA DE JOS ÎN SECOLELE XI–XII ÎN CRONICA LUI MIHAIL SIRIANUL (II)

DE

VICTOR SPINEI

Revenind la pasajul din textul originar al cronicii lui Mihail Sirianul unde se face bilanțul domniei lui Alexios I, remarcăm că din text ar rezulta că cele patru populații pe care le-a înfruntat împăratul ar fi fost adversarii cei mai periculoși ai Bizanțului. Din expunerea autorului sirian reiese că ele nu numai că ocupaseră mai multe orașe grecești, dar și că amenințau însăși existența Imperiului. Aprecierile sale nu sînt întru totul exacte, întrucît din rîndul marilor inamici ai Imperiului sînt excluși atît turcii selgiucizi, de care am mai amintit, cît și pecenegii. Selgiucizii reușiseră să-și extindă controlul aproape în toate fostele provincii bizantine din Asia Mică, periclitînd securitatea capitalei. Numai cu mari eforturi și dispunînd și de ajutorul participanților la prima Cruciadă, Alexios a reușit să recucerească o fîșie lată de-a lungul litoralului anatolian[58]. Potrivit expresiei unui mare bizantinolog, pînă la victoria de la Lebunion de la 29 aprilie 1091, pericolul peceneg atîrna „asupra Imperiului ca sabia lui Damocles", turanicii înlăturînd administrația centrală din Paristrion și jefuind în voie celelalte provincii balcanice[59]. Ignorarea selgiucizilor și pecenegilor în pasajul aflat în discuție nu era, prin urmare, cîtuși de puțin justificată, datorîndu-se lacunelor de informare ale cronicarului.

În ceea ce privește menționarea francilor, cumanilor și sîrbilor între principalii dușmani ai Bizanțului, ea este pe deplin îndreptățită, informațiile izvoarelor grecești asupra epocii lui Alexios asupra domniei lui Alexios I este fără îndoială faimoasa *Alexiada* (Ἀλεξιάς), datorită fiicei bazileului, Anna Comnena[60]. Numeroase referiri la conflictele Bizan-

---

[58] F. Chalandon, *Les Comnène*, I, *Essai sur le règne d'Alexis Ier Comnène (1081—1118)*, Paris, 1900, p. 95 și urm.; M. Beck, *Alexios Komnenos zwischen Normannen und Türken*, în *Akten des XI. Internationalen Byzantinistenkongresses München 1958*, München, 1960, p. 43–47.

[59] G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 296 Cf. și V.G. Vasilievski, *Византия и печенеги (1046—1094)*, în *Труды*, I, Sanktpeterburg, 1908, p. 38 și urm.; P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, București, 1970, p. 112 și urm.

[60] Anne Comnène, *Alexiade*, ed. B. Leib, Paris, I, 1937; II, 1943; III, 1945.

„Revista de istorie", Tom 37, nr. 2, p. 126—148, 1984

ţului cu cele trei populaţii găsim, de asemenea, la Ioannes Zonaras[61], Michael Glykas[62] şi la alţi autori greci şi occidentali[63].

Prin denumirea generică de *franci*, atît în literatura istorică medievală orientală, cît şi în cea bizantină, erau desemnate toate popoarele din Europa Apuseană. În cazul care ne reţine atenţia, Mihail Sirianul avea în vedere, desigur, pe normanzii din sudul Italiei, ale căror expediţii în Balcani au provocat mari neajunsuri Imperiului. Prima debarcare normandă pe ţărmul răsăritean al Adriaticii, sub conducerea lui Robert Guiscard, ducele Apuliei şi Calabriei, şi a fiului său Bohemond, a avut loc la numai cîteva luni după ce Alexios I preluase cîrma Imperiului[64]. În urma unui asediu înverşunat, invadatorii au reuşit să captureze Dyrrhachion (Durazzo), iar ulterior şi alte cetăţi. Armata imperială a suferit o severă înfrîngere, însuşi Alexios fiind pe cale să-şi piardă viaţa sau să cadă prizonier. Ambiţia lui Robert Guiscard depăşea cadrul unei simple năvăliri de pradă ; el visa nici mai mult, nici mai puţin, decît să se instaureze pe tronul bazileilor. Numai moartea sa, survenită în 1085, i-a curmat visele îndrăzneţe şi a determinat pe normanzi să se retragă în Italia Meridională. Nu mai puţin ambiţios s-a dovedit Bohemond de Tarent, care — prin refuzul de a ceda Antiohia autorităţilor bizantine, conform înţelegerii prealabile — a provocat cea dintîi mare ruptură între Constantinopol şi conducătorii primei Cruciade[65]. Lăsînd comitatul anatolian în mîinile nepotului său Tancred, Bohemond s-a reîntors pe domeniile sale italiene, de unde în 1107 a întreprins o altă expediţie asupra Bizanţului, de data aceasta cu mult mai puţin succes decît cea condusă de tatăl său cu un sfert de veac înainte[66].

În celelalte două pasaje ale cronicii lui Mihail Sirianul referitoare la domnia lui Alexios Comnenos, unde sînt menţionaţi francii, autorul nu avea în vedere numai pe normanzi, ci pe toţi ceilalţi participanţi la prima Cruciadă şi îndeosebi armata de sub comanda lui Godefroy de Bouillon, care, în drum spre Locurile Sfinte, a cutezat să atace Constantinopolul ca urmare a unei neînţelegeri temporare cu bizantinii[67]. Pretextul asedierii capitalei — pretinsa opoziţie a bazileului la înaintarea cruciaţilor spre Orient — invocat de autorul sirian este însă neîntemeiat, acuzaţia împotriva lui Alexios fiind probabil răspîndită de cruciaţi

---

[61] Joannes Zonaras, *Annales*, in *Patrologia Graecae*, CXXXV, ed. J.-P. Migne, Paris, II, 1887, col. 291—326.

[62] Michaelis Glycae, *Annales*, ed. Im. Bekker, Bonn, 1836, p. 618—625.

[63] În legătură cu domnia lui Alexios I şi în special cu politica sa externă, cf. îndeosebi F. Chalandon, *Les Comnène*, I; F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 565—1453*, II, München—Berlin, 1925; A.A. Vasiliev, *op. cit.*, II, p. 7—49; Ch. Diehl, L. Oeconomos, R. Guilland, R. Grousset, *op. cit.*, p. 1—37; F.I. Uspenskii, *История Византийской империи*, III, Moscova—Leningrad, 1948, p. 78—177; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 293—310; H. Ahrweiler, *Byzance et la mer*, Paris, 1966, p. 175 şi urm., A.P. Každan, în *История Византии*, red. S.D. Skazkin, 2, Moscova, 1967. p. 312—318; G. Buckler, *Anna Comnena. A Study*, Oxford, 1968. Asupra istoriografiei epocii Comnenilor, cf. A.P. Každan, *Загадка Коминов (Опыт историографии)*, în „*Византийский временник*", XXV, 1964, p. 53—98.

[64] Anne Comnène, *ed. cit.*, I, p. 37—57.

[65] *Ibidem*, I, p. 143—168; III, p. 39—41, 50—53; Zonaras, col. 311—312; Glycas, p. 622—623.

[66] Anne Comnène, *ed. cit.*, III, p. 53—66, 77—85 şi 91—136.

[67] *Ibidem*, II, p. 220—226.

cînd raporturile cu bizantinii se deterioraseră irevocabil. Dimpotrivă, imediat după ce s-a asigurat de depunerea jurămîntului de vasalitate de către șefii Cruciadei, împăratul făcuse tot posibilul să le pună la dispoziție mijloace spre a-i trece Bosforul, pentru ca mirajul „reginei cetăților" să nu-i ispitească să-și schimbe itinerarul, cum se va întîmpla cu participanții la Cruciada a IV-a.

Cumanii cauzaseră, de asemenea, tulburări în provinciile balcanice ale Imperiului prin invazii repetate. O anumită vreme acțiunile lor s-au împletit cu acelea ale pecenegilor, dar ulterior între cele două uniuni tribale nomade disensiunile s-au adîncit, astfel că în momentul confruntării decisive de la Lebunion cumanii au trecut în tabăra bizantină[68]. Chiar dacă Alexios I nu a mai comis greșeala lui Constantin IX de a admite ca turanicii să se stabilească în teritoriile Imperiului, acestea n-au fost scutite de jafurile lor. Cele mai ample invazii cumane de la sudul Dunării au avut loc în 1094 și 1114. În prima din aceste expediții ei au însoțit un pretins fiu al lui Roman IV Diogenes, pretendent la tron. Anna Comnena ne relatează că tatăl său și-a asumat personal comanda trupelor bizantine, care se pare că nu erau prea numeroase de vreme ce au fost menținute mai mult timp pe poziții defensive, întîi de-a lungul trecătorilor Munților Balcani, iar apoi la Anchialos și Adrianopole. De-abia după capturarea, printr-o ingenioasă stratagemă, a aspirantului la domnie, fapt care desigur s-a repercutat asupra psihologiei părților angajate în conflict, armatele imperiale au preluat inițiativa ostilităților respingîndu-i pe cumani și eliberînd cetățile ocupate de ei[69]. Invazia din anul 1114 nu a avut altă menire decît să prade posesiunile bizantine. Faptul că însuși împăratul s-a pus în fruntea armatei pornite să dea riposta cuvenită năvălitorilor vorbește de la sine despre forța lor. Totuși, hoardele cumane nu se simțeau capabile să înfrunte oștile imperiale, astfel că s-au retras la nordul Dunării, unde au fost urmărite fără succes însă, timp de trei zile[70]. Spre deosebire de expediția din 1094, întreprinsă prin Paristrion, destul de aproape de linia litoralului pontic, atacul efectuat cu două decenii mai tîrziu a fost purtat prin partea centrală a Peninsulei Balcanice, din moment ce, în urmărirea lor, Alexios ajunsese la Vidin.

O eventuală confuzie a lui Mihail Sirianul între cumani și pecenegi pare destul de puțin probabilă, întrucît el oferă dovada că deținea informații asupra ambelor neamuri turanice, amintindu-i pe cumani încă de două ori (III, 155, 206—207), iar pe pecenegi o singură dată (III, 165).

În ceea ce privește conflictele Constantinopolului cu principii din Serbia, ele se declanșaseră ca rezultat la tendințele acestora din urmă de a se sustrage vasalității bizantine. Prilejul potrivit pentru asemenea acțiuni se ivise o dată cu războaiele civile din Imperiu din anii ce au pre-

---

[68] *Ibidem*, II, p. 139—142.

[69] *Ibidem*, II, p. 190—204; Zonaras, *ed. cit.*, col. 305—306; Glycas, *ed. cit.*, p. 621; *Fontes graeci historiae Bulgaricae*, X, ed. M. Vojnov, V. Tâpkova-Zaimova, L. Jončev (*Fontes historiae Bulgaricae*, XXII), Sofia, 1980, p. 97—98. Cf. și M. Mathieu, *Les faux Diogènes*, în „Byzantion", XXII, 1952, p. 133—148; P. Diaconu, *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles*, București, 1978, p. 41—58.

[70] Anne Comnène, *ed. cit.*, III, p. 177—178 și 182—183.

cedat urcarea pe tron a lui Alexios Comnenos și cu insuccesele acestuia în prima fază a luptelor cu Robert Guiscard și cu pecenegii. Tendințe antibizantine s-a manifestat atît în Zeta, unde stăpînea Constantin Bodin (1081— cca. 1101), cît și în Rascia, care avea ca jupan pe Vukan (cca. 1083— cca. 1114)[71].

Datele evocate pe scurt în rîndurile anterioare scot în evidență rolul deosebit de important pe care l-au avut normanzii, cumanii și sîrbii în cadrul relațiilor politico-militare ale Imperiului în ultimele două decenii ale secolului al XI-lea și în prima parte a secolului următor, confirmînd cu prisosință informațiile lui Mihail Sirianul. Nu mai puțin exacte sînt aprecierile sale despre dificultățile generale prin care trecea „Imperiul grecilor" în perioada aflată în discuție (III, 179), aprecieri adeverite de întreg textul *Alexiadei* și rezumate pe cît de succint, pe atît de sugestiv de înzestrata sa autoare: „Grijile cădeau asupra lui (Alexios — n.n.) unele după altele ca fulgii de zăpadă"[72]. La fel de îndreptățite sînt aprecierile patriarhului Mihail cu privire la înțelepciunea și vitejia lui Alexios Comnenos (III, 204). În îndelungata sa domnie acesta s-a dovedit nu numai un strateg excelent și un militar întreprinzător, ci și un diplomat lucid, de remarcabil rafinament. Atunci cînd statul său traversa momente dificile el a reușit cu abilitatea să atragă alte popoare împotriva adversarilor: contra normanzilor a obținut sprijinul Veneției, împotriva emirului Tzachas din Smirna a ridicat pe alți emiri turci, pecenegilor le-a opus pe cumani, pe cruciați i-a folosit contra turcilor selegiucizi, iar pe aceștia din urmă, la rîndul lor, împotriva unor principi cruciați[73].

Avem deci toate motivele să considerăm că izvorul folosit de Mihail Sirianul pentru paragraful unde se face un bilanț al domniei lui Alexios I Comnenos era bine informat și demn de toată încrederea. Prin prisma acestei constatări, va trebui să acceptăm că și vlahii au creat mari dificultăți administrației bizantine într-un anumit moment din perioada 1081—1118.

Stabilirea circumstanțelor politice în care vlahii amintiți de Mihail Sirianul au fost implicați în acțiuni antibizantine și delimitarea lor temporală și spațială prezintă serioase impedimente dat fiind caracterul lacunar al mărturiilor istorice referitoare la populația neolatină din ultimele decenii ale secolului al XI-lea și din prima parte a secolului următor.

Discursul elogiativ adresat lui Alexios I de către Manuel Straboromanos, un înalt funcționar contemporan cu împăratul Comnen, enumerînd principalii dușmani îngenunchiați prin strădaniile suveranului său, nu inserează printre aceștia și pe vlahi[74].

În schimb, în paginile *Alexiadei* vlahii din Peninsula Balcanică sînt amintiți de patru ori cu obișnuitul lor nume.

Prima mențiune apare în descrierea itinerarului parcurs în 1083 de bazileu de la Constantinopol spre Larissa, unde avea de înfruntat

---

[71] F. Chalandon, *Les Comnène*, I, p. 140 și urm.; C. Jireček, *Geschichte der Serben*, I, Gotha, 1911, p. 237 și urm.; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 296—297; A.B. Urbansky, *Byzantium and the Danube frontier*, New York, 1968, p. 27 și urm.

[72] Anne Comnène, *ed. cit.*, III, p. 154.

[73] G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 302.

[74] *Fontes historiae Daco-Romanae*, III, *Scriptores byzantini saec. XI—XIV*, ed. Al. Elian și N.-Ș. Tanașoca, București, 1975, p. 170—173.

pe normanzi, împrejurare cu care se vorbește despre un sat de vlahi numit Ezevan[75]. Încercările de localizare exactă a acestui sat din Thessalia nu au dus spre un consens general al opiniilor[76].

Un alt prilej cu care sînt amintiți vlahii este oferit de relatarea eforturilor făcute de împărat pentru întărirea capacității de rezistență a oștilor sale în momentele extrem de critice de la începutul anului 1091, cînd emirul Tzachas prăda cu flota în Marea Egee și Marea de Marmara, iar pecenegii se avîntau pînă aproape de porțile capitalei. Pe lîngă emisarii trimiși la principii apuseni pentru a-i pune la dispoziție mercenari, Alexios a însărcinat pe unul din generalii săi investiți cu cea mai mare încredere, Nikephoros Melissenos, să facă înrolări masive în ținuturile din Tracia necontrolate de pecenegi. Autoritățile bizantine aveau în vedere pe bulgari și pe vlahi, despre care precizează că duceau o viață nomadă[77], prin această specificare indicîndu-se faptul că ei practicau păstoritul de transhumanță. Judecînd după zona unde acționa Nikephoros Melissenos, vlahii ce urmau să fie recrutați locuiau nu departe de orașul Aenos, sitat în apropierea punctului de vărsare a fluviului Marița în Egee. Numărul lor destul de mare din ținuturile Traciei, ce constituiseră principalul teatru de operațiuni al ultimei părți a războiului cu pecenegii — asupra căruia găsim ecouri tocmai în nordica Islandă în *Saga regelui Olaf cel Sfînt* și în *Heimskringla* (=*Cercul lumii*) lui Snorri Sturluson (1178—1241)[78]— explică de ce în legendele vikinge inserate în cele două lucrări islandeze se arată că expediția lui Alexios I (*Kirjalax*) contra „păgînilor" ce invadaseră Imperiul bizantin (*Griklandi*) ar fi fost întreprinsă în *Blökumannaland*, adică în „Țara vlahilor"[79].

Ultimele două menționări ale vlahilor în opera Annei Comnena sînt prilejuite de paragrafele în care se evocă războiul din 1094 purtat împotriva cumanilor și a pretinsului fiu al lui Roman IV Diogenes. Aflîndu-se în apropiere de Anchialos, lîngă așa-numitul „Lac Sfînt", unde făcea pregătiri pentru înfruntarea ce se anunța iminentă, Alexios a primit într-o noapte înștiințarea de la un fruntaș al vlahilor, Pudilors (Pudilă, Bădilă ?), că triburile cumane au traversat Dunărea[80]. Căpetenia vla-

---

[75] Anne Comnène, *ed cit.*, II, p. 24.

[76] M. Gyóni, *Egy vlách falu neve Anna Komnene Alexiasában*, în „Egyetemes Philologiai Közlöny" — „Archivum Philologicum", 7, 1948, p. 22—30; G.G. Litavrin, *Влахи византийских источников, X—XIII вв.*, în *Юго-Восточная Европа в средние века*, I, Chișinău, 1972, p. 108, nota 2.

[77] Anne Comnène, *ed. cit.*, II, p. 135. Pentru analiza detaliată a acestui fragment, cf. M. Gyóni, *Le nom de* Βλαχοι *dans l'Alexiade d'Anne Comnène*, in "Byzantinische Zeitschaft", 44, 1951, 1—2, p. 241—252.

[78] *Saga Ólafs konúngs hins helga*, 2, în *Fornmanna Sögur*, V, Kaupmannahofn, 1830, p. 136—137; Snorri Sturluson, *Heimskringla*, ed. B. Adalbjarnarson, III, Reykjavik, 1951, p. 371—372.

[79] V. Spinei, *Informații despre vlahi în izvoarele medievale nordice, II*, în „Studii și cercetări de istorie veche", 24, 1973, 2, p. 271—272.

[80] Anne Comnène, *ed. cit.*, II, p. 193. Una din afirmațiile autoarei făcute în fragmentul rezumat în rîndurile anterioare — cea privind trecerea Dunării de către cumani în momentul cînd împăratul se găsea în imediata vecinătate a orașului Anchialos — vine în contradicție cu o altă relatare din cronică, din care aflăm de ocuparea Paristrionului de cumani și de impostorul ce-și atribuia o viță imperială încă pe cînd Alexios se afla la Constantinopol (*Ibidem*, p. 192). Avem de-a face în acest caz cu una din inadvertențele care mai apar pe alocuri în opera eruditei scriitoare porphirogenete.

hilor locuia fără îndoială în vecinătatea marelui fluviu[81], deţinînd probabil o anumită funcţie oficială în armata sau în cadrul administraţiei provinciale bizantine, ceea ce ar explica solicitudinea de care dăduse dovada. faţă de securitatea statului. Din motive strategice, armatele imperiale nu au fost trimise să-i înfrunte pe turanici în Paristrion, deşi o asemenea acţiune se putea întreprinde dat fiind previzibilitatea invaziei cu destulă vreme înainte ca ea să afecteze teritoriile Bizanţului[82]. În schimb, s-a optat pentru întărirea capacităţii de apărare a cetăţilor mai importante din estul Traciei, precum şi pentru implantarea de garnizoane în principalele defilee ale Balcanilor, în scopul de a-i opri pe agresori. Această încercare a fost zădărnicită datorită faptului că vlahii au indicat cumanilor pasurile transmontane care străbăteau lanţul muntos Zygos (=Jugul)[83], indentificat cu Stara Planina[84], astfel că turanicii au ajuns fără dificultăţi la Goloe[85]. Vlahii care furnizaseră cumanilor informaţii despre trecătorile balcanice erau desigur băştinaşi în ţinuturile respective şi, evident, buni cunoscători ai locurilor.

Într-unul din capitolele părţii finale a *Alexiadei*, cuprinzînd o scurtă descriere a Hemosului, adică a Balcanilor, ni se face cunoscut că pe versanţii săi nordici locuiesc dacii şi tracii, iar pe cei sudici tracii şi macedonenii[86]. Aşa cum s-a argumentat, prin etnonimul de *daci* Anna Comnena se referă de obicei la unguri[87]. În pasajul în discuţie nu poate fi însă vorba de o asemenea identificare, deoarece s-au avut în vedere numai populaţiile din cuprinsul Imperiului. În acest caz este posibil ca autoarea să fi denumit prin daci pe vlahii balcanici. Problema utilizării etnonimelor în lucrarea Annei Comnena, care de multe decenii a provocat aprinse controverse în lumea specialiştilor, se pretează la o analiză nuanţată întrucît în numeroase ocazii prin acelaşi etnonim arhaizant se indică două sau chiar trei popoare diferite iar în alte cazuri acelaşi neam este desemnat atît prin numele său autentic, cît şi prin forme arhaice, potrivit unui uzaj tradiţional în literatura istorică bizantină[88]. Eludarea numelui real al diferitelor populaţii „barbare" reprezintă una din exteriorizările cele mai puţin voalate ale mentalităţii xenofobe ale autoarei de spiţă imperială. Prin prisma deliberatei lipse de consecvenţă în ceea ce priveşte redarea etnonimelor de către Anna Comnena, folosirea apelativului de *daci* şi pentru comunităţile vlahe din Imperiu se încadrează prin urmare în limitele normalului.

---

[81] N. Bănescu, *Cele mai vechi ştiri bizantine asupra românilor de la Dunărea de Jos*, în „Anuarul Institutului de Istorie Naţională". I, Cluj, 1921—1922, p. 153; P. Diaconu, *Istoria Dobrogei în unele lucrări străine recente (II)*, în „Revista de istorie", 30, 1977, 10, p. 1898.

[82] Anne Comnène, *ed. cit.*, II, p. 191.

[83] *Ibidem*, p. 194, Cf. şi M. Gyóni, *La première mention historique des Vlaques des monts Balkans*, în „Acta Antiqua", I, 1952, 3—4, p. 495—515.

[84] Al. Toncev, *Сведения за българската история в «Алексиада» на Ана Комнина*, în «Исторически преглед», XXVI, 1970, 5, p. 136.

[85] Anne Comnène, *ed. cit.*, II, p. 195.

[86] *Ibidem*, III, p. 180.

[87] G. Moravcsik, *Die archaisierenden Namen der Ungarn in Byzanz*, in „Byzantinische Zeitschrift", 30, 1929/30, p. 251; idem, *Byzantino-turcica*, II, *Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen*, ed. a 2-a, Berlin, 1958, p. 116.

[88] M. Gyóni, *Zur Frage der rumänischen Staatsbildungen im XI. Jahrhundert in Paristrion*, în „Archivum Europae Centro-Orientalis", IX—X, 1943—44, p. 128—155.

De asemenea, ar putea fi identificați cu vlahii acei „5000 de munteni îndrăzneți", despre care Anna Comnena ne relatează că „au trecut de partea" împăratului spre a lupta alături de el cu pecenegii chiar în zilele anterioare înfruntării de la Lebunion[89]. Potrivit formulării din *Alexiada*, ar reieși că înainte de a se decide să-l sprijine pe Alexios — desigur nu fără recompense consistente — respectivii munteni se menținuseră în expectativă și că nu existau mijloace pentru a-i încorpora în trupele imperiale fără consimțămîntul lor.

Datele Annei Comnena cu privire la vlahi nu sînt de natură să ofere un tablou prea cuprinzător asupra organizării social-politice a comunităților neolatine de la sud de Dunăre, ceea ce de altfel n-a stat nici în cel mai mic grad în atenția autoarei, cum n-a preocupat nici pe majoritatea cronicarilor oficiali bizantini din primele secole ale celui de-al II-lea mileniu. Ele au totuși meritul de a releva că grupuri de vlahi erau răspîndite în numeroase regiuni ale Peninsulei Balcanice și că în anumite momente ei au fost implicați în desfășurarea unor evenimente politice însemnate din provinciile europene ale Imperiului. Prin aceasta ele confirmă pe deplin celelalte izvoare referitoare la populația neolatină de la sudul Dunării datînd din primul sfert al mileniului al II-lea[90]. În toate aceste izvoare — evident și la Anna Comnena — numele de vlahi (Βλάχοι) desemnează un etnonim și nu, așa cum s-a susținut fără un suport faptic convingător, comunități de păstori aparținînd unor grupuri etnice diferite.

În unele împrejurări vlahii au servit în Bizanț ca element militar. Avem în vedere în acest sens atît recrutarea ce urma să o facă Nicephoros Melissenos în anul 1091, cît și participarea unor efective vlahe la campania din Sicilia organizată de Vasile II în anul 1025[91], precum și la expediția împotriva Ungariei condusă de Leon Vatatzes în anul 1166[92]. Ideea potrivit căreia contingente de vlahi ar fi alcătuit trupe regulate

---

[89] Anne Comnène, *ed. cit.*, II, p. 140. Ipoteza este susținută de B. Leib. Cf. *ibidem* p. 140, nota 3. Pe bună dreptate s-a apreciat că acești munteni ar fi localnici, combătîndu-se supoziția că ei ar putea fi ruși. Cf. N. Bănescu, *Ein ethographisches Problem am Unterlauf der Donau aus dem XI. Jahrhundert*, în „Byzantion", VI, 1931, p. 303 304.

[90] Între lucrările din ultimele decenii asupra vlahilor din Peninsula Balcanică în secolele X—XIII, unde se indică și literatura mai veche, cf. S. Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, București, 1959; I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, III, *Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971; L.L. Litavrin, *op. cit.*, p. 91—138; E. Stănescu, *La population vlaque de l'Empire byzantin aux XIe—XIIIe siècles* (XVe Congrès international d'études byzantines, Rapport et corapports, I. Histoire), Atena, 1976; C. Cihodaru, *Românii dintre Dunăre și Marea Neagră în secolele X—XIII*, în „Analele Universității „Al. I. Cuza" Iași, Istorie", Ser. III, XXIII, 1977, p. 67—81; P.Ș. Năsturel, *Les Valaques balcaniques aux Xe—XIIIe siècles*, în "Byzantinische Forschungen", VII, 1979, p. 89—112; S. Bernardinello, *In margine alla questione rumena nella letteratura bizantina del XII secolo*, în « Зборник радова Византолошког института », XXIII, 1978, p. 99—109; R. Windisch, *Die frühesten Erwähnungen der Rumänen und ihrer Vorfahren in den antiken, byzantinischen, mittelalterlichen und neueren Quellen*, în „Buletinul Bibliotecii Române. Studii și documente românești", SN, VIII(XII), Freiburg i. Br., 1980/81, p. 160—168.

[91] J. Gay, *L'Italie Méridionale et l'Empire Byzantin depuis l'avènement de Basile Ier jusqu'à la prise de Bari par les Normands (867—1071)*, Paris, 1904, p. 428; M. Gyóni, *Влахи Барийской летописи*, în „Acta Antiqua", I, 1951, 1—2, p. 235—245. Unii specialiști datează această expediție în 1027, în vremea domniei lui Constantin VIII.

[92] Ioannis Cinnami *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, ed. A. Meineke, Bonn, 1836, p. 260.

în armatele imperiale[93] nu pare, cel puțin în limitele secolelor XI—XII, să se bizuie pe argumente temeinice[94]. Totuși, anumite atribuții militare permanente, între care supravegherea pasurilor montane, au fost asumate probabil încă de pe atunci de vlahi, în condiții asemănătoare celor constatate ceva mai tîrziu în nord-vestul Peninsulei Balcanice[95].

Dintre atestările vlahilor din *Alexiada* cheia explicației menționării aceleiași populații în cronica lui Mihail Sirianul pare să o ofere cea privind conlucrarea cu cumanii la trecerea munților în vremea conflictului din anul 1094, atitudine vădit potrivnică Bizanțului. În contradicție cu această acțiune este gestul plin de bunăvoință al vlahului Pudilos de a veni în plină noapte la împărat, după ce străbătuse desigur mari distanțe, pentru a-l anunța despre invazia cumană. Informațiile Annei Comnena ar lăsa deci să se întrevadă sentimente diferite ale populației vlahe față de administrația centrală bizantină. Dezacordul între pozițiile adoptate de vlahi față de autoritățile statale nu ar fi prin nimic surprinzător avînd în vedere dispersarea populației de obîrșie romanică în Imperiu, de la Marea Neagră la Marea Adriatică și de la Dunăre la Marea Egee. Cazul ilustrat de Pudilos nu poate fi interpretat însă ca reflectînd neapărat atitudinea unei întregi comunități etnice, ci eventual numai a unei pături sociale, dacă nu cumva el era investit — așa cum ne-am mai exprimat presupunerea — cu o anumită demnitate civilă sau militară.

În ceea ce privește însă solidaritatea vlahilor din ținuturile muntoase ale Balcanilor cu cumanii și pretendentul la tron pe care îl sprijineau, ea oglindește opoziția față de politica imperială. De altfel, așa cum s-a remarcat, în prima parte a domniei lui Alexios I — prin faptul că moștenise o situație internă și externă precară, greu remediabilă fără măsuri extreme — avea de înfruntat o lipsă de popularitate cvasigenerală[96]. Animozitatea față de reprezentantul familiei Comnene s-a manifestat nu numai în unele cercuri clericale și ale aristocrației de la curte, ci și în rîndurile populației provinciale. Unul din prilejurile exteriorizării nemulțumirii față de bazileu a fost oferit chiar de către năvălirea cumană din 1094. Imediat după trecerea defileelor montane de turanici, locuitorii din Goloe au neutralizat garnizoana orașului și i-au deschis porțile, întîmpinîndu-i cu urale pe invadatori, gest repetat și de cetățile din jur, care l-au aclamat pe pretinsul fiu al lui Roman IV ce revendica sceptrul imperial[97]. Poate că tactica adoptată de împărat de a nu-și înfrunta adversarii la nordul lanțului balcanic își are explicația, pe lîngă lipsa de efective consistente, și în faptul că nu se sconta pe sprijinul locuitorilor din Paristrion. Avem de-a face, prin urmare, cu un front mai larg de opoziție împotriva autorităților centrale de la Constantinopol, front la a cărui realizare a fost angrenată și populația vlahă din zonele muntoase.

---

[93] M. Gyóni, *op. cit.*, în "Byzantinische Zeitschrift", 44, 1951, 1—2, p. 249—250.

[94] P.Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 103—104 și 110.

[95] S. Dragomir, *op. cit.*, p. 135; N.-Ș. Tanașoca, *De la Vlachie des Assénides au second Empire bulgare*, în „Revue des études sud-est européennes", XIX, 1981, 3, p. 589—590.

[96] F. Chalandon, *The Earlier Comneni*, în *The Cambridge Medieval History*, IV, *The Eastern Roman Empire (717—1453)*, Cambridge, 1936, p. 332—333.

[97] Anne Comnène, *ed. cit.*, II, p. 195.

Printre marile conflagrații din vremea lui Alexios I Comnenos un loc special îl ocupă și confruntarea sa cu populația răzvrătită din orașele dunărene aliată cu pecenegii, eveniment ce se plasează în perioada 1086—1091. Dintre conducătorii acestor centre Anna Comnena consemnează numele lui Tatos (numit și Chalis), Sesthlav și Satza, care preluaseră stăpînirea la Dristra, Vicina și în alte localități [98]. Problema originii etnice a respectivilor conducători, a populației aflate sub dominația lor și a aliaților pe care și i-au alăturat în lupta cu armatele imperiale, precum și problema formei organizatorice a teritoriului controlat de rebeli, au constituit subiecte de aprinse polemici istoriografice. Ținînd cont de amplitudinea temei, cît și de faptul că i s-a dedicat o bogată literatură de specialitate [99], nu ne-am propus să stăruim asupra ei, mai ales că, pe baza izvoarelor narative cunoscute, nici nu întrezărim o rezolvare pe deplin convingătoare a multiplelor aspecte pe care le implică. Ne vom mulțumi, de aceea, să evocăm doar cîteva chestiuni tangente cu problemele care ne rețin atenția, evitînd avîntarea în labirintul controverselor.

Încă cu peste jumătate de secol în urmă Nicolae Iorga [100] și Nicolae Bănescu [101] au susținut părerea potrivit căreia în zona Dunării de Jos, profitîndu-se de criza prelungită a Imperiului, s-ar fi întemeiat mai multe formațiuni politice românești avînd în frunte conducători locali. Teza lor a găsit în general o aderență redusă atît printre istoricii străini, cît și printre cei români, invocîndu-se — poate cu dreptate — că numele șefilor orașelor răsculate au puține șanse să desemneze pe niște români, cît și faptul că este greu de admis ca ei să fi reușit să constituie formațiuni politice de-sine-stătătoare [102]. Pe de altă parte, exagerarea rolului elementului turanic în declanșarea răscoalei orașelor dunărene și a ponderii sale în coloratura etnico-demografică din Paristrion [103] ni se pare, de asemenea, eronată. Chiar dacă în a doua jumătate a secolului al XI-lea

---

[98] *Ibidem*, II, p. 81.

[99] Pentru prezentarea amănunțită a istoriografiei problemei și pentru analiza detaliată a contextului etnic și politic de la Dunărea de Jos, cf. îndeosebi C. Necșulescu, *Ipoteza formațiunilor politice române la Dunăre, în sec. XI*, în „Revista istorică română", VII, 1937, 1 2, p. 122—151; M. Gyóni, *Zur Frage ...*, p. 83—188; I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, III, p. 138—153.

[100] N. Iorga, *Cele dintîi cristalizări de stat ale românilor*, în „Revista istorică", V, 1919, p. 103—113; idem, *Drepturi naționale și politice ale românilor în Dobrogea*, în „Analele Dobrogei", IV, 1923, 1, p. 17; idem, *Histoire de la vie byzantine. Empire et civilisation*, II, București, 1934, p. 212—214.

[101] N. Bănescu, *Cele mai vechi știri ...*, p. 138—160; idem, *Les premiers témoignages byzantins sur les Roumains du Bas-Danube*, în „Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher", III, 1922, p. 287—310; idem, *op. cit.*, în „Byzantion", VI, 1931, p. 297 307; idem, *Bizanțul și romanitatea de la Dunărea de Jos* (Academia Română, Discursuri de recepție, LXXII), București, 1938, p. 25—27.

[102] Sustragerea totală de sub controlul Imperiului a ținuturilor dunărene nu s-a produs, așa cum s-a susținut, de-a lungul întregii perioade 1074—1091 (cf. P. Mutafčiev, *Zu den Themen Bulgarien und Paristrion*, în „Byzantinische Zeitschrift", XXVI, 1926, 1—2, p. 251; M. Gyóni, *Zur Frage ...*, p. 188; Ph. Malingoudis, *Die Nachrichten des Niketas Choniates über die Entstehung des Zweiten Bulgarischen Staates*, în „Byzantina", 10, 1980, p. 70), întrucît după revolta și atacul katepanului de la Dristra, Nestor, aliat cu pecenegii, situația din Paristrion și-a intrat parțial în normal, îndeosebi în timpul stăpînirii lui Nikephoros III Botaneiates (1078—1081). Cf. Michael Attaliota, *ed. cit.*, p. 209 și 302—303.

[103] M. Gyóni, *Zur Frage ...*, p. 128 și urm.

și, mai ales, în deceniul al 9-lea al acestui secol însemnate grupuri turce se stabiliseră în dreapta Dunării, determinînd, precum s-a arătat, o „barbarizare" a centrelor urbane, reflectată perceptibil și de cercetările arheologice recente [104], populația locală, compusă din vlahi și bulgari, continua să se mențină în toate ținuturile paristriene. Amplele săpături arheologice efectuate în ultimele decenii dovedesc existența unei numeroase populații sedentare, ce se ocupa între altele de agricultură, creșterea vitelor, meșteșuguri și comerț [105].

În mult discutatul text al Annei Comnena, unde se evocă situația de la Dunărea de Jos, se precizează că, după ce se aliase cu conducătorii locali de la Dristra, Vidin și celelalte orașe și jefuiseră regiunile sud-dunărene, „neamul scitic" (γένος τι Σκυθικον) venit de la nordul fluviului se apucase să are și să semene grîu și mei [106]. Așa cum s-a remarcat, aceste îndeletniciri le puteau practica doar comunitățile agricole sedentare și nu niște nomazi de felul triburilor turanice venite din stepele nord - pontice[107]. Cultivarea pămîntului, chiar dacă a fost atestată — este adevărat, în cazuri de excepție — și la unele grupuri de turanici seminomazi[108], nu putem concepe că putea fi efectuată pe parcursul unei expediții de pradă. De aceea, expresia γένος τι Σκυθικον ar trebui să se refere fie la o populație agricolă din spațiul nord-dunărean, ceea ce după celelalte detalii oferite de *Alexiada* pare puțin plauzibil, fie la întreaga tabără antibizantină cu nucleul în centrele citadine de de-a lungul graniței dunărene. Utilizînd expresia amintită, Anna Comnena — în disprețul ei suveran față de toate neamurile neelene — nu considerase desigur necesar ca în acest caz să mai facă diferențieri între dușmanii Imperiului, chiar dacă ei erau reprezentanții mai multor populații.

Existența unui adevărat mozaic în zona granițelor septentrionale ale Imperiului este exprimată edificator în Ιστορια lui Michael Attaleiates, care, relatînd revolta katepanului dristrian Nestor, arăta că la Dunăre populația era pe jumătate barbară (μιξοβάρβαροι) și vorbea

---

[104] V. Tapkova-Zaimova, *La population du Bas-Danube et le pouvoir byzantin (XIe — XIIe s.)*, în *Actes du XVe Congrès international d'études byzantines, Athènes—Septembre 1976*, IV, *Histoire, Communications*, Atena, 1980, p. 337, eadem, *Тюркские кочевники, византийская администрация и местное население на Нижнем Дунае (XI XII вв)*, în *Восточная Европа в древности и средневековье*, Moscova, 1978, p. 71.

[105] E. Lozovan, *Byzance et la romanité scythique*. in F. Altheim, *Geschichte der Hunnen*, II, ed. a 2-a, Berlin, 1969 p. 212 și urm.; I. Barnea, în *op. cit.*, p. 169 și urm.; V. Tâpkova-Zaimova, *Долни Дунав — граничная зона за византийския запад*, Sofia, 1976, p. 116—143.

[106] Anne Comnène, *ed. cit.*, p. 82. Forma γενος τι Σκυθικον a fost considerată de specialiști ca referindu-se la un singur popor: ruși, vlahi, pecenegi, uzi sau cumani. Cf. M. Gyóni, *Zur Frage* ..., p. 99—127. În pasajele următoare din *Alexiada* autoarea avea în vedere aproape întotdeauna pe pecenegi.

[107] V.G. Vasilievski, *op. cit.*, p. 38; N. Bănescu, *op. cit.*, în „Byzantion", VI, 1931. p. 301.

[108] E. Tryjarski, *Pieczyngowie*, în K. Dabrowski, T. Nagrodzka-Majchrzyk, E. Tryjarski, *Hunowie europejscy, Protobulgarzy, Chazarowie, Pieczyngowie*, Wroclaw-Varșovia-Cracovia-Gdansk, 1975, p. 526 527.

„toate limbile" (ἐκ πάσης γλώσσης συνηγμένον ἔχουσαι πλῆθος)[109]. Cu toate că nu sînt menționați *expressis verbis*, se poate admite că o parte a acestei populații din Paristrion era constituită din români. Afirmația potrivit căreia nici-un izvor din vremea lui Alexios I și nici anterior domniei sale n-ar atesta prezența vlahilor în Paristrion[110] este eronată, fiind contrazisă chiar de textul *Alexiadei*. Conducătorul vlah Pudilos, care venise să-l anunțe pe bazileu de trecerea Dunării de către cumani, nu putea locui altundeva decît în apropierea marelui fluviu, deci în Paristrion.

Cunoscînd opoziția populației locale dintre Dunăre și Balcani manifestată timp îndelungat față de autoritățile constantinopolitane și faptul că în cadrul ei un anumit procent era reprezentat de vlahi, ne vom explica mai bine cum s-a ajuns la colaborarea vlahilor munteni cu cumanii în vremea războiului din anul 1094. De altfel, raporturi deloc cordiale între Bizanț și populația vlahă din Imperiu sînt semnalate și în alte ocazii în cursul primelor secole ale mileniului al II-lea. În anul 1066, deci cu mai puțin de trei decenii înainte de solidarizarea cu cumanii, vlahii din Thessalia se răsculaseră împreună cu grecii și bulgarii din jurul Larissei, nemulțumiți în special datorită impunerii unei contribuții fiscale sporite din dispoziția împăratului Constantin X Dukas (1059—1067)[111]. În veninata sa diatribă împotriva vlahilor, Kekaumenos pretindea că inițial vlahii locuiau în nordul Serbiei, între Dunăre și Sava, de unde lansau atacuri de pradă împotriva Imperiului[112]. De asemenea, din scrierile sale, redactate între 1075 și 1078, rezultă că el întrezărea o posibilă răscoală a vlahilor din Bulgaria motiv pentru care își sfătuia fiii la extremă precauție în relațiile cu ei[113]. Cu un secol mai tîrziu, călătorul evreu-spanoil Beniamin din Tudela, ajungînd la versanții Munților Pindului nota că vlahii munteni întreprindeau prădăciuni în ținuturile grecești fără să li se poată da riposta cuvenită[114].

Momentul de vîrf al confruntării dintre vlahi și Bizanț l-a constituit marea răscoală de sub conducerea Asăneștilor, mișcare încununată de succes, în urma căreia între Balcani și Dunăre a luat naștere cel de-al

---

[109] Michael Attaliota, *ed. cit.*, p. 204. Pentru semnificația termenului μιξοβάρβαροι, cf. îndeosebi E. Stănescu, *Les Mixobarbares du Bas-Danube au XIe siècle*, în *Nouvelles études d'histoire*, III, București, 1965, p. 45—53; V. Tăpkova-Zaimova, *Les μιξοβάρβαροι et la situation politique et ethnique au Bas-Danube pendant la seconde moitié du XIe s.*, în *Actes du XIVe Congrès ...*, p. 615—619; N.-Ș. Tanașoca, *Les Mixobarbares et les formations politique paristriennes du XIe siècle*, în „Revue Roumaine d'histoire", XII, 1973, 1, p. 61—82.

[110] M. Gyóni, *Zur Frage ...*, p. 187—188; Ph. Malingoudis, *op. cit.*, p. 70.

[111] *Советы и рассказы Кекавмена* (Cecaumeni *Consilia et narrationes)*, ed. G.G. Litavrin, Moscova, 1972, p. 254—265.

[112] *Ibidem*, p. 268—271.

[113] *Ibidem*, p. 270—271. Pentru informațiile lui Kekaumenos despre vlahi, cf. îndeosebi G. Murnu, *Istoria românilor din Pind. Vlahia Mare 980—1259*, București, 1913, p. 33—158; M. Gyóni, *L'œuvre de Kekaumenos source de l'histoire roumaine*, în "Revue d'histoire comparée", XXIII, 1945, p. 96—180; L.L. Litavrin, *Восстание болгар и влахов в Фессалии в 1066 г.*, în « Византийский временник», XI, 1956, p. 123—134.

[114] *Archiva istorică a Romaniei*, red. B. Petriceicu-Hăjdeu, II, București, 1865, p. 25; M.A. Halevy, *Raporturile dintre judaism și pămîntul romînesc în antichitatea greco-romană și epoca bizantină*, în „Anuarul evreilor din România", 1937, p. 44.

doilea ţarat vlaho-bulgar[115]. Descriind dezlănţuirea revoltei antibizantine, Nicetas Choniates—principalul ei izvor narativ — consemnează că vlahii mizau pe dificultăţile terenului muntos şi pe fortificaţiile amplasate în locuri stîncoase, de unde ar fi cutezat şi altădată să se împotrivească bizantinilor[116]. Această informaţie este de mare preţ atît fiindcă atestă că vlahii deţineau întărituri puternice în zone greu accesibile, cît şi pentru faptul că furnizează încă o dovadă că ciocnirile vlaho-bizantine se produseseră şi înainte de 1185. Declanşarea lor pare să fi avut loc cel puţin cu cîteva decenii înainte de izbucnirea mişcării amintite[117]. Vlahii rămaşi necuprinşi în hotarele noului stat nu ofereau suficiente garanţii pentru a-şi atrage încrederea autorităţilor, astfel că în anul 1285, cînd Imperiul se afla sub ameninţarea unei iminente invazii mongole, Andronic II a hotărît strămutarea în masă a populaţiei vlahe din jurul Constantinopolului, pe malul asiatic al Bosforului, pentru a preîntîmpina o prezumtivă coalizare cu duşmanii[118].

Din datele evocate mai sus rezultă că între comunităţile vlahe şi Constantinopol au intervenit deseori disensiuni adînci de natură economică sau politică. Încercările de sustragere de sub povara fiscalităţii şi, în general, de sub obedienţa autorităţilor provinciale şi chiar anumite tendinţe de asigurare a autonomiei microregionale în zone muntoase greu accesibile au constituit, credem, de cele mai multe ori, motivele principale ale conflictelor. Atunci cînd conjunctura politică le-a fost favorabilă, în sensul că Imperiul trecea prin momente de criză, cauzate de loviturile din exterior sau de mişcări sociale sau religioase interne, vlahii s-au ridicat cu hotărîre împotriva administraţiei bizantine, asociindu-şi deseori şi alte populaţii.

Conflictul cu vlahii (*Balakayê*) de care pomeneşte Mihail Sirianul, cînd aceştia cu ocupat mai multe oraşe şi l-au înfruntat pe Alexios I Comnenos, a avut desigur loc în prima parte a domniei sale, foarte probabil în perioada 1086—1094, cînd Imperiul era confruntat cu mari dificultăţi. Populaţia vlahă a putut profita atunci de climatul de nemulţumire generală din partea nordică a Peninsulei Balcanice — provocat, între altele, de politica fiscală a statului — de tulburările generate de trupele auxiliare alcătuite din turanici şi de invaziile pecenegilor şi cumanilor. Cronicarul sirian avea în vedere fără îndoială nu pe vlahii din Turcia — unde, dat fiind apropierea capitalei, ordinea internă era supravegheată cu rigoare şi eficienţă sporită, şi de unde de altfel au fost chiar recrutaţi mercenari împotriva pecenegilor — ci pe cei din Paristrionul bîntuit de

---

[115] A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, II, ed. a 3-a, Bucureşti, 1925, p. 231 şi urm.; N. Bănescu, *Un problème d'histoire médiévale. Création et caractère du second Empire bulgare (1185)*, Bucureşti, 1943; R.L. Wolff, *The „Second Bulgarian Empire". Its Origin and History to 1204*, în „Speculum", XXIV, 1949, 2, p. 167—206; B. Primov, *Crearea celui de-al doilea ţarat bulgar şi participarea vlahilor*, în *Relaţii româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII XIX). Studii*, I, Bucureşti, 1971, p. 9—56; Şt. Ştefănescu, în *Din istoria Dobrogei*, III, p. 339 şi urm.; G. Cankova-Petkova, *България при Асеневци*, Sofia, 1978; Ph. Malingoudis, *op. cit.*, p. 51—147.

[116] Nicetae Choniatae *Historia*, ed. Im. Bekker, Bonn, 1835, p. 482.

[117] Fără să se refere la textul lui Nicetas Choniates, L.L. Litavrin, *Восстание ...*, p. 134, a presupus participarea vlahilor la revoltele antibizantine din 1040 şi 1078.

[118] Georgii Pachymeris *De Michaele et Andronico Paleologis*, ed. Im. Bekker, II, Bonn, 1935, p. 106.

duhul răzmeriţei. Menţionarea vlahilor de Mihail Sirianul reprezintă o preţioasă confirmare a rolului lor politic marcant în Peninsula Balcanică la începutul mileniului al II-lea.

★

Un alt pasaj din istoria universală a lui Mihail Sirianul de real interes pentru realităţile etnico-politice româneşti din epoca medievală este cuprins în cadrul capitolului al IV-lea din cartea a XIV-a (III, 155). Capitolul respectiv continuă prezentarea generală a populaţiilor de neam turcic (*Turquyê* sau *Turkayê*), începută încă din primele capitole ale cărţii a XVI-a (III, 149 şi urm.), referindu-se în special la migraţia lor. În raport cu datele din istoria Imperiului bizantin, fragmentele privind neamurile de obîrşie turcă sînt plasate după ce se aminteşte despre Constantin VIII (1025—1028) şi Roman III Argyros (1028—1034), urmaşii lui Vasile II (III, 133), şi înainte de a se evoca domnia lui Constantin IX Monomachos (1042—1055) (III, 158).

Mihail Sirianul consemnează faptul că, din cauza teritoriului insuficient, unele grupuri turce s-au îndreptat spre vest, fiind presate de alte triburi de acelaşi neam (III, 155). În esenţă, afirmaţia sa este justă, fiind adeverită şi în alte izvoare[119]. După autorul sirian, în migraţia lor turcii s-ar fi împărţit în trei grupuri, trăgînd la sorţi direcţiile pe care urmau să se deplaseze. Unul din ele s-ar fi strămutat spre sud, în regiunile locuite de creştini şi păgîni, un altul spre nord, iar cel de-al treilea spre apus, unde au întîlnit pe arabi, a căror religie şi-au însuşit-o. Despre grupul nordic se face specificarea : „Cei cărora soarta le-a desemnat ţinutul septentrional sînt pe frontiera Imperiului grecilor, la nordul acestuia, şi se numesc Qumanayê, după numele acestui ţinut. Ei s-au alăturat deci poporului creştin pe care l-au găsit în această ţară, cu toate că obiceiurile lor erau corupte" (III, 155)[120].

Din acest pasaj rezultă identitatea dintre cel de-al doilea grup turanic şi cumani, faptul că ei se stabiliseră în vecinătatea hotarelor Imperiului bizantin, într-un ţinut al cărui nume îl adoptaseră, precum şi că ar fi convieţuit cu un popor creştin din respectivul ţinut. Toate aceste date fac dovada unor informaţii destul de precise despre cumani. Spre deosebire de alte ştiri asupra neamurilor turce, despre care Mihail Sirianul menţionează că sînt preluate de la Ioan din Efes (III, 150), sursa fragmentului din capitolul al IV-lea al cărţii a XIV-a nu ne este dezvăluită. Acest fragment putea fi împrumutat de la Vasile din Edessa din opera căruia patriarhul monofizit transcrisese, aşa cum am mai amintit, un interesant paragraf despre o invazie a cumanilor în Bizanţ datată în anul 1122 (III, 206—207). În paragraful evocat se arată, de asemenea, că tribul cumanilor era o ramură a turcilor şi că vorbeau limba turcică, (III, 207), ceea ce este exact.

Afirmaţia lui Mihail Sirianul privind învecinarea cumanilor cu frontierele Imperiului ar putea oferi un indiciu pentru încadrarea cro-

---

[119] W. Barthold, *Histoire des Turcs d'Asie Centrale*, Paris, 1945, *passim*.

[120] J. Marquart, *Über das Volkstum der Kumanen*, in W. Bang şi J. Marquart, *Osttürkische Dialektstudien*, în „Abhandlungen der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Phil.-hist. Kl.", NF, XIII, 1914, 1, p. 32—33.

nologică a datelor transmise. După cum se ştie, prima expediţie cumană la sudul Dunării a avut loc prin anul 1078[121], fiind succedată de altele din vremea domniei lui Alexios I Comnenos, la care ne-am referit mai sus. În ultima parte a secolului al XI-lea şi primii ani ai secolului următor grupuri cumane se infiltraseră în şesurile nord-dunărene, unde — pe lîngă români — se mai aflau resturi ale pecenegilor şi uzilor, care cu timpul au fost absorbite de triburile cumane. Judecînd după vigoarea şi cadenţa invaziilor împotriva vecinilor, întărirea grupului cuman din Bugeac şi Bărăgan s-a produs în perioada corespunzătoare domniei lui Manuel I Comnenos (1143—1180)[122]. După declanşarea răscoalei vlaho-bulgare din anul 1185, mari efective cumane s-au scurs la solicitarea Asăneştilor la sudul Dunării, stabilindu-se în Peninsula Balcanică. Întrucît ştirile despre situaţia din Imperiul bizantin din vremea cînd puterea revenise lui Isaac II Anghelos (1185—1195) lipsesc din cronica lui Mihail Sirianul, care nu ne spune decît că Isaac II i-a urmat la tron lui Andronic I Comnenos (III, 393), putem trage concluzia că patriarhul sirian nu era informat asupra evenimentelor consumate în partea europeană a Bizanţului după înlăturarea dinastiei Comnenos. De altfel, dat fiind că graniţa comună între teritoriile bizantine şi acelea unde sălăşluiau hoardele cumanilor dispăruse prin crearea statului Asăneştilor, despre învecinarea turanicilor cu Imperiul nu putea fi vorba decît înainte de acest eveniment.

Cît priveşte aprecierea cronicarului siriac că numele cumanilor ar fi fost împrumutat de la ţinutul unde aceştia se stabiliseră, ea este evident eronată. Potrivit unor criterii cvasigenerale de geneză a toponimelor din etnonime, numele cumanilor fusese atribuit şi regiunilor unde se aşezaseră şi nu invers. Consideraţiile lui Mihail Sirianul despre denumirea teritoriului acaparat de cumani, chiar dacă nu excelează prin exactitate, ne relevă că autorul oriental era informat asupra toponimiei spaţiului nord-pontic.

Graniţa de-a lungul căreia cumanii se învecinau direct cu provinciile bizantine nu puteau fi decît cea formată de cursul inferior al Dunării sau cea din sudul Crimeei. Cum aceasta din urmă era foarte scurtă, depăşind numai cu puţin perimetrul Chersonesului, este evident că Mihail Sirianul nu se referea la ea, ci la Dunăre.

Poporul creştin de la nordul Imperiului bizantin, alături de care se stabiliseră cumanii, erau desigur românii. Eventuala sa identificare cu ruşii sau cu ungurii o considerăm exclusă. Ruşii ies din sfera discuţiilor deoarece locuiau la mai multe sute de kilometri de hotarele Imperiului. Cei mai apropiaţi de Bizanţ, cuprinşi în graniţele cnezatului halician, au întreţinut relaţii mai puţin strînse cu cumanii decît confraţii lor din cnezatul kievian. Ungurii nu pot fi nici ei avuţi în vedere întrucît, pînă la declanşarea marii invazii mongole, numărul cumanilor stabiliţi în regatul arpadian — unde au servit ca trupe auxiliare — a fost cu totul neînsemnat[123].

---

[121] Michael Attaliotta, *ed. cit.*, p. 300—301. Cf. şi P. Diaconu, *Les Petchénègues ...*, p. 35.
[122] V. Spinei, *Moldova ...*, p. 134.
[123] K. Schünemann, *Ungarische Hilfsvölker in der Literatur des deutschen Mittelalters*, in „Ungarische Jahrbücher", IV, 1924, 1, p. 104—108.

Asupra contactelor dintre români și cumani în Cîmpia Dunării care s-au putut realiza încă din ultimul sfert al secolului al XI-lea, există numeroase indicii conservate îndeosebi de onomastica, hidronimia și toponimia medievală. Lexicul comun românesc a împrumutat, de asemenea, mai multe cuvinte de origine veche turcică, pecenego-cumană[124]. În ceea ce privește aportul cuman la întărirea clasei conducătoare locale din regiunile extracarpatice, admis de unii istorici[125], considerăm că s-a putut manifesta numai într-o măsură redusă în secolul al XII-lea, realizîndu-se cu o anumită eficiență mai ales din secolul următor, deci după un stagiu de colaborare mai îndelungat între cele două popoare. Modul de trai al românilor — determinat de practicarea agriculturii și creșterii animalelor, ocupații ce impuneau sedentarismul — se deosebea structural de acela al cumanilor, bazat pe nomadism ecvestru, reprezentînd o barieră în calea conviețuirii lor și a fuzionării dintre societatea autohtonă și cea alogenă. Diferențierile dintre cele două comunități etnice erau accentuate și de stadiul propriu de organizare socială și politică, de opțiunile diferite de natură confesională. Cu toate aceste departajări, era firesc să se producă contacte de natură diversă între români și cumani, odată cu pătrunderea acestora din urmă în spațiul extracarpatic. Pe lîngă confruntări războinice, este posibil să se fi inițiat și anumite forme de colaborare. Numele de Lazăr (Λάξαρος) — neobișnuit pentru antroponimia turanică, dar frecvent la popoarele creștine — purtat de o căpetenie cumană din Cîmpia Dunării[126], ar reprezenta o sugestie pentru contactele cu localnicii[127].

Indicația lui Mihail Sirianul potrivit căruia poporul creștin ajuns în contact cu cumanii ar fi avut moravuri „corupte" este dificil de explicat. Autorul sirian avea în vedere poate „ritul grecesc" adoptat de respectivul popor, rit care în concepția intransigentului potriarh monofizit trecea drept eretic.

În versiunea armeană a cronicii lui Mihail Sirianul, datorată preotului Ishôk, episodul migrației turce este prezentat mult mai comprimat, renunțîndu-se la numeroase detalii din original. Nu lipsesc însă anumite mici argumentări, ceea ce arată că autorul variantei în limba armeană dispusese și de alte surse de informare. Ishôk pretinde că, înainte de a se dispersa, cele trei grupuri turce au tras la sorți direcția pe care trebuiau să o urmeze. Primul grup s-a îndreptat spre India, cel de-al doilea spre nord-vest, iar ultimul spre Persia. Despre al doilea grup se spune că „s-a dus să ocupe țara vecină cu Tracia; și de la numele însuși al țării (unde s-a fixat), această hoardă a luat numele de cumani"[128]. Ishôk repetă eroarea lui Mihail Sirianul de a considera că numele tri-

---

[124] N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1933, p. 529—533; H.F. Wendt, *Die türkischen Elemente im Rumänischen*, Berlin, 1960; P. Diaconu, *Les Coumans* ..., p. 26—34.

[125] N. Iorga, *Imperiul cumanilor și domnia lui Băsărabă: un capitol din colaborația româno-barbară în evul mediu*, extras din „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice", ser. III, VIII, 1928, 3; Șt. Ștefănescu, *Les premières formations étatiques sur le territoire de la Roumanie*, în „Dacoromania", Freiburg-München, 1, 1973, p. 106.

[126] Ioannes Cinnamus, *ed. cit.*, p. 95.

[127] P.Ș. Năsturel, *Valaques, Coumans et Byzantins sous le règne de Manuel Comnène*, în „Byzantina", I, 1969, p. 185; Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, în „Dacoromania", 1, 1973, p. 107.

[128] Michel le Grand, *Chronique*, p. 286.

bului fusese preluat de la teritoriul unde se stabilise. În schimb, indicaţia sa potrivit căreia ţara unde se aşezaseră cumanii ar fi fost învecinată cu Tracia este exactă pentru perioada anterioară marii invazii mongole, perioadă de cînd datează de altfel şi informaţiile utilizate de el. După cum am mai arătat, după izbucnirea răscoalei vlaho-bulgare din 1185, importante efective cumane îşi mutaseră sălaşele de la nordul Dunării între fluviu şi Balcani, fiind despărţiţi de Tracia numai de lanţul muntos amintit. Nu-i mai puţin adevărat, însă, că regiunile unde se stabiliseră nu fuseseră „ocupate”, ci concedate cumanilor de suveranii Asăneşti, iar numele de Cumania nu era purtat de ele, ci de cîmpiile de la nordul Mării Negre şi al Dunării inferioare.

Versiunea preotului Ishôk mai conţine un scurt pasaj despre cumani — menţionaţi de această dată sub alt apelativ — inexistent în originalul siriac. Textul lui Ishôk este următorul : „Armenii şi georgienii au chemat şi ei hoarde turce pe cealaltă poartă (=Derbent — n.n.) pentru a-şi face din ei auxiliari. Ei li s-au alăturat, au îmbrăţişat creştinismul şi au luat numele de keptchakh (kiphtchak) ; căci cuvîntul *khio* înseamnă *vale* şi *tchakh*, *vas*, ca şi cum ar fi fost închişi în aceste defilee ca într-un vas. Din această regiune erau chemaţi din cînd în cînd, după împrejurări”[129]. În acest paragraf Ishôk se referea la grupul cuman stabilit la nordul Munţilor Caucaz. Informaţiile sale sînt confirmate de izvoarele contemporane gruzine, care relatează despre solicitările călăreţilor turanici de a servi drept mercenari principilor din Gruzia, confruntaţi cu ofensiva turcilor selegiucizi, precum şi despre adoptarea creştinismului ortodox de către o parte a acestor cumani[130]. Ishôk nu face dovada a fi edificat că sub denumirile de cumani şi kîpciaci se ascundea în realitate una şi aceeaşi populaţie.

★

Cu toate că direcţia principală a preocupărilor lui Mihail Sirianul a fost axată asupra Orientului Apropiat şi în special asupra spaţiului locuit de sirieni, cronica sa oferă mai multe date şi despre alte zone geografice. Nu au fost ignorate regiunile carpato-dunărene şi nici unele din popoarele din vecinătatea românilor, cu care aceştia au întreţinut relaţii de natură diversă vreme îndelungată în cursul evului mediu. Întrucît nu considerăm oportun să se îngăduim răgazul de a stărui acum prea mult asupra acestor date, ne mulţumim doar să le semnalăm, însoţindu-le numai de comentarii succinte. Prezentarea lor va fi făcută cronologic, cum de altfel a procedat şi Mihail Sirianul.

Referindu-se la evenimentele din „anul grecilor 708” (adică al erei seleucide=397 e.n.), cronicarul evocă răscoala lui Gainas, iar apoi trecerea *Ister*-ului de către huni, urmată de devastarea Traciei şi de luptele lor cu împăratul Arcadius (395—408) (II, 2).

---

[129] *Ibidem*, p. 287; *Extrait* ..., în *Recueil des historiens des Croisades. Documents arméniens*, I, p. 316.

[130] N.-M. Murgulia, *Куманы-кипчаки в грузинской историографии (XI—XIVвв.)*, în *Actes du XIVe Congrès* ..., p. 397—404; I.A. Fedorov, G.S. Fedorov, *Ранные тюрки на Северном Кавказе*, Moscova, 1979, p. 226 şi urm. La colaborarea militară gruzino-cumană se referă şi armeanul Matthieu d'Édesse, *ed. cit.*, p. 304—305.

Un interes aparte prezintă știrile asupra năvălirilor barbare în Imperiu de la începutul deceniului al 9-lea din secolul al VI-lea, preluate, așa cum se apreciază de orientaliști, din partea finală — care nu s-a păstrat — a *Cronicii ecleziastice* a lui Ioan din Efes[131]. În timpul invaziei avarilor, slavilor și longobarzilor, coalizați sub comanda supremă a kaganului avar, au fost cucerite două orașe și cîteva cetăți. Semnificativ pentru modalitățile lor de a concepe relațiile cu populația agricolă băștinașă, tipice desigur și pentru năvălitorii din alte teritorii, este îndemnul adresat localnicilor: „Ieșiți afară, semănați și recoltați, noi ridicăm de la voi (numai) jumătate din darea (ce o datorați romanilor)" (II, 361)[132]. În continuare se arată că romanii, în încercarea de a stăvili jafurile slavilor (=sclavinilor—n.n.), ar fi reușit să cumpere alianța anților, care „s-au năpustit asupra Slavoniei, au pus stăpînire pe ea și au prădat-o, i-a răpit bogățiile și au incendiat-o. Țara lor (a slavilor) se afla la vestul fluviului numit Dunăre" (II, 261)[133]. Autorul avea probabil în vedere regiunile aflate sub dominația triburilor slave din stînga Dunării.

Tot din partea nerecuperată a istoriei lui Ioan din Efes se consideră că trebuie să fi făcut parte și episodul migrării bulgarilor spre Balcani[134], prezentat cu numeroase elemente confuze sau cu iz legendar. Potrivit cronicii, bulgarii purtau inițial numele de „sciți". Trei frați din „Sciția interioară", punîndu-se în fruntea unei armate de 30 000 de combatanți, au străbătut defileul muntelui Imaon, după ce parcurseseră un drum de 65 zile, pînă au ajuns la fluviul Tanais (=Don-n.n.). La „frontierele romanilor" unul din ei, numit Bulgarios, urmat de 10 000 de oameni, s-a despărțit de frații săi, traversînd Tanaisul. Ajuns la Dunăre, el a solicitat împăratului Mauricius să-i cedeze terenuri de așezare și să-i acorde dreptul de a servi ca auxiliar în armatele romane (III, 363).

---

[131] J. Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, Leipzig, 1903, p. 485—486; N. Pigulevskaia, *Сирийские источники по истории народов СССР*, Moscova—Leningrad, 1941, p. 101—108; F. Altheim și R. Stiehl, *Awaren, Bulgaren, Chazaren*, în F. Altheim, *Geschichte der Hunnen*, I, ed. a 2-a, Berlin, 1969, p. 86—87.

[132] Redăm acest fragment după traducerea mai exactă datorată lui F. Altheim și R. Stiehl, *op. cit.*, p. 89. Alte traduceri, realizate de J. Marquart (Markwart), sînt reproduse în J. Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, p. 482; L. Hauptmann, *Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avares pendant la seconde moitié du VI siècle*, în „Byzantion", IV, 1927—1928, p. 157. Prin intermediul acestei din urmă lucrări pasajul citat a devenit cunoscut și în istoriografia românească, unde s-a relevat de altfel semnificația comportamentului invadatorilor față de băștinași. Cf. K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, București, 1958, p. 64; idem, *Avarii*, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 720; idem, *The Gepidae, the Avars and the Romanic population in Transilvania*, în *Relations between the autochronous populations and the migratory populations on the territory of Romania*, București, 1975, p. 115; E. Lozovan, *Romains et barbares sur le Moyen-Danube*, în F. Altheim, *op. cit.*, II, p. 227—228, nota 12; I. Barnea, în R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, *Romanii la Dunărea de Jos*, București, 1968, p. 437; M. Rusu, *Avars, Slavs, Romanic population in the 6th—8th centuries*, în *Relations* ..., p. 128. Pentru acest pasaj, cf. și N. Pigulevskaia, *op. cit.*, p. 102; V. Tăpkova-Zaimova, *Sur les rapports entre la population indigène des régions balkaniques et les „Barbares" au VIe—VIIe siècle*, în *Byzantinobulgarica*, I, Sofia, 1962, p. 74; H. Ditten, *Zur Bedeutung der Einwanderung der Slawen*, în F. Winkelmann, H. Köpstein, H. Ditten, I. Rochow, *Byzanz im 7. Jahrhundert*, Berlin, 1978, p. 123.

[133] Cf. și traducerile publicate de J. Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, p. 483; L. Hauptmann, *op. cit.*, p. 157; F. Altheim și R. Stiehl, *op. cit.*, p. 90.

[134] N. Pigulevskaia, *op. cit.*, p. 107—108; F. Altheim și R. Stiehl, *op. cit.*, p. 87.

„Împăratul i-a dat Moesia superioară şi inferioară şi Dacia"[135], ţări care suferiseră devastarea avarilor însă din timpul domniei lui Anastasius I (491—518) (!) (II, 363—364). Romanii desemnau acest trib prin numele de bulgari. În aceeaşi vreme, ceilalţi doi fraţi „sciţi" s-au stabilit în ţara Alân (II, 363)[136], adică în Alania. La numai cîteva pagini de acest paragraf, unde se face observaţia că bulgarii au constituit „o pavăză pentru romani", întîlnim menţiunea unei invazii a lor în Tracia, plasată tot în limitele domniei lui Mauricius (582—602) (II, 374—375), cronicarul nereuşind să pună de acord informaţiile contradictorii a două surse deosebite. În cazul fragmentelor de mai sus s-au exprimat dubii că prin etnonimul *bulgari* cronicarul sirian ar fi avut în vedere în adevăr pe (proto-) bulgari, unii specialişti fiind înclinaţi să creadă că autorul s-ar fi referit de fapt la un alt neam turcic înrudit[137]. Numărul mare al menţiunilor despre incursiunile protobulgarilor în Balcani din cursul secolului al VI-lea, provenind din surse diverse[138], pare a indica faptul că în cronică s-a folosit numele real al migratorilor.

Datele din istoria bulgarilor, înregistrate de regulă în contextul prezentării războaielor purtate cu Bizanţul, apar destul de frecvent şi în capitolele ulterioare ale cronicii lui Mihail Sirianul. Despre conflictul din vremea domniei lui Constantin VI (780—797) se spune că împăratul a „înaintat pînă în Tracia" (III, 12), fără să se dea vreo indicaţie asupra deznodămîntului campaniei. În legătură cu războiul din timpul lui Nicephoros I (802—811) se consemnează că ar fi coincis cu o victorie bizantină, soldată cu omorîrea unui mare număr de bulgari şi cu distrugerea capitalei lor (III, 17). Cu privire la ciocnirile din vremea împăratului Mihail I (811—813) se notează că s-au încheiat tot cu un succes bizantin şi cu uciderea ţarului bulgar (!), armatele imperiale fiind comandate de strategul Leon, viitorul bazileu Leon V (III, 26 şi 70). La urcarea pe tron a lui Theophilos (829—842) se arată că bulgarii „i s-au supus" (III, 50 şi 73), această informaţie, ca şi cea privind expediţia strategului Leon, fiind relatată pe parcursul cronicii în două locuri diferite, evident dintr-o neatenţie a autorului. Fiind preluate de la un analist preocupat să ascundă insuccesele împăraţilor din perioada iconoclastă, ştirile referitoare la înfruntările dintre bizantini şi bulgari sînt prezentate denaturat. După cum este cunoscut, Constantin VI, Nicephoros I şi Mihail I au suferit grele înfrîngeri pe cîmpul de luptă, repercutate şi la masa tratativelor[139]. Mai mult chiar, Nicephoros I, la doi ani după ce a distrus capitala ţaratului — Pliska — şi-a pierdut viaţa

---

[135] Prin forma arhaică *Dacia* se desemna fără îndoială fosta provincie sud-dunăreană Dacia Aureliană, împărţită în Dacia Ripensis şi Dacia Mediterranea. În realitate, teritoriul ei nu fusese ocupat iniţial de bulgari, intrînd în componenţa statului bulgar mai tîrziu.

[136] Cf. şi traducerile lui J. Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, p. 484—485; F. Altheim şi R. Stiehl, *op. cit.*, p. 90—91. Pentru problema în discuţie, cf. şi H. Ditten, *op. cit.*, p. 124.

[137] V.N. Zlatarski, *Известието на Михаила Сирийски за преселението на болгарите*, în « Известия на Историческото Дружество въ София », IV, 1915, p. 37—52 (apud N. Pigulevskaia, *op. cit.*, p. 108, nota 1). Cf. şi N. Pigulevskaia, *op. cit.*, p. 107—108.

[138] Al. Burmov, *Въпроси из историята на прабългарите*, în „Annuaire de l'Université de Sofia, Fac. hist.-philol.", XLIV, 1947/48, 2, Histoire, p. 3—26.

[139] V.N. Zlatarski, *История на българската държава презъ средните векове*, I, 1, Sofia, 1918, *passim;* G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 152, 164, 167—168.

într-o ciocnire cu armatele lui Krum, care, potrivit unui obicei frecvent în lumea hoardelor nomade, i-a transformat craniul în pocal.

Cu mai multe amănunte sînt înfățișate războaiele antibizantine ale lui Simeon (893–927). Puternicul țar ar fi provocat înfrîngerea „grecilor", asediindu-le apoi capitala, prilej cu care a pus să se sape un șanț mare de la Blacherne pînă la Poarta de Aur. El a continuat atacurile „împotriva orașului imperial în timpul întregii vieți a împăratului Constantin" VII (913–959) (III, 118). În vremea succesorului acestuia, Roman II, Simeon s-ar fi îndreptat din nou împotriva Constantinopolului, jefuind Tracia și Macedonia și asediind Adrianopolul, pe care locuitorii înfometați au fost nevoiți să i-l predea. Pacea, solicitată de bizantini, a fost încheiată numai după ce, la dorința lui Simeon, s-a fixat o întrevedere între el și bazileu. Întîlnirea lor a avut loc pe corăbii ce pluteau în apele mării (III, 121–122). Întregul episod trebuie atribuit perioadei stăpînirii lui Roman I Lakepenos (920–944), asociatul la tron al lui Constantin VII, și nu lui Roman II (959–963), a cărui domnie se plasează cu peste trei decenii după ce țarul bulgar nu se mai afla printre cei vii. Informația asupra întîlnirii dintre cei doi suverani este parțial exactă, țarul venind la ea pe uscat și numai Roman I pe corabie[140].

Ajungînd cu firul evenimentelor pînă la Vasile II (976–1025), Mihail Sirianul scrie: „El a luptat în cea mai mare parte a vieții sale în Armenia Mare și apoi în țările din Occident", adică în posesiunile europene ale Bizanțului. „Împăratul Vasile a supus și pe bulgari și a adus imperiul lor în stăpînirea romanilor" (III, 133).

Dintre referirile la spațiul nord-balcanic mai consemnăm notița succintă despre Isaac I Comnenos (1057–1059), care „s-a îndreptat spre Occident și a angajat o luptă violentă cu Pastîqayê" (III, 165), etnonim ce desemna pe pecenegi, a cărui formă corectă trebuie să fi fost *Pastinaqayê* (III, 165, nota 3). Invazia turanicilor din vremea domniei lui Isaac I mai este menționată nu numai de autorii bizantini, ci și de armeanul Matei din Edessa[141], contemporanul lui Mihail Sirianul care și-a petrecut viața într-unul din centrele aflate cu oblăduirea confesională a patriarhilor iacobiți.

După paragrafele dedicate epocii lui Alexios I Comnenons — analizate deja în amănunțime — istoria universală a lui Mihail Sirianul se oprește asupra domniei urmașului lui Alexios, Ioan II (1118–1143). Una din puținele însemnări racordate la politica sa balcanică privesc războiul cu cumanii din anul 1433 al erei seleucide (=1122 e.n.), ea fiind preluată de la episcopul Vasile din Edessa, a cărui identitate am luat-o în discuție în rîndurile anterioare. În cronică se arată că împăratul Ioan II a încheiat pace cu cumanii care se îndreptau spre Constantinopol, dar, întrucît aceștia au continuat atacurile, a pornit contra lor. Potrivit tacticii obișnuite, cumanii s-au retras în propria tabără, alcătuită din căruțe legate între ele. Constatînd că atacurile lansate de cavaleria bizan-

---

[140] Pentru relațiile dintre Simeon și Bizanț, cf. V.N. Zlatarski, *История*,.. I, 2, Sofia, 1927; A.A. Vasiliev, *op. cit.*, I, p. 418–422; R. Browning, *Byzantium and Bulgaria. A comparativ study across the early medieval frontier*, Londra, 1975, p. 57–69.

[141] Matthieu d'Édesse, *ed. cit.*, p. 105–106.

tină se dovediseră ineficiente, împăratul a ordonat ca toţi să lupte pe jos. Numai aşa armatele sale au reuşit să pătrundă în tabăra adversarilor, care în cea mai mare parte au fost măcelăriţi, cei rămaşi în viaţă fiind trimişi ca sclavi în capitală. După descrierea luptei, în urma căreia cumanii au ajuns „în dependenţa grecilor", se fac cîteva consideraţii generale asupra cumanilor exprimîndu-se apartenenţa lor la ramura etnică turcică (III, 206—207). Din punct de vedere religios ei „nu cunosc nici pe Moise, nici pe profeţi, nici pe Domnul nostru Christos, nici pe Mahomed". Cînd se deplasau, erau însoţiţi de femei, copii şi de tot avutul, transportat pe căruţe de lemn, care serveau şi la fortificarea taberelor. Astfel au trecut Dunărea, îndreptîndu-se spre Constantinopol, pînă cînd, după înfrîngerea lor, „au fost supuşi Imperiului grecilor" (III, 207)[142].

În privinţa amănuntelor asupra tratativelor de pace angajate înainte de declanşarea înfruntării decisive, ca şi asupra luptei din tabăra înconjurată de care din lemn, remarcăm concordanţa lor cu detaliile furnizate de Ioannes Kinnamos şi Nicetas Choniates[143]. Spre deosebire de J. Marquart, care reproşa autorului sirian confuzia între cumani şi pecenegi[144], Petre Diaconu acordă tot creditul izvoarelor respective, punînd la îndoială însă exactitatea mărturiei din cronica lui Nicetas Choniates[145], de unde reiese că Ioan II ar fi înfruntat pe pecenegi. În ceea ce ne priveşte, opinăm că există suficiente temeiuri pentru a atribui pacenegilor rolul primordial în expediţia din Bizanţ. Întrucît unele argumente în acest sens am avut ocazia să le expunem cu alt prilej[146], nu mai găsim oportun să revenim asupra lor. Notăm totodată că ştirea transmisă de Vasile din Edessa prin intermediul lui Mihail Sirianul, potrivit căreia nomazii veniseră însoţiţi de familii şi de averea încărcată în care, lasă să se înţeleagă intenţia lor de a se fixa în mod durabil în provinciile Imperiului, ceea ce era o procedură normală pentru rămăşiţele pecenege urgisite de cumani la nordul Dunării de Jos şi al Mării Negre. Dimpotrivă, dacă ar fi fost vorba de un simplu raid de pradă, de felul celor întreprinse de cumani deseori înainte de a se fi stabilit în Peninsula Balcanică, împovărarea cu carele şi cu familiile era de natură să anihileze una din virtuţile esenţiale ale cavaleriei uşoare a nomazilor : deplasările rapide în timpul operaţiunilor războinice. Chiar dacă principalele efective care au iniţiat invazia din 1122 au aparţinut pecenegilor, nu considerăm de neconceput ipoteza că lor li s-ar fi alăturat şi unele grupuri cumane de la periferia Deşt-i Kîpciakului, colaborarea între aceste triburi înrudite fiind atestată şi cu alte ocazii. Pentru această părere pledează nu numai fragmentul din lucrarea lui Vasile din Edessa, încorporat în cronica lui Mihail Sirianul, ci şi textul unui panegirist anonim al lui Ioan II, unde se vorbeşte despre înfruntarea de către împărat a „sciţilor" şi „nomazilor", formu-

---

[142] Cf. şi traducerea lui J. Marquart, *Uber das Volkstum* ..., p. 170.

[143] Ioannes Cinnamus, *ed. cit.*, p. 7—8; Nicetas Choniates, *ed. cit.*, p. 19—23.

[144] J. Marquart, *Über das Volkstum* ..., p. 170.

[145] P. Diaconu, *Les Coumans* ..., p. 65—71.

[146] V. Spinei, *Moldova* ..., p. 127—128. Cf. şi idem, *Contribuţii la istoria spaţiului est-carpatic din secolul al XI-lea pînă la invazia mongolă din 1241*, în "Memoria Antiquitatis", VI—VIII, 1974—1976, p. 100—101.

lare ce ar presupune participarea la invazie a două triburi diferite: Ὡς καλά μέν σοι καὶ τὰ πρότερον κατ' Εὐρωπαίων ἐθνων στραρηγήματα. ἐκεῖνα καὶ Δαλμάτας ἐτρέψατο καὶ Σκύθας ἐπτοησε καὶ Νομάδας, ὅλον ἔθνος ἁμαξῆρες καὶ ἀπολίπευτον· πολλοῖς τοῖς λύθροις καὶ ὅλοις αἱμάτων ποταμοῖς πολυχεύμοσιν τα τοῦ Ἴστρου ῥεῖθρα ἐπέχρωσεν [147].

Mihail Sirianul oferă unele știri în legătură cu conflictele militare ale Comnenilor cu regatul arpadian. Despre războiul lui Ioan II cu Ștefan II găsim numai o foarte succintă mențiune: „În acest an (1439=1128 e.n.—n.n.) Ioan, împăratul grecilor, a pătruns în țara ungurilor și i-a supus" (III, 224). În notația cronicarului sirian se află una din puținele precizări cronologice — se pare, exactă — asupra evenimentelor în discuție [148].

Informațiile privind regiunile balcanice ale Imperiului bizantin în timpul domniei lui Manuel I Comnenos (1143—1180) sînt, de asemenea, sărăcăcioase. În afară de o scurtă prezentare a ereziei bogomililor de la Constantinopol (III, 277), mai semnalăm descrierea războiului din anul 1477 (=1166 e.n.) purtat de Manuel împotriva „bulgarilor". Fiind doborît de pe cal și gata să fie ucis de un bulgar, împăratul și-a dezvăluit identitatea, făgăduindu-i mari recompense în schimbul vieții. Tentat de această promisiune, adversarul bazileului s-a lăsat înduplecat, fiind apoi răsplătit din plin (III, 326). Acest episod conține mai multe erori, autorul confundînd — cum de altfel a remarcat editorul cronicii — pe bulgari cu unguri, cu care în adevăr Bizanțul a avut un război în anul 1166, iar pe de altă parte atribuind împăratului participarea la lupte. După cum se știe, armatele bizantine trimise în 1166 împotrivare regatului arpadian, în rîndul cărora au fost încorporate și efective vlahe, nu au avut în frunte pe împărat [149].

Dintre toate aceste evenimente amintite mai sus, numai o parte a lor mai sînt consemnate și în varianta armeană a preotului Ishôk. Nu lipsesc din ea referirile la înfruntările cu bulgarii din vremea împăraților Mauricius, Nicephoros I, Theophilos, Constantin VII, Roman I și Vasile II [150]. Pasajul asupra războaielor de la începutul secolului al X-lea a fost tradus greșit de Ishôk, astfel că pentru el Simeon nu este țarul bulgar, ci un general grec ! [151] De asemenea, incidentul din anul 1477 (=1166 e.n.) este redat nu numai rezumativ, ci și deformat, afirmîndu-se că Manuel I ar fi căzut prizonier la bulgari ! [152] Cu mai multă acribie, însă nu absolut identic, a fost reprodus textul lui Mihail Sirianul despre ciocnirile

---

[147] Rhetoris anonymi *Oratio ad Ioannem Comnenum imperatorem* (Λογος εἰς τὸν ἀοίδιμον βασιλέα κῦρ Ιωάννην τὸν Κομνηνόν, în *Fontes rerum Byzantinarum*, 2, ed. W. Regel, Petropoli, 1917, p. 334. Textul a fost pus în valoare și tradus de A.A. Vasiliev, *op. cit.*. II, p. 52.

[148] Cf. în acest sens G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 312; G. Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Budapesta, 1970, p. 78.

[149] F. Chalandon, *Les Comnène*, II, p. 486—488; G. Moravcsik, *Hungary and Byzantium in the Middle Ages*, în *The Cambridge Medieval History*, IV, 1, ed. J.M. Hussey, Cambridge, 1966, p. 583; J. Ferluga, *Византијске војне операције против угарске у току 1166. године*, în « Зборник радова Византолошког института », XIX, 1980, p. 157—165.

[150] Michel le Grand, *Chronique*, p. 216, 267, 269, 277, 281.

[151] *Ibidem*, p. 277.

[152] *Ibidem*, p. 324.

cu ţarul Simeon şi acelea cu „bulgarii" din anul 1166 în cronica în limba siriacă a lui Bar Hebraeus[153].

★

După cum a reieşit din datele prezentate, cronica lui Mihail Sirianul conţine mai multe ştiri disparate ce privesc realităţile etnice şi politice din spaţiul carpato-balcanic. Dat fiind că autorul cronicii trăia departe de acest spaţiu, că sursele sale de informare erau limitate, iar interesul prezumtivilor săi cititori convergea îndeosebi spre Orientul Apropiat, era normal ca opera sa să nu cuprindă decît consemnări succinte şi răzleţe referitoare la realităţile amintite. Cu toate acestea, informaţiile lui Mihail Sirianul asupra spaţiului carpato-balcanic depăşesc, precum sperăm să fi rezultat din rîndurile anterioare, interesul strict istoriografic, incluzînd şi date de certă valoare documentară, necunoscute de alte izvoare medievale contemporane.

LES RÉALITÉS ETHNICO-POLITIQUES AU BAS-DANUBE AU COURS DES XIe—XIIe SIÈCLES DANS LA CHRONIQUE DE MICHEL LE SYRIEN (II)

RÉSUMÉ

La mention, dans la chronique universelle de Michel le Syrien, dea Francs, des Coumans et des Serbes parmi les principaux ennemis de Byzance pendant le règne d'Alexis Ier (1081—1118) est confirmée par bien de sources grecques et étrangères. En échange, le fait d'établir les circonstances où les Vlaques (*Balakayê*) cités l'auteur syrien ont été impliqués dans des actions antibyzantines et le fait de les délimiter temporairement et spatialement présente de sérieux impedimenta du fait du caractère lacunaire des témoignages contemporains sur cette population.

Le conflict avec les Vlaques dont parle Michel le Syrien a eu sans doute lieu dans la première partie du règne d'Alexis Ier Comnène, très probablement durant la période 1086—1094 lorsque l'Empire devait faire face à de grandes difficultés internes et externes. C'est à ce moment que la population vlaque a pu profiter du mécontentement général du côté nord de la Péninsule Balkanique, des troubles engendrés par les troupes auxiliaires des Touraniens et par les invasions des Petchénègues et des Coumans.

Un autre fragment de la chronique universelle de Michel le Syrien qui présente un réel intérêt pour les réalités ethnico-politiques roumaines est inclus dans le chapitre IVe du XIVe livre, où l'on raconte la migration des tribus turques. Quant au groupe qui s'est dirigé vers le nord — appelé *Qoumanayê* — l'on affirme qu'ils sont arrivés à la frontiére de l'Empire Byzantin. „Ils se sont donc joints au peuple des chrétiens qu'ils trouvèrent dans ce pays, quoique leurs moeurs soient corrompues".

[153] Gregorii Abulpharagii sive Bar-Hebraei *Chronicon Syriacum*, p. 178—179 şi 62

Par *Qoumanayê* l'auteur syrien désignait les Coumans, tandis que par *le peuple chrétien* du nord de l'Empire il comprend les Roumains de la Plaine du Danube. Pour ce qui est des contacts entre les Roumains et les Coumans de l'espace carpatho-danubien, il y a pas mal d'indices conservés surtout dans l'onomastique et la toponymie médiévales.

Bien que les notations sur les réalités ethniques et politiques de l'espace carpatho-balkanique soient succinctes et sporadiques, vu que les sources utilisées étaient limitées, et l'attention des éventuales lecteurs — axée surtout sur les événements du Proche Orient —, certaines des informations de Michel le Syrien dépassent l'intérêt des historigraphes car elles comprennent aussi des données strictement documentaires, inconnues dans d'autres sources contemporaines. De la même source l'on a reproduit, paraît-il, l'épisode de la migration des Bulgares vers les Balkans. Les données de l'histoire des Bulgares, enregistrées habituellement lorsqu'on présente les guerres avec Byzance, apparaissent assez fréquemment dans les autres chapitres de la chronique de Michel le Syrien. Sous le règne de Jean II Comnène on signale une invasion des Coumans dans l'Empire, événement reproduit d'aprés Basile d'Édesse. À la différence de l'auteur syriaque, des sources byzantines il ressort que l'expédition aurait été intiée par les Petchénègues. Tout en corroborant les informations des deux groupes de sources, nous sommes d'avis que le rôle primordial de l'expédition de 1122 a appartenu aux Petchénègues, auxquels il est possible de s'être joint aussi des groupes de Coumans.

CONDIȚIA POLITICĂ A ȚĂRĂNIMII ÎN EPOCA UNIRII. CONTRIBUȚIA EI LA CREAREA ROMÂNIEI MODERNE (1856–1866) (II)

DE

GRIGORE CHIRIȚĂ

II

Noul domnitor era — cum bine spusese M. Kogălniceanu — un „om nou": descinzînd din rîndurile boierimii mijlocii, liberale, participant la revoluția de la 1848 pe pămîntul Moldovei și Transilvaniei, el se dovedise a fi în 1857 un luptător destoinic pentru Unire, ca deputat în Adunarea ad hoc dîndu-și votul pentru programul unionist completat de reforme modernizatoare, inclusiv pentru reglementarea chestiunii rurale într-o variantă mai apropiată de cerințele țăranilor. Inteligent, mîndru, energic, patriot înflăcărat, animat continuu de dorința ridicării poporului în sînul căruia se plămădise, avînd un dezvoltat simț al dreptății, Cuza Vodă era — după aprecierea întemeiată a lui A.D. Xenopol, aproape identică cu a lui D. Bolintineanu — „un protivnic al boierilor, un partizan declarat al poporului de jos și un luptător aprig și neobosit pentru egalitatea socială și pentru răsturnarea privilegiilor"[72]. Aceste lucruri, îndeobște cunoscute, făcuse să crească mult speranțele țărănimii într-o apropiată dezlegare a problemei agrare, să se înstăpînească în lumea satelor un larg curent de încredere și simpatie în Domnitorul țării[73]. De aceea numeroși săteni din toate colțurile țării nu pregetau să-i adreseze jalbe și reclamații pentru a li se face dreptate în conflictele avute cu asupritorii lor, fie că aceștia se aflau printre boieri și arendași, fie în aparatul de stat.

Cu toate acestea, în primii trei ani, avînd de făcut față la nenumărate dificultăți izvorîte din guvernarea separată a Principatelor, Cuza Vodă nu a avut nici răgazul și nici posibilitatea reglementării problemei agrare care — potrivit unei expresii ce avea o frecventă circulație în epocă — „apăsa asupra țării ca un coșmar". Urmărind cu tenacitate înfăp-

---

[72] A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I, p. 28. Și H. Tillos, consulul Franței la București, în rapoartele din 27 septembrie 1862 și 10 februarie 1864 înfățișa Parisului opiniile defavorabile marii boierimi nutrite de Cuza Vodă și consecințele acestora (Arh. St. București, microfilme Franța, r. 9, vol. 22, c. 290–295; r. 10, vol. 24, c. 234–236).

[73] „Tribuna română" din 30 aprilie 1861 nu se sfia să scrie că „țăranii nu pot aștepta îmbunătățirea soartei lor de la boieri, ci numai de la alesul și iubitul românilor și de la lățirea bazei electorale"; citat după A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I, p. 194; vezi și N. Adăniloaie, *Cuza Vodă și problema agrară*, în vol. *Cuza Vodă. In memoriam*, Iași, 1973, p. 339–340.

„Revista de istorie", Tom. 37, nr. 2, p. 149–166, 1984

tuirea unirii depline, un moment se gîndise (sfătuit, se pare, de V. Place)[74] să solicite conferinței Puterilor garante ca, odată cu concedarea unirii administrative, să analizeze și problema rurală care „cere cu orice preț o soluție netă și grabnică", în sensul stabilirii principiului care, completînd art. 46 al Convenției, să ofere „o soluție formulată limpede"[75]. Curînd însă a renunțat la această idee, pentru a nu da prilej Puterilor să tergiverseze hotărîrea în privința Unirii depline și a nu le implica într-o chestiune pur internă.

De altfel, în primăvara și vara anului 1861 cînd forțele politice interne se pronunțau pentru înfăptuirea Unirii depline prin țară și de către țară și cînd se preconiza întrunirea ambelor Adunări pentru a dezbate chestiunea rurală iar liberalii cereau insistent revizuirea stipulațiilor electorale, în multe districte și localități au avut loc o seamă de frămîntări politice și sociale ce au cuprins și țărănimea. În cadrul amplei campanii propagandistice de semnare a petiției din 11 iunie, inițiată și dirijată de liberali, sătenilor li se spunea — potrivit organului de presă al conservatorilor — că „curînd capul statului va convoca de la sine o Adunare întinsă pe bazele Divanului ad-hoc, care va da țăranului 13 pogoane"[76]. În unele comune ale județelor Vlașca și Teleorman s-a făcut propagandă fățișă împotriva clăcii și pentru ușurarea sătenilor de biruri[77]. Într-o altă parte a țării, la Iași, s-a ținut la 25 iunie, organizată de Municipalitate, o mare adunare populară spre a se subscrie petiția din 11 iunie, la care au participat numeroși săteni. Între alții, N. Bosie — „numit în popor răzeșul" — , luînd cuvîntul „a desemnat diferitele faze prin care au trecut bieții țărani, și i-a umplut de speranță că dorințele lor se vor împlini fără de îndoială, îndată ce vom dobîndi Unirea definitivă sub Domnitoriu ⟨1⟩ român și intrarea reprezentanților tuturor claselor în Adunarea legiuitoare"[78]. Cei prezenți au adresat „interpelări" vorbitorilor din care „s-a invederat lămurit că țăranii sînt sătui de vorbe frumoase și că ei așteaptă îmbunătățirea soartei și împroprietărirea lor"[79]. Potrivit aceluiași periodic, țăranii ar fi luat atitudine împotriva prezenței în „Adunările obștești" numai a boierilor și ar fi cerut „ca să se facă o astfel de Adunare în care să trimitem și noi vechilii (=împuterniciții—n.n.) noștri, căci țara-i și a noastră, nu numai a boierilor, care cu banii jupiți de pe noi capătă dreptul de a fi numai ei în Adunare, ca să ne mai poată jupi încă"[80]. În încheierea reportajului se scria : „Așa se rostiră țăranii pentru reforma legii electorale și strigătele lor au fost acestea : Să trăiască Unirea ! Să trăiască Vodă ! Să cadă boierescul"[81]. După cum se constată, frămîn-

---

[74] Victor Slăvescu, *Domnitorul Cuza și Victor Place*, București, 1942, p. 270—271; Arh. St. București, microfilme Franța, r. 43, vol. 10, c. 257—266.

[75] Emil Boldan, *op. cit.*, p. 470—471.

[76] „Unirea", București, III, nr. 34, 20 iunie 1861, p. 133; Dan Berindei, *Frămîntări politice în Țara Românească în primăvara și vara anului 1861. Petiția de la 11 iunie 1861*, în „Revista de istorie", XXXIV (1981), nr. 1, p. 93.

[77] Ibidem, p. 94—98.

[78] „Tribuna română", Iași, III, nr. 123, 29 iunie 1861, p. 2.

[79] Ibidem.

[80] Ibidem.

[81] Ibidem.

tările sociale și politice din vara anului 1861 au pus puternic în lumină nu numai nerăbdarea cu care sătenii așteptau soluționarea chestiunii rurale dar și starea lor de spirit, tensiunea ce domnea în lumea satelor, ca și adîncimea divergențelor dintre țărănime și boierime luate în ansamblu în privința exercitării drepturilor politice.

Cam tot în acele zile ale verii anului 1861 în Moldova a circulat și o altă petiție adresată Domnitorului, extrem de interesantă și semnificativă din multiple puncte de vedere. Purtînd iscăliturile a peste 200 răzeși din satele Muncelul de Jos, Poenile de Jos, Muncelul Fundu Șușțarului, Poiana Humei, Mesăhănești și Oniceni, în petiție (arătîndu-se că sistemul politic al Convenției dăduse „guvernarea țării în mîinile clasei avuților") se cerea Domnitorului să reamintească reprezentanților acestei clase că „majoritatea națiunei, desmoștenită prin constituțiunea de astăzi, este moștenirea dreaptă și legitimă a acelor strămoși care au cîștigat și au conservat cu sîngele și cu averea lor această țară ..., a acelor strămoși care au stabilit nu singuri, ci d-împreună cu plebea, acele drepturi și legi comune pre care este bazată proprietatea noastră comună"; că o clasă nu le poate priva pe celelalte de drepturile lor naturale și naționale „numai și numai sub titlul unei averi precumpănitoare, care însă nici nu contribuiește la conservarea și înflorirea țării"; că „după dreptul nostru cel strămoșesc, cît și după cel național, în țara noastră pentru fiii ei nu esistă obligațiune fără de representare" și, ca atare, „să recunoască și să respectese acest drept egal de legislațiune și de guvernare" tuturor categoriilor de români, înlăturați pînă atunci de la exercitarea lui. În continuare se arăta că „nu ne tînguim asupra miniștrilor, nici asupra altor dregători, nu cerem schimbarea persoanelor, cerem schimbarea sistemei fără de care, noi așa credem, că nici se vor putea împărți drept sarcinile și bunătățile publice, nici se va putea ridica legiunea relelor pe care le-au adus preste țara noastră păcatele străinilor și ale noastre". De aceea se cerea cu hotărîre „să nu mai fim tacsați și obligați tot prin legi arbitrarie făcute despre noi fără de noi, ci să fim tacsați și obligați prin legi adevărate făcute d-împreună cu noi". În încheiere, Domnitorul era rugat să preîntîmpine relele înfățișate: „fă ca să ni se deie îndărăt dreptul strămoșesc și vieața națională, nu suferi ca în zilele Măriei Tale să mai fie o clasă sclavă altei clase pre pămîntul și sub ceriul român"[82]. Fără îndoială, petiția nu era un elaborat al țăranilor, fiind întocmită, mai mult ca probabil, de unul sau mai mulți adepți ai lui Simion Bărnuțiu, din concepția acestuia răsfrîngîndu-se ideile despre existența și rolul dreptului natural și al națiunei, conținutul și semnificația noțiunii de moștenire străbună, adversitatea față de elementele alogene, utilizarea unor precepte latine etc. Însă faptul că în partea de dincolo de Milcov

[82] Biblioteca Academiei, Arh. Cuza Vodă, pach. LI, f. 183—187; textul petiției a fost publicat de „Tribuna română", Iași, an III, nr. 122, 22 iunie 1861, p. 4 de unde A.D. Xenopol a citat doar ultimile propoziții (*Domnia lui Cuza Vodă*, I, p. 456). O mențiune despre această petiție (preluată după repertoriul întocmit arhivei Cuza Vodă de Constantin C. Giurescu) datată însă greșit 1863, la Constantin Corbu, *op. cit.*, p. 284. O altă petiție cu un conținut identic, avînd peste 150 semnături strînse în ținutul Neamțului, tot în Arh. Cuza, pach. LI, f. 236—238.

a României circulau astfel de idei, că ele s-au încorporat într-un text adus probabil la cunoștința țăranilor, sau, în orice caz, investit cu iscăliturile lor autentificate prin sigiliile autorităților comunale, este simptomatic pentru cunoașterea ideilor care se răspîndeau în privința situației și rostului țărănimii, căilor de îmbunătățre a soartei acesteia. Ar mai fi de observat că, prin constatarea răului de care suferea societatea românească și soluțiile echitabile propuse, profund democratice, mai ales în privința drepturilor electorale și de reprezentare, petiția se plasează direct și firesc în continuarea opiniilor reprezentanților țărănimii din comisia proprietății de la 1848, a propunerilor deputaților săteni din ambele Adunări ad hoc care ceruseră cu fermitate să nu se mai desbată și adopte legi despre ei fără a-și avea reprezentanți în Corpurile legiuitoare.

În primii ani care au trecut de la eveminetele din ianuarie 1859, problema rurală, deși a continuat să se mențină în centrul preocupărilor și desbaterilor, n-a putut fi soluționată. S-au luat, totuși, unele măsuri care priveau pe săteni. Astfel, în 1860, guvernele M. Kogălniceanu în Moldova și N. Golescu în Țara Românească au desființat bătaia la sate, împlinind una din cele mai insistente cereri ale țăranilor [83]. În același timp, autoritățile centrale au încercat, printr-o seamă de circulare, alte măsuri administrative, să pună stavilă abuzurilor, de oricine ar fi fost comise și sub orice formă, să ia apărarea sătenilor, să se impună tuturor stricta respectare a reglementărilor agrare în vigoare, a legilor existente. În circulara sa din 18 noiembrie 1860 M. Kogălniceanu nu ezita să recomande prefecților : „Este vremea ca și țăranul să fie privit ca cetățean, este vremea ca și el să fie apărat în persoana, în cinstea, în averea lui; aceasta este cea dintîi, cea mai mare din datorințele dumitate de prefect" [84]. Lucru important, aceste frumoase declarații de intenții, invederînd dorința aplicării drepturilor individuale de esență burgheză înscrise în Convenție [85], atît de novatoare pentru practica de atunci a vieții noastre politice, nu au rămas numai pe hîrtie, deci fără urmări, ci, dimpotrivă, s-au făcut eforturi pentru a se pune în aplicare. Dintre numeroasele mărturii documentare, deosebit de semnificativă în acest sens este telegrama din Iași, de la 18/30 iunie 1861, prin care Domnitorul, invitîndu-l pe primul-ministru Ștefan Golescu să se deplaseze la moșia Băilești pentru a aplana conflictul care izbucnise între țărani și arendași îi prescria „a vă încredința și despre nedreptățile ce ar pătimi locuitorii săteni. . ., luînd orice măsură veți socoti de cuviință" [86].

Cînd, în decembrie 1861, Domnitorul Cuza a proclamat Unirea deplină a Principatelor, sentimentul dominant era că sosise, în sfîrșit, momentul înfăptuirii reformelor unificatoare și modernizatoare pe toate

[83] În adunarea de la Iași din 25 iunie 1861 țăranii au adresat mulțumiri lui M. Kogălniceanu pentru că „a ridicat bătaia și că acum nu sînt bătuți așa de rău ca mai nainte" („Tribuna română", III, nr. 123, 29 iunie 1861, p. 2).

[84] M. Kogălniceanu, *Discursuri parlamentare din epoca Unirii, 22 septembrie 1857—14 decembrie 1861*, ediție îngrijită de Vl. Diculescu, București, 1959, p. 301.

[85] În acest context capătă deplin înțeles afirmația lui M. Kogălniceanu care își justifica actele guvernării din 1860: „Am comis crima de a voi ca puterea esecutivă, care pînă la Convenție se întindea numai pînă la barierele orașelor, să se întindă astăzi și mai departe și să vadă ce se face și prin sate", pentru ca „numai guvernul să poată ști apăra și pedepsi" (N. Iorga, *Mihail Kogălniceanu. Scriitorul, omul politic și românul*, București, p. 105).

[86] Arh. St. București, Min. de Int., Ad-tive, dosar 256/1861, f. 9.

planurile și cu deosebire a deslegării chestiunilor agrară și electorală. Chiar Domnul Unirii, în discursul rostit la 24 ianuarie 1862 în fața Adunării, aprecia că „O viață nouă se începe astăzi pentru România. Ea intră, în fine, pe calea pe care o va conduce către îndeplinirea destinelor sale"[87]. Sentimentul de bucurie pentru împlinirea Unirii era însoțit în masa țărănimii de convingerea că Domnitorul, care le vrea binele, trebuia ajutat pentru a impune moșierimii conservatoare emanciparea și împroprietărirea lor. Acestea par a fi coordonatele și sensul major al amplei mișcări a țăranilor din ianuarie 1862 de prin satele apropiate Capitalei, aflată sub conducerea aceluiași M. Mălăieru[88], mișcare stimulată, desigur, și de radicalii care se doreau aduși la conducerea țării, însă reflectînd în mare măsură dorințele și interesele lor sintetizate în intenția că „vreau să iee capul grangurilor ce nu țin cu țara" și îl „împiedică pe Vodă să le facă dreptate".

Că țărănimea avea dreptate să se teamă de ideile și planurile moșierimii, s-a putut vedea și din faptul că guvernul prezidat de liderul conservatorilor B. Catargiu a adus în mai 1862 în desbaterea Adunării proiectul de lege rurală elaborat în 1860 de Comisia centrală de la Focșani și adoptat de majoritatea ei reacționară[89]. Prevăzînd, în esență, abolirea clăcășiei și statornicirea învoielilor „de bună voie", negînd țăranilor dreptul de stăpînire asupra pămînturilor avute în folosință, proiectul reprezenta o încercare a „moșierimii reacționare de a spolia pe țărani de drepturile lor" și, mai ales, „de a opri pe seama moșierilor aproape totalitatea întinderii moșiilor ca proprietate absolută"[90]. Desbaterea acestui proiect a prilejuit în Adunare o aprigă luptă între opiniile conservator-reacționare încorporate în proiectul de lege și cele ale liberalilor tinzînd la emanciparea țăranilor și împroprietărirea lor pe pămînturile legiuite, urmărită de întreaga societate cu multă emoție și un viu interes. Cu ușoare modificări, proiectul, după asasinarea lui B. Catargiu, a și fost adoptat de Adunare spre adînca nemulțumire și revoltă nu numai a țăranilor[91],

---

[87] *Gîndirea social-politică despre Unire (1859). Culegere*, p. 282—283.

[88] B⟨erindei⟩ Dan, *Mișcarea țărănescă condusă de Mircea Mălăieru (ianuarie 1862 ș.u.)*, în „Buletinul științific al Academiei R.P.R. secțiunea de științe istorice, filologice, economico-politice" III(1951), p. 37—63; idem, *Știri noi cu privire la Mircea Mălăeru și la mișcarea țărănească din 1862*, în „Studii" VIII(1955), nr. 4, p. 95—101; C. Corbu, *op. cit.*, p. 298—304.

[89] N. Adăniloaie, Dan Berindei, *op. cit.*, p. 119—126.

[90] *Ibidem*, p. 126.

[91] Într-un mss. intitulat „Extrase după raporturile confidențiale ale prefecților relative la dorințele, aspirările, opiniunile și tendințele generale ale locuitorilor țării", care după conținut se datează din a doua parte a anului 1862, prefectul județului Iași arată că sătenii văzuseră în noul proiect „nu o îmbunătățire a soartei lor, ci o ruină", fiind satisfăcuți de faptul că Domnitorul îi refuzase sancțiunea, „preferind starea lucrurilor actuală mai bună decît situațiunea ce li se făcea de legea nouă" (Biblioteca Academiei, mssc, arhiva 625, f. 1). Și prefectul de Dîmbovița raporta că țăranii erau mulțumiți „că nu se sancționează legea rurală" (ibidem, f. 6). La rîndul său, prefectul de Dolj comunica: „Locuitorii țărani, care necontenit așteaptă cu neastîmpăr îmbunătățirea soartei lor, nici nu le vine să crează că nu vor fi ceva ușurați chiar de acum" (ibidem, f. 9). „Clasa proprietarilor se găsește foarte îngrijată" — raporta prefectul județului Roman — pentru că „chestia rurală după atîția ani de desbatere a rămas iarăși nehotărîtă" și, în plus, pierduse și pe B. Catargiu „sprijinitorul ei cel mai puternic" (ibidem, f. 4). Din rapoartele prefecților județelor Ilfov, Buzău și Teleorman rezulta că mulți săteni aspirau „d-a se împroprietări fără nici o despăgubire" (ibidem, f. 3, 5, 16). Vezi și C. Corbu, *op. cit.*, p. 304—305, unde s-a strecurat o greșeală asupra sursei documentare.

dar și a unor moșieri [92]. Domnitorul i-a refuzat însă sancțiunea deoarece — așa cum se menționa în mesajul de deschidere adresat Adunării la 3/15 noiembrie 1863 — „nu îndestula interesele nici ale clăcașilor, nici ale proprietarilor și încă mai puțin interesul național" [93].

Eșecul tentativei din 1862 de reglementare a chestiunii rurale [94] a pus încă odată într-o puternică lumină faptul că această problemă nu mai putea fi amînată [95]. Aducerea lui M. Kogălniceanu la șefia guvernului la 11/23 octombrie 1863 semnifica tocmai hotărîrea Domnului, precum și a unor însemnate părți ale moșierimii liberal-moderate rămasă în afara „monstruoasei coaliții", de a se da grabnic o soluție acestei spinoase probleme care, cum arăta C. Negri prin prisma învățămintelor celor întîmplate în 1863 în Galiția, putea fi exploatată de puternicele imperii vecine în dauna tînărului stat național [96]. Încercînd să conlucreze cu Adunarea — controlată, ca și cele anterioare, de o majoritate conservatoare — guvernul a adus în martie 1864 în desbatere un proiect al legii rurale, dîndu-i, totodată, o întinsă publicitate și însoțindu-l, peste puține zile, de o circulară adresată prefecților prin care cerea să arate sătenilor „să aibă încredere în dreptatea țărei și în iubirea ce le poartă Domnitorul" [97].

Cu toate că abandonase, între altele, și sub presiunea maselor de țărani care primise deosebit de favorabil proiectul guvernului, în bună măsură opiniile exprimate în 1862, conservatorii din Adunare au refuzat totuși să desbată chestiunile electorală și agrară cu guvernul Kogălniceanu, dîndu-i un vot de blam. S-a ajuns astfel la cunoscuta lovitură de stat din 2/14 mai 1864 [98], care a avut urmări foarte importante atît în privința

---

[92] Prefectul de Gorj telegrafia directorului Ministerului de Interne prin iunie 1862 că Gh. Magheru „arăta multă nemulțumire în privința legii proprietății ce se votează de Cameră și zice că M.S. Domnitorul nu ⟨o⟩ va sancționa; aste vorbe în împrejurările de față fac rău, căci lumea este îngrijată mult" (Biblioteca Academiei, arh. Cuza Vodă, pach. XXVII, f. 87). C. Hurmuzaki scria lui D.A. Sturdza la 29 iunie/11 iulie 1862: „Soluțiunea chestiunei rurale este nedreaptă, nepolitică, nepatriotică, neromânească, imprudinte, neomenească, barbară, crudă. Locurile aflătoare astăzi în stăpînirea țăranilor nu li se mai pot lua în vecii vecilor sub nici un pretest" (Ibidem, fond corespondență, inv. 125 732).

[93] *Istoria Parlamentului ...*, p. 118 (autor al capitolului: Valeriu Stan).

[94] Pentru evoluția concepțiilor grupărilor politice în problema agrară și desbinarea dintre acestea vezi Apostol Stan, *Grupări și curente politice în România între Unire și independență (1859—1877)*, București, 1979, p. 96—123).

[95] Prin ianuarie 1863 Dim. Bolintineanu, unul din cei mai apropiați și devotați sfetnici ai Domnitorului Cuza, îi scria acestuia că problema rurală era „*cea mai mare, cea mai vitală, cea mai națională*". „România — adăuga el — nu poate fi liberă din afară pînă mai întîi nu va fi liberă în întru, adică pînă ce românii nu vor fi afranchiați și cetățeni, iar nu robi, șerbi etc. Această mare faptă este lăsată Măriei Voastre să o îndepliniți și timpul a sosit a împleti aceasta pe ghirlanda unde este scris: *unirea românilor*" (Bibl. Academiei, arh. Cuza Vodă, pach. XVI, f. 114; sublinierile aparțin lui D. Bolintineanu). Vezi și Theodor Vîrgolici, *Dimitrie Bolintineanu și epoca sa*, București, 1971, p. 233—234 și 249.

[96] Biblioteca Academiei. Arh. Cuza Vodă, pach. I, f. 458 (scrisoarea din 4/16 aprilie 1864 din Okna a lui C. Negri către Baligot de Beyne).

[97] N. Adăniloaie, Dan Berindei, *op. cit.*, p. 171.

[98] Dan Berindei, *Epoca Unirii*, p. 109—115.

organizării de stat, a extinderii bazei electorale, cît și a rezolvării situației țărănimii [99].

Toate aceste evenimente au avut un ecou profund în lumea satelor, ducînd la o ascuțire fără precedent a stării de spirit și de revoltă a maselor de țărani împotriva ideilor retrograde și tendințelor acaparatoare ale boierimii conservatoare. Nerăbdarea sătenilor de a fi împroprietăriți îi împingea să profereze la adresa marilor proprietari „un limbaj amenințător" [100], unii dintre ei, prin martie-aprilie 1864, spunînd deschis și limpede că „pămîntul pe care îl cultivă le-a aparținut întotdeauna și, prin urmare, nu vreau să audă vorbindu-se de răscumpărare" [101]. Se pare că o parte dintre săteni nu mai aveau încrederea de altădată nici chiar în radicali, pentru că aceștia criticaseră proiectul legii rurale depus în martie 1864 de guvern. Referindu-se la acest lucru, periodicul „Buciumul" (care era devotat Domnitorului, fiind suvbenționat) cita următoarele cuvinte pe care Mircea Mălăeru le-ar fi adresat lui Ion C. Brătianu : „Faceți bine de nu mai stricați cele așezate de guvern ; sau, cînd voiți a le strica, vorbiți în numele d-voastră, iar nu în numele nostru, căci noi, slavă Domnului, acum putem să vorbim înșine pentru noi" [102].

Prin statutul din 2/14 mai, deosebit de însemnată a fost reformarea stipulațiilor electorale ale Convenției în sensul unei masive coborîri a censului care a avut drept urmare creșterea considerabilă a numărului de alegători. Încă din iunie 1863 Cuza Vodă aprecia că a extinde drepturile electorale și asupra țărănimii „ar însemna să ne sprijinim pe o clasă care a dat, nu o singură dată, dovezi de un admirabil bun simț și al cărei devotament față de tron a rămas neschimbat" [103]. În consecință, țărănimea a primit din nou drepturi electorale : sătenii care plăteau un impozit anual de 48 lei (în această sumă intrînd contribuția personală — capitația, birul — de 36 lei și darea pentru șosele de 12 lei pe care erau obligați să le plătească toți locuitorii satelor indiferent de starea materială) erau alegători primari (indirecți), ce își desemnau delegații prin vot pe față ; aceștia, împreună cu alegătorii direcți (ce plăteau un impozit de minimum 4 galbeni, știau carte și aveau 25 ani împliniți) alegeau prin vot secret deputatul care trebuia să reprezinte 25 000 locuitori [104]. Evident, noul sistem electoral nu făcea o parte dreaptă și egală tuturor cetățenilor țării, continuînd să favorizeze clasele avute și să nedreptățească masa sătenilor El dădea totuși o oarecare satisfacție cererilor insistente din 1857 ale deputaților țărani de a fi și sătenii reprezentați în Adunarea legislativă.

---

[99] La 2/14 mai 1864, scria C.A. Rosetti (trecut în rîndurile cele mai active ale adversarilor Domnitorului) lui An. Panu, poporul „a fost cu guvernul; căci a crezut că-i dă proprietatea și votul universal; și pe lîngă toate acestea ura contra dreptei a fost și este atît de mare, încît toți erau fericiți de lovirea de stat, fiindc-a dat, ziceau ei, în cap boierilor" (*C.A. Rosetti. Corespondență*, Ediție îngrijită, prefață, note și comentarii de Marin Bucur, București, 1980, p. 373).

[100] Arh. St. București, microfilme Franța, r. 10, vol. 24, c. 235.

[101] Ibidem, c. 354. Gruparea liberalilor avînd în frunte pe D. Bolintineanu, C. Boliac și Chr. Tell susținea — potrivit consulului Tillos — că „țăranii au dreptul la proprietate fără nici o despăgubire" (ibidem, r. 11, vol. 26, c. 31).

[102] „Buciumul", nr. 237, 12 iunie 1864, p. 945; citat după N. Adăniloaie și Dan Berindei, *op. cit.*, p. 202.

[103] Emil Boldan, *op. cit.*, p. 532.

[104] Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, p. 253—254, 270—271; *Istoria Parlamentului ...*, p. 140.

Corespunzînd concepţiilor liberal-moderate ale Domnitorului şi cercurilor guvernante, această reformă electorală a trebuit să ţină seama şi de atitudinea Puterilor garante care s-au dovedit, în curgerea mai multor ani, potrivnice extinderii şi nivelării drepturilor electorale, chiar şi cu prilejul aprobării statutului impunînd anume modificări şi restricţii[105]. Pe temeiul acestei noi reglementări electorale, în noua Adunare a deputaţilor aleasă în noiembrie 1864 prin acţiunea energică şi bine dirijată a primului-ministru[106], au fost aleşi 16 deputaţi reprezentînd toate păturile ţărănimii din ambele părţi ale ţării. Între aceştia erau şi vechii deputaţi ai Adunărilor ad hoc : Simion Stanciu, Gheorghe Lupescu şi Ion Roibu[107]. Pentru a doua oară, după Adunarea ad hoc, reprezentanţii legitimi ai ţărănimii pătrundeau, aşadar, într-o Adunare naţională avînd teoretic atributele unui Parlament modern. În realitate în politica românească a acelor ani noua Adunare a avut un rol legislativ minor şi o funcţie politică redusă, pe de o parte, pentru că cele mai importante reforme şi legiuiri fuseseră deja adoptate prin decrete-legi, iar pe de altă parte, din cauză că însăşi drepturile şi atribuţiile Corpurilor legislative — inclusiv a Corpului Ponderator, a Senatului, creat tot prin statut şi pe băncile căruia nu aveau dreptul să stea şi sătenii — fuseseră transferate instituţiei domniei şi puterii executive. Oricum, chiar şi în aceste condiţii, intrarea în Parlamentul ţării a unui număr însemnat de trimişi ai ţărănimii, concomitent cu înlăturarea multor moşieri conservatori, rămîne semnificativă pentru tendinţa de democratizare a societăţii româneşti urmată de Domnitorul Unirii prin crearea unui larg cadru electoral şi a unor structuri instituţionale moderne.

La 2/14 iulie 1864, înaintînd spre deliberare Consiliului de stat nou creat proiectul legii rurale, Domnitorul Cuza îi definea astfel obiectivele şi esenţa : proiectul „oborînd claca şi respectînd stăpînirea clăcaşilor pe locurile ce ei astăzi posedă, în puterea legilor în fiinţă, să garanteze totodată şi o despăgubire pe cît de dreaptă şi sigură proprietarilor de moşii, pe atît de îndemînatecă pentru stat şi pentru cultivatorii de pămînt"[108]. După o lună şi jumătate de ample dezbateri, la unele dintre acestea participînd membrii guvernului şi chiar Domnitorul, la 14/26 august 1864 Cuza Vodă a sancţionat şi promulgat legea rurală. În proclamaţia adresată ţăranilor clăcaşi care însoţea legea se scria : „Îndelungata voastră aşteptare, marea făgăduinţă dată vouă de înaltele puteri ale Europei prin art. 46 al Convenţiunii, interesul patriei, asigurarea proprietăţii fonciare şi dorinţa mea cea mai vie s-a îndeplinit. Claca (boierescul) este desfiinţată pentru d-a pururea şi de astăzi voi sînteţi proprietari liberi pe locurile supuse stăpînirii voastre, în întinderea hotărîtă prin legile în fiinţă . . . De astăzi — continua proclamaţia domnească — voi sînteţi stăpîni pe braţele voastre, voi aveţi o părticică de pămînt, proprietate

---

[105] *Istoria Parlamentului* . . ., p. 123; vezi şi Arh. St. Bucureşti, microfilme Franţa, r. 10, vol. 24, f. 20—23, unde se aprecia că „va fi extrem de periculos a introduce ţăranii în sistemul electoral", ca şi c. 62, 113.

[106] Bibl. Acad., Arh. Cuza Vodă, pach. XXIV, f. 112, 113; ibidem, pac. XXXVIII, f. 15—18, 19—24, 34, 39, 133, 154—155 etc.

[107] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 315—317, 329.

[108] *Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească*, seria I, vol. II, Bucureşti, 1907, p. 836.

și moșie a voastră ; de astăzi voi aveți o patrie de iubit și apărat"[109]. Aceste cuvinte pe care le așteptaseră cu înfrigurare ani la șir, răsunau desigur ca un ecou izbăvitor în inimile țăranilor, față de justele doleanțe înfățișate de deputații pontași în Adunarea ad hoc a Moldovei cînd ei ceruseră să se răscumpere spre a fi liberi — „numai ai țării" — și proprietari. Cu toate că legea nu corespundea integral doleanțelor și intereselor țărănimii clăcașe[110] — ei nu i se crease posibilitatea de a fi consultată în acest stadiu asupra proiectului și nici nu i se ceruseră opiniile — totuși pretutindeni a fost întîmpinată cu bucurie și entuziasm, avînd un ecou deosebit de favorabil în lumea satelor, exprimat prin nenumărate adrese de mulțumire și recunoștință[111].

Fără a stărui asupra conținutului legii și aplicării ei — aspecte bine cunoscute datorită excelentei monografii consacrată de N. Adăniloaie și Dan Berindei reformei agrare din 1864, precum și altor numeroase studii și contribuții apărute în ultimele trei decenii — credem că este necesar să se rețină că ceea ce s-a realizat atunci a fost într-o bună măsură o împlinire a cererilor țărănimii exprimate public în 1857 (corespunzînd, oarecum, programului agrar al revoluției de la 1848) și nu punctelor de vedere înguste, intereselor egoiste și meschine ale boierimii conservatoare. Era, prin urmare, într-o țară cu structuri economice precumpănitor agrare, o încercare de aplicare a principiilor înnoitoare, moderne, ce ar fi trebuit să aducă în centrul vieții rurale figura țăranului liber, proprietar pe o bucată de pămînt, stăpîn pe munca și pe destinul său.

În realitate, lucrurile nu puteau evolua decît într-o altă direcție. Pentru că, reforma agrară din 1864 — cea mai însemnată reformă social-economică din întreg secolul XIX — a fost înfăptuită de sus în jos, de reprezentanți ai moșierimii liberal-moderate care, nedepășind condiția clasei lor, au menținut în mîinile moșierimii și a statului ca proprietate deplină, de tip capitalist, degrevată de orice obligații[112], aproximativ

---

[109] Ibidem, p. 890—891.

[110] La mărturiile conținute în rapoartele confidențiale ale prefecților din 1862, înfățișate mai sus, despre opiniile multor săteni în privința împroprietăririi fără despăgubire, mai adăugăm alte două știri. La 29 ianuarie 1865 Dim. A. Sturdza îl informa pe C. Hurmuzaki în legătură cu agitația sătenilor de pe moșia sa Miclăușani, precizînd că aceștia „au spus-o deschis că Vodă dă afară pe toți boierii din țară, că în primăvară ne izgonește și pe noi din Miclăușani și că toată moșia are să o împartă lor". (Bibl. Academiei, msse., fond corespondență, inv. 131 292). Cîteva luni mai tîrziu, la 12/24 aprilie 1865, șeful de cabinet al Domnitorului, Baligot de Beyne, îi scria acestuia din Slatina că pe unde trecuse, prin Oltenia, țăranii considerau că legea rurală le făcuse o parte prea mică (Ibidem, Arh. Cuza Vodă, pach. XLIX, f. 40).

[111] N. Adăniloaie și Dan Berindei, *op. cit.*, p. 219—222; Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 284—285; N. Adăniloaie, *Țărănimea și Cuza Vodă*, în „Studii. Revistă de istorie", XIX (1966), nr. 1, p. 36—39.

[112] Așa se și explică de ce legea rurală — cu excepția cîtorva cazuri izolate nesemnificative (Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Codă*, p. 285—287; N. Adăniloaie, Dan Berindei, *op. cit.*, p. 223, 235, 239—241 ș. a.) — n-a întîmpinat o largă opoziție a marilor proprietari. La 1 septembrie 1864, felicitîndu-l pe Domnitor pentru legea rurală, prefectul de Bacău Cracti menționa că „proprietarii cei mai mulți sunt mulțumiți de rezolvarea chestiei în modul prescris" (Bibl. Acad., arh. Cuza Vodă, pach. XXXV, f. 16). Peste două luni, la 31 octombrie 1864, Tillos raporta că marii proprietari admiseseră principiul legii, căutînd „mai curînd să-i înlăture consecințele, decît să-i împiedice aplicarea" (Arh. St. București, microfilme Franța, r. 11, vol. 25, c. 201). Chiar și marele boier conservator N. Suțu, adversar constant al împroprietăririi țăranilor, îl asigura totuși pe Cuza Vodă la 4/16 martie 1865 că „nimeni nu se plînge

70% din suprafața cultivabilă a României[113]. Prin urmare, țărănimea nu a fost împroprietărită pe terenurile cultivate de ea, cum ceruseră deputații pontași în 1857, ci a primit pămînt mult mai puțin : în total 515 422 țărani (clăcași, însurăței etc.) au primit 1 894 927 ha[114], adică în medie 3,67 ha, suprafață insuficientă acoperirii nevoilor de întreținere, întemeierii unei gospodării neatîrnate dacă ținem seama, pe de o parte, de modicitatea producțiilor ce se obțineau, iar, pe de altă parte, de faptul că familiile erau destul de numeroase avînd, în medie, cinci persoane. În plus, terenurile de pășune ori fîneață erau cu totul insuficiente întreținerii numărului de vite de muncă absolut trebuitoare, fără a mai aminti că pădurile — ce acopereau o mare parte a țării — rămăseseră în întregime moșierilor. Cu multă pătrundere, G. Zane a demonstrat că legiuitorul de la 1864 a folosit teza coproprietății țăranilor și boierilor asupra pămîntului într-un sens conservator, pentru a înfrîna revendicările țărănimii, în accepțiunea că săteanul clăcaș „are drept la pămîntul pe care legea i-l dă și nimic mai mult"[115]. Adoptînd acest principiu, legea rurală a realizat astfel o împroprietărire limitată, fără a se proceda la exproprierea propriu-zisă a moșiilor și fără să se pună problema determinării dimensiunilor și structurii lotului țărănesc optim. Soluția „cea mai potrivită pentru acel moment" a fost, așadar, consfințirea *statului quo*[116], a dispozițiilor legale atunci în vigoare în privința repartiției pămîntului. Așa stînd lucrurile, este greu să nu fi de acord cu Radu Rosetti care aprecia că legea rurală din 1864 a mers pe calea inaugurată în 1805 și desăvîrșită la 1831 și 1851 : ea a consacrat restrîngerea drepturilor țărănimii asupra pămînturilor pe care viețuiseră și pe care le făcuseră să rodească de-a lungul secolelor[117].

Este indiscutabil că reforma agrară din 1864, desființînd claca boierescul), consacrînd libertatea muncii, a persoanei clăcașului, pe care -a înzestrat cu un petec de pămînt, a contribuit substanțial la progresul societății, la dezvoltarea — pe ambele coordonate : în lărgime și în adîncime — a relațiilor de producție capitaliste și, prin însăși acest fapt, la consolidarea statului național român modern. Dar nu trebuie subapre-

astăzi de faptul împlinit, nici de principiul aceleiași legi" (Bibl. Acad. arh. Cuza Vodă, pach. XLIX, f. 360). Revelatoare este și aprecierea dintr-o scrisoare pe care Gr. Cozadini i-o adresase lui M. Kogălniceanu la 26 noiembrie 1868: „Însuși proprietarii cei mai nătîngi recunosc astăzi că Dvoastră vă datoresc proprietatea lor liberă de orice sarcini" (Bibl. Acad., msse., Fond Corespondență, inv. 98829). De altminteri, chiar M. Kogălniceanu într-o circulară din 20 octombrie 1864, luînd atitudine împotriva celor care îi ațîța pe foștii clăcași împotriva proprietarilor, arăta categoric că țelul legii rurale era „de a emancipa pe țăran de clacă iar nu de a sfîșia moșiile și de a lua din stăpînirea proprietarilor fruntea pămînturilor pentru a o da în posesiune sătenilor" (Arh. St. București, M.A.I., Div. rur.-com., dosar 392/1863, f. 58). Menționăm că M. Kogălniceanu informase în prealabil pe Domnitor despre obiectul circulării și obținuse încuviințarea „să ieie dispozițiile cele mai cumpătate și de bună chibzuință" (Bibl. Academiei, arh. Cuza Vodă, pach. XLIX, f. 246).

[113] N. Adăniloaie, Dan Berindei, *op. cit.*, p. 344. Surprinzătoare, afirmația lui C. Dobrogeanu-Gherea, potrivit căreia „legea de la 1864 a împroprietărit pe proprietarii mari cu aproape tot pămîntul țării" (*Opere complete*, vol. 4, București, 1977, p. 81), contrariază doar la prima vedere și numai pe un observator superficial, pentru că în fond ea este relativ exactă, boierimea realmente reușind să convertească atunci proprietatea incompletă, condiționată în stăpînirea deplină pe aproximativ 2/3 din teritoriul țării.

[114] N. Adăniloaie, Dan Berindei, *op. cit.*, p. 344.

[115] G. Zane, *Studii*, București, 1980, p. 149.

[116] *Ibidem*, p. 150.

[117] Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 414.

ciat faptul extrem de important că nu s-a creat o clasă țărănească puternică, de sine stătătoare, pe care să se întemeieze dezvoltarea și prosperitatea țării, ci o țărănime care — în majoritate — a ajuns repede dependentă de moșierime și arendășime. Iar acestea, la rîndul lor, au căutat să tragă maximum de foloase de pe urma noii situații, impunînd țăranilor condiții deosebit de împovărătoare. Aceste realități, așezate la fundamentul noilor raporturi agrare, vor întreține decenii la șir o vie și profundă tensiune în lumea satelor, vor constitui cauza neîntreruptelor răscoale țărănești de la sfîrșitul secolului XIX și începutul secolului XX. Așa că, oricum s-ar privi și judeca lucrurile, pare a se impune de la sine concluzia că în epoca Unirii — caracterizată printr-un avînt al luptei maselor țărănești pentru libertate socială și pămînt, profunde restructurări economice specifice etapei constituirii statului național — s-a irosit singurul moment într-adevăr prielnic din tot secolul XIX rezolvării problemei agrare în acord cu cerințele majorității covîrșitoare a poporului, cu adevăratele interese ale națiunii române [118]. Din acest motiv țărănimea a fost silită și în condițiile schimbate ale noii orînduiri social-economice capitaliste să-și urmeze calvarul ei secular.

Deoarece aplicarea legii rurale a generat, în multe părți, o acută stare conflictuală între țărănime și moșierime, autoritățile centrale și mai ales cele locale favorizînd adeseori pe marii proprietari, reprezentanți ai țăranilor din Adunarea Deputaților au propus măsuri menite a elimina abuzurile, a contribui la aplicarea riguroasă a reformei agrare și la asanarea administrației. Conștientă de slăbiciunile Adunării Deputaților, de ineficiența unui demers făcut pe această cale, zece deputați ai sătenilor în frunte cu Simion Stanciu, fostul reprezentant al țărănimii din districtul Botoșani în Adunarea ad hoc [119], cunoscînd rolul preponderent al domniei în exercitarea puterii executive și contînd, probabil, pe solicitudinea și simpatia Domnitorului arătate de atîtea ori plugarilor țării, i-au înaintat acestuia la 3/15 iunie 1865 o amplă petiție în care, auto-definindu-se drept „mandatari ai țării" și-au propus — în temeiul adevărului — să înfățișeze „păsurile de care se plîng frații noștri țărani". Și anume, că „în aplicarea legei rurale s-au făcut mari abuzuri"; în multe părți subprefecții „au consimțit premeditat la interesul boierilor proprietari" în timp ce „o mare parte din locuitori cu drept de a fi împroprietăriți s-a respins cu desăvîrșire sub felurimi de preteste seci, născocite de proprietari". Pentru a se pune capăt situației iar „legea rurală să se susție în toată virtutea și în tot întinsul ei sens", deputații țăranilor solicitau Domnitorului să dispună înființarea în toată țara a unor comisii formate din doi reprezentanți ai moșierilor, doi ai țăranilor și unul desemnat de el, comisii care,

---

[118] În problema reglementării raporturilor agrare potrivit art. 46 al Convenției de la Paris, Austria, alte puteri garante, inclusiv Rusia, considerînd că aceasta era o chestiune internă a Principatelor, au lăsat guvernului „toată libertatea și răspunderea întocmirii și aplicării ei" (Al. Lapedatu, *Austria și reforma agrară din 1864*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunei istorice", seria III, XXIX (1946), mem. 8, p. 313—314). În afară de aceasta, ar mai fi de reținut că oficialitățile române nu mai întîmpinau în țară — după lovitura de stat de la 2/14 mai — vreo opoziție într-un cadru legal organizat sau alte piedici, dimpotrivă, cea mai mare parte a națiunii dorind și așteptîndu-se la o reformă cît mai largă.

[119] O schiță biografică a lui Simion Stanciu a dat A. Stanciu, *Un deputat țăran în Adunarea ad hoc a Moldovei*, în „Cronica", Iași, XI, nr. 4(521), 23 ianuarie 1976, p. 3.

avînd depline puteri, și acționînd fiecare pe teritoriul a patru județe, să înlăture ilegalitățile constatate și să-i repună în drepturi, potrivit legii, pe cei nedreptățiți. De asemenea, comisiile urmau să semnaleze în scris Ministerului de Interne abuzurile comise de autoritățile administrative, pentru ca cei vinovați să fie dați judecății. Deputații sătenilor apreciau, în încheiere, într-o notă de excesivă încredere, că măsurile propuse vor face „să înceteze toate abuzurile și toate relele de care țara se plînge că suferă", pentru că „îndreptarea lucrurilor cere absolut dreptate"[120]. Importantă prin amploarea și gravitatea abuzurilor descrise, ca și prin soluțiile propuse, petiția dezvăluia dorința țărănimii de a lua o parte mai însemnată la viața obștească, mai ales în problema aplicării exacte a legislației care o privea și a statornicirii unei administrații care, ne-fiindu-i apriori potrivnică, să-și îndeplinească atribuțiile cu onestitate și corectitudine. Petiția a rămas fără răspuns și fără urmări.

Țărănimea nu a ieșit din frămîntata epocă a Unirii cu statutul politic creat prin lovitura de stat, cu situația economică reglementată de legea rurală, ci cu o condiție substanțial schimbată datorită corecțiilor aduse prin măsurile luate în 1866. Spre deosebire de primii ani ai luptei unioniste, cînd masele de țărani au legitimat în fața străinătății prin forța numărului lor și adîncimea convingerilor dorința ardentă de unire a românilor, ori de cei ai dublei alegeri a Domnitorului Al. I. Cuza și a desăvîrșirii Unirii cînd contribuția masivă a sătenilor a fost decisivă tocmai în momentele de cumpănă, — în 1866, în această ultimă fază cînd s-au adoptat măsuri importante, menite a completa construcția (într-o primă etapă) statului național român modern, rolul și locul maselor populare în general și al țărănimii în special apar estompate, fiind complet ignorate de factorii politici conducători. Această deosebire esențială între faze succesive și interdependente ale unuia și aceluiași proces istoric desfășurat pe distanța a mai puțin de un deceniu, cu toate că deconcertează la prima vedere, este, totuși, în fondul ei, perfect explicabilă și de înțeles dacă se au în vedere preludiile și cauzele detronării lui Cuza Vodă, modul cum s-a realizat acest lucru, precum și căile de acțiune, concepțiile politice și doctrinar-ideologice ce au stat la baza trecerii de la domnia pămînteană la dinastia străină ereditară. Din problematica complexă și foarte importantă a acestei ultime faze vom desprinde — în acord cu subiectul cercetării — cîteva fapte și idei structurate pe două aspecte fundamentale: completarea legislației agrare și adoptarea constituției, — ambele extrem de importante pentru cunoașterea situației economice și politice a țărănimii.

Înlăturarea brutală din domnie a lui Cuza Vodă a surprins și a nemulțumit țărănimea, ea manifestîndu-și spontan în multe părți — mai ales în aprilie 1866, cu ocazia plebiscitului, și în mai 1866 cînd s-au răsculat grănicerii [121] — simpatia față de Domnitorul care o eliberase și îi dăduse pămînt. În același timp, în condițiile cînd, pe de o parte, încă nu se înche-

---

[120] Bibl. Academiei, arh. Cuza Vodă, pach. V, f. 69—71. Textul petiției a mai fost rezumat, dintr-o altă perspectivă, de Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 290—291; N. Adăniloaie, Dan Berindei, *op. cit.*, p. 285.

[121] Gh. Cristea, *Manifestări antidinastice în perioada venirii lui Carol în România*, în „Studii", XIX(1967), nr. 6, p. 1073—1091; V. Mihordea, *Răscoala grănicerilor de la 1866*. Edit. Academiei, București, 1958.

iaseră lucrările pentru delimitarea moșiilor iar în multe părți sătenii nu intraseră în posesia loturilor, existînd totodată nenumărate dispute și conflicte, iar, pe de altă parte, exponenți ai moșierimii conservatoare ajunseseră din nou la conducerea statului, printre țărani se răspîndise teama că le vor fi luate pămînturile dobîndite[122]. Pentru a potoli via agitație ce domnea pe această temă, guvernul a dat de cîteva ori asigurări că legea rurală avea să fie în continuare pe de-a-ntregul respectată și aplicată[123].

Situația celei mai mari părți a țărănimii avea să se agraveze odată cu adoptarea legii tocmelilor (învoielilor) agricole. Desființînd claca și împroprietărind pe clăcași, legea rurală din 1864 a emancipat atît marea proprietate cît și munca din cătușele vechilor reglementări. Ea urma să inaugureze — cel puțin sub raport teoretic — era libertății tranzacțiilor de orice natură dintre moșieri și țărani, întemeiată pe constrîngerea economică specifică orînduirii capitaliste. În practică însă lucrurile nu s-au petrecut așa. Lipsită de capital și credite, lipsită de inventar agricol, fără brațele de muncă ale foștilor clăcași (deveniți țărani liberi), moșierimea nu-și putea cultiva întinsele latifundii care-i rămăseseră în proprietate deplină. Perspectiva diminuării considerabile a profiturilor ei pe o perioadă nedefinită o neliniștea profund. Pentru ea chestiunea vitală era de a găsi un astfel de sistem care să-i asigure mîna de lucru la timp și în cantități suficiente cultivării moșiilor*. Deopotrivă de interesat în soluționarea acestei chestiuni era și statul care deținea cam un sfert din suprafața agricolă a țării, el fiind obligat să asigure celor care îi luau moșiile în arendă mijloacele necesare cultivării lor. Pe de altă parte, majoritatea țăranilor împroprietăriți, primind loturi insuficiente, era silită să se adreseze moșierilor și arendașilor pentru a munci în dijmă sau sub

---

[122] Într-o relatare telegrafică din 10 22 mai 1866 despre răscoala grănicerilor din Gruia se arăta că aceștia refuzau să dea ascultare ordinelor venite de la București deoarece „acum sînt boierii care guvernă și că are să le ia pămînturile, să-i puie la clacă și altele, că au să sufere mari nevoi de la noul domnitor" (Arh. St. București, M.A.I., Cabinet Dim. Ghica, dos 20/1866, f. 227).

[123] „Monitorul. Jurnal oficial al Principatelor Unite", nr. 39, 19 februarie/3 martie 1866, p. 175; idem, nr. 58, 13 25 martie 1866, p. 257; idem, nr. 75, 7 19 aprilie 1866, p. 333; idem, nr. 77, 9 21 aprilie 1866, p. 342.

* În ce ne privește, credem că opoziția îndîrjită a marii boierimi conservatoare față de împroprietărirea clăcașilor pe loturile legiuite provenea nu numai din egoismul și rapacitatea ei, din dorința păstrării intacte a latifundiilor (care, în multe cazuri, se întindeau pe zeci și zeci de mii de hectare, dintre acestia doar o mică parte fiind cultivate) — deși în ultimile trei decenii prețul pămîntului crescuse de trei ori! — ci, mai înainte de toate și mai presus de orice, din nevoia asigurării brațelor de muncă necesare cultivării moșiilor. Populația rurală, relativ puțin numeroasă dacă o raportăm la suprafața agricolă a țării (potrivit unor calcule pur aritmetice, unei familii ce se îndeletnicea cu agricultura îi reveneau în medie 19 pogoane cultivabile — „Analele statistice" București, an VI, 1865, p. 24—25) nu putea acoperi decît parțial — în condițiile practicării unei agriculturi tradiționale în care tehnica modernă aproape nu era deloc folosită — părțile cultivabile mereu sporite ale moșiilor ca urmare a creșterii prețului cerealelor. Din acest motiv, marii proprietari au urmărit cu perseverență să lege pe țărani de latifundii, dîndu-le pămînt, însă în cantități insuficiente acoperirii nevoilor pentru ca aceștia să recurgă la ajutorul lor, lucrîndu-le avantajos proprietățile în condițiile schimbate ale noilor raporturi agrare. Căci, în definitiv, dintr-o experiență îndelungată, moșierimea știa că valoarea moșiilor și mărimea veniturilor ei depindeau de munca brațelor țăranilor. O cercetare aprofundată din această perspectivă a realităților agrare și demografice ar putea da rezultate foarte interesante de natură a elimina multe erori și prejudecăți.

altă formă terenuri de pe care să-și completeze deficitul de produse spre a-și hrăni familiile și a-și duce gospodăria. În împletirea aceasta stranie de interese diametral opuse, profund contradictorii, trebuie căutate motivele care au determinat elaborarea și adoptarea legii de învoieli agricole. Foametea cumplită de care suferea o mare parte a țărănimii din Moldova a fost folosită de proprietari doar ca mijloc de presiune în vederea adoptării legii.

Întocmit în cursul anului 1865, proiectul de lege, înaintat Adunării deputaților de Domnitorul Cuza la 7/19 decembrie 1865, nu a fost luat în dezbatere decît la 10/22 martie 1866, în tot acest răstimp aducîndu-i-se o seamă de modificări care — păstrîndu-i esențialul — i-au înăsprit prevederile [124]. În aceeași zi Adunarea cu 64 voturi pentru și 2 contra, și la 14/26 martie Senatul în unanimitate, au adoptat — după desbateri scurte, formale (mai importantă fiind doar controversa în privința duratei de cinci ani sau de un an a învoielii) — „Legea pentru tocmelile de lucrări agricole și pentru esecutarea lor". Legea, intrată în vigoare la 18/30 aprilie 1866, prevedea că „toate tocmelile pentru munci agricole de orice natură trebuie să fie legalisate și înregistrate de către autoritatea comunală respectivă" într-un registru șnuruit și sigilat. Înscrisul trebuia să cuprindă condițiile de învoială între părți, întocmeala încheindu-se pe 5 ani. Art. 13 prevedea : „Primarii sînt datori prin ajutorul consilierilor comunali, vătășeilor, dorobanților, secretarilor să îndemne pe muncitorii agricoli . . . a-și îndeplini tocmelile la vremea cînd și la locul unde și după chipul cu care s-au legat prin tocmeli". În cazul cînd sătenii nu lucrau potrivit tocmelii, atunci primarul, împreună cu consiliul comunal, cercetînd în aceeași zi reclamația și constatînd temeinicia ei, trebuia să încheie un proces-verbal și să-l execute pe țăran la îndeplinirea învoielilor. Modul executării era astfel prevăzut : „Primarul, prin mijloacele esecutive de care dispune, va aduce îndată pe datornic la munca pentru care s-a tocmit"; dacă acesta „se va îndărătnici" a merge la muncă, reclamantul putea să tocmească la lucru în locul lui alți oameni, la orice preț, cheltuielile urmînd a fi împlinite prin vînzarea averii datornicului, exceptîndu-se casa și pămîntul dobîndit prin reforma agrară. Nici o altă jurisdicție și nici o altă autoritate se stabilea în finalul legii — „nu se va putea amesteca în procedurile atingătoare de tocmeli" [125].

Legea stabilea prevederi grele pentru țărani. Dispozițiile privind termenul învoielii, executarea silită a țăranilor, atribuțiile autorităților comunale figurau, într-o formă sau alta, și în vechile legiuiri agrare. Sub acest raport legea tocmelilor agricole nu inova, ci rescria principii, norme care în deceniile anterioare stătuseră în fapt la temelia raporturilor dintre proprietari și săteni. Făuritorii noii legi „pierduseră" intenționat din vedere elementul esențial că, între timp, legea rurală, desființînd clăcășia, transformase pe clăcaș în om liber pe brațele și pe munca lui, la fel

---

[124] A se compara proiectul din decembrie 1865 cu cel din martie 1866, ambele publicate de D. C. Sturdza-Scheeanu, *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, seria I, vol. II, București, 1907, p. 1061—1070, 1077—1084.

[125] Mon. of., nr. 62, 18/30 martie 1866, p. 278. Vezi și Gh. Cristea, *Contribuții la istoria problemei agrare în România. Învoielile agricole (1866—1882). Legislație și aplicare*, Edit. Academiei, București, 1977, p. 21—70.

cu toți ceilalți cetățeni ai țării. Teoretic, el trebuia așadar să beneficieze de toate drepturile și să se supună acelorași îndatoriri înscrise în actele constituționale, în codurile judiciare introduse în 1864—1865. În practică, cercurile conducătoare care au întocmit legea au scos abuziv de sub puterea constituției și a jurisdicției ordinare pe toți acei care făceau învoieli și i-au supus unui regim special, de excepție, creat ad hoc, acel al competenței și jurisdicției puterii executiv-administrative. Cu alte cuvinte, aceasta însemna că în loc de despăgubiri în cazul nerespectării de către sătean a contractului, așa cum prevedeau legile în vigoare (despăgubire ce trebuia constatată și stabilită prin justiție), primarul avea îndatorirea să-l constrîngă să muncească cu forța dorobanților. Prin urmare, în afara primarului și a dorobanțului în spatele cărora, de regulă, se aflau tot marii proprietari și arendașii lor, nu mai era (cum bine s-a observat) „nici o altă autoritate sau jurisdicție și nici o altă dreptate decît a lor"[126].

Păstrarea marii proprietăți agrare prin reforma din 1864 a avut ca consecință neapărată întocmirea unei legislații de caracter excepțional care, axată în bună măsură pe concepte și practici învechite, a pricinuit țărănimii mai multe decenii nenumărate suferințe, frînînd totodată extinderea și generalizarea relațiilor capitaliste la sate. În timpul elaborării și adoptării legii, liberalii radicali, care în atîtea rînduri pînă atunci se aflaseră în fruntea țărănimii sau îi stimulaseră lupta, au rămas de astă dată în pasivitate. Lipsită de organizare politică proprie, ne avînd un cadru legal prin care să-și apere interesele, țărănimea s-a trezit, ca și în trecut, cu o lege despre ea făcută fără știrea ei; ea s-a găsit astfel și de această dată, ca în atîtea rînduri, părăsită, singură, față în față cu asupritorii ei care își subordonaseră intereselor lor de clasă puterile organizate ale noului stat.

Dacă se ține seama de faptul că majoritatea țărănimii era constrînsă să recurgă la învoieli pentru a-și agonisi cele necesare traiului, precum și de existența a numeroși săteni mai înstăriți care făceau totuși învoieli din motive variate, atunci se pare că noua lege de tocmeli agricole reglementa în realitate raporturile celei mai mari părți a țărănimii cu posesorii latifundiilor. Cert rămîne faptul — confirmat de nenumărate mărturii documentare[127] — că, începînd din primăvara anului 1866, pe temeiul noii legi, moșierii și arendașii au înrobit munca sătenilor ani în șir, accentuîndu-le dependența și sporindu-le mizeria. Cu legea tocmelilor agricole se încheia opera legislativă de restructurare a relațiilor din lumea satului românesc, care — trebuie s-o recunoaștem, din perspectiva oferită de curgerea istoriei — a fost departe de a corespunde atît aspirațiilor și speranțelor țărănimii, cît și intereselor legitime ale dezvoltării societății românești.

Drepturile și libertățile politice acordate țărănimii se află încorporate în constituția adoptată și promulgată la 1/13 iulie 1866. Este de observat, mai întîi, că în noua Adunare a deputaților, numită mai tîrziu Constituantă, aleasă în aprilie 1866 prin eforturile și acțiunea conjugată a radicalilor și a fracțiunilor conservatoare aflate la conducerea statului,

---

[126] C. Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.*, p. 68.
[127] Gh. Cristea, *op. cit.*, p. 70—103.

nu a fost ales nici un reprezentant autentic al ţărănimii[128], nesocotindu-se iarăşi cererea deputaţilor săteni din Adunările ad hoc de a participa şi trimişi ai lor la facerea legilor. În noua Adunare, avînd o majoritate conservatoare, după cum se arăta într-o publicaţie periodică, „boierismul e foarte bine reprezentat, iar poporul cît se poate de puţin"[129], fapt care şi-a pus amprenta asupra anumitor prevederi ale constituţiei.

Adoptînd principiul potrivit căruia „toţi românii sînt egali înaintea legii" şi desfiinţînd „privilegiile, scutirile şi monopolurile de clasă", constituţia înscria şi garanta exercitarea libertăţilor cetăţeneşti, printre care libertatea individuală, a conştiinţei, a cultelor, a învăţămîntului (cel primar era decretat obligatoriu doar „unde se vor afla instituite şcoli", în mediul rural acestea fiind foarte puţine), al întrunirii, asocierii etc.[130] Aceste drepturi şi libertăţi, adoptate, de altfel, încă de Adunările ad hoc şi înscrise în actele fundamentale din anii 1858—1864, aveau, în privinţa ţărănimii, o valoare pur declarativă, deoarece — cum s-a văzut — prin legea tocmelilor agricole, care excludea orice legislaţie contrarie, inclusiv constituţia, libertatea săteanului, respectul domiciliului său nu constituia o piedică pentru administraţia locală de a-l duce cu forţa şi obliga să execute un contract pe simpla poruncă a unui primar. Referindu-se la acest aspect, pe bună dreptate Radu Rosetti sublinia : „Ţărănimea română, obştea naţiunii era pusă în afară de lege, supusă unui regim de excepţiune tocmai în privinţa exercitării meseriei ei de toate zilele"[131].

În constituţie, exponenţii moşierimii conservatoare, spre a se asigura împotriva unor eventuale tentative de împroprietărire, au decretat proprietatea „sacră şi inviolabilă", înscriind principiul „nimeni nu poate fi expropriat decît pentru cauză de utilitate publică". De asemenea, s-a stabilit că „proprietatea dată ţăranilor prin legea rurală şi despăgubirea garantată proprietarilor prin acea lege nu vor putea fi niciodată atinse".

În privinţa drepturilor electorale, ţărănimea era menţinută într-o stare de categorică inferioritate faţă de toate celelalte clase şi pături sociale. Ea era cu totul exclusă de la alegerea membrilor Senatului, iar din cele 4 categorii electorale pentru Adunarea deputaţilor i-a fost rezervat colegiul al IV-lea în cadrul căruia votau toţi sătenii care plăteau către stat o dare oricît de mică (minimum 48 lei). Spre deosebire de primele trei colegii în care alegătorii aveau drept de vot direct, trimiţînd în Cameră 118 deputaţi, în colegiul al IV-lea ţăranii votau indirect, prin delegaţi (50 de alegători desemnau un delegat), urmînd să aleagă 30 de deputaţi, cîte unul din fiecare judeţ[132]. Prin aceste dispoziţii principiul egalităţii

---

[128] Cu cîteva zile înaintea alegerilor, „Românul" — care adeseori îşi justifica atitudinea politică invocînd programul unionist — cerea comitetelor electorale să-şi aducă aminte că „elementul ţăran, adică temelia naţionalităţii, trebuie să aibă o forte representaţiune în Adunarea ce are să otărască de viitoarea constituţiune a ţării" („Românul", X, 1 aprilie 1866, p. 142). Această tardivă recomandare n-a avut nici un efect, deşi din comitetele electorale făceau parte liberalii radicali.

[129] „Gazeta Transilvaniei", Braşov, an XXIX, nr. 32, 9 mai/27 aprilie 1866, p. 127.

[130] Textul constituţiei în Al. Pencovici, *Desbaterile Adunării Constituante din anul 1866 asupra constituţiunii şi legei electorale din România*, Bucureşti, 1883, p. 290 308.

[131] R. Rosetti, *op. cit.*, p. 447.

[132] Gr. Chiriţă, *România în 1866. Coordonate ale politicii interne şi internaţionale*, în „Revista de istorie", XXXI (1978), nr. 12, p. 2214—2217. Vezi şi *Istoria Parlamentului...*, p. 151—170 (autor al capitolului: Valeriu Stan).

drepturilor pentru toți cetățenii era infirmat de inegalitatea evidentă a drepturilor electorale. Restrîngerea „țării legale" la cîteva zeci de mii de alegători, introducerea unui sufragiu censitar care nu era nici egal și nici direct, ca și faptul că deputații colegiului IV nu trebuiau desemnați exclusiv din rîndurile țărănimii ci și a altor categorii sociale, nu numai că au favorizat corupția, presiunile și imixtiunile administrației centrale și locale, dar au dus practic la înlăturarea din Parlamentul țării a clasei celei mai numeroase, mai temeinic legate de apărarea vetrei străbune și de progresul societății românești. Rămasă în vigoare pînă după primul război mondial, constituția din 1866, consacrînd încheierea constituirii statului național, a creat un sistem politic nou, prin care țărănimea nu a participat în fapt la conducerea destinelor țării.

*

Dacă, într-o formulare concisă, ar trebui făcut un bilanț între ceea ce a dat țărănimea în planul vieții politice societății românești din epoca Unirii și ce i-a dat ei acea epocă de mari prefaceri înnoitoare, atunci s-ar putea spune că sprijinul masiv și permanent acordat Unirii Principatelor, susținerea în toate momentele a creării statului național pe temelii moderne și cu o largă consistență democratică, deși recompensată prin emanciparea ei, prin libertatea cîștigată, nu și-a găsit totuși o soluționare corespunzătoare (pe măsura năzuințelor, drepturilor și intereselor clasei țărănești) nici în privința împroprietăririi cu suficient pămînt și nici în înzestrarea cu drepturi politice egale cu ale celorlalți cetățeni ai țării. Inegalitatea tradițională a țărănimii, economică și politică, venind din adîncurile feudalismului, a fost transferată astfel, sub alte forme și cu alte mijloace, realităților capitaliste aflate în plină ascensiune.

LA CONDITION POLITIQUE DE LA PAYSANNERIE À L'ÉPOQUE DE L'UNION. SON APPORT À LA CRÉATION DE LA ROUMANIE MODERNE (1856—1866) (II)

RÉSUMÉ

Dans la seconde partie, reflétant la problématique de l'intervalle 1859—1866, l'étude relève l'appui prêté par la paysannerie au parachèvement de l'Union, pour que l'on passe ultérieurement en revue les droits politiques accordés à celle-ci par le nouvel acte constitutionnel résultat du coup d'Etat du 2/14 mai 1864. Un ample espace a été consacré à l'analyse de la loi rurale du 14/26 août 1864 et des conséquences de celle-ci. Dans la dernière partie de l'étude l'on a insisté sur les circonstances qui ont imposé la loi des contrats conclus à l'amiable concernant l'exécution des travaux agricoles (mars 1866), la teneur et les suites de celle-ci, l'on a relevé les droits et les obligations de la paysannerie stipulés dans la constitution entrée en vigueur le 1er/13 juillet 1866.

La conclusion à laquelle a abouti l'investigation a été formulée comme suit : l'appui massif et permanent accordé à l'Union des Princi-

pautés par la paysannerie, le soutien constant de la création de l'Etat national sur des bases modernes et avec une large consistance démocratique, bien que récompensé par son émancipation, par la liberté acquise, n'a pas trouvé cependant une solution correspondante (répondant aux aspirations, aux droits et aux intérêts de la classe paysanne, de la nation roumaine elle-même) ni quant à l'attribution d'une superficie suffisante de terre, ni quant à l'octroi de droits politiques égaux aux autres citoyens du pays. L'inégalité traditionnelle de la paysannerie sur les plans économique et politique, provenat des tréfonds du féodalisme, a été transférée de la sorte, sous d'autres formes et par d'autres moyens, aux réalités capitalistes en pleine ascension.

ASPECTE ALE LUPTEI POLITICE PENTRU UNIRE. CANDIDATURA LUI GRIGORIE M. STURDZA LA DOMNIA MOLDOVEI (1859)

DE

BARBU BERCEANU

1. Ceea ce se numește uzual Unirea din 24 ianuarie (5 februarie) 1859, adică ceea ce juridic înseamnă suita de acte dintre 5 ianuarie și 8 februarie, începînd de la alegerea domnului Moldovei, în persoana lui Alexandru Ioan I, la Iași, pînă la jurămîntul acestuia ca domn al Țării Românești, la București, a fost condiționată de multe alte fapte și acte juridice, a căror cercetare e departe de a fi epuizată și de a-și fi stins interesul. Ne vom opri — pe linia punerii în evidență a valorii juridice a principalelor noastre acte constituționale — asupra unuia dintre aceste aspecte condiționante, destul de singular, anume participarea lui Grigorie Sturdza la acest eveniment[1].

Provenind dintr-o familie care a ocupat tronul Moldovei 21 de ani, dind doi domni, dintre care unul era tatăl său, Mihai Gr. Sturdza, ceea ce i-a dat titlul de beizadè, Grigorie M. Sturdza (Iași, 1821 — București, 1901) a fost o personalitate multilaterală, cu o energie de excepție, cu o viață plină, tumultoasă și dramatică. Începe viața publică în calitate de militar, fiind pe rînd colonel moldovean (cînd arestează pe revoluționarii din 1848), colonel rus, general otoman (cînd, sub numele de Muhlis-pașa, participă la războiul Crimeii și la delimitarea noului hotar al Moldovei) și o încheie ca politician român, fiind în permanență, din 1859, deputat ori senator, orientat pe plan intern către conservatorism și pe plan extern către alianța cu Rusia.

---

[1] Bibliografie cercetată util: *Acte și documente relative la istoria renașterii României* publicate de Dimitrie A. Sturdza ș. a., București, 10 vol., 1888—1909; *Documente privind unirea Principatelor*, redactor responsabil A. Oțetea, Edit. Academiei. București. 3 vol.. 1961—1963; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a 3-a, „Cartea românească", București, vol. XII, 1930, p. 288—295; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IX, București, 1938, p. 336—343; *Istoria României*, vol. IV, Edit. Academiei, București, 1964, p. 301—304; Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza vodă*, ed. a 2-a, Edit. științifică, București, 1970, p. 46—49; Constantin C. Angelescu, *Despre ultima fază a luptei pentru unire în Moldova*, în: Anuar. Inst. și Arheol. „A. D. Xenopol" Iași, 8, 1971, p. 261—278; Dan Berindei, *Epoca Unirii*, Edit. Academiei, București, 1979. p. 73—85; C. Solomon și C. A. Stoide, *Pretendența lui Grigore Sturdza la tronul Moldovei*, Edit. Fundației Mihail Kogălniceanu, București, 1939, 42 p. (extras din „Arhiva românească", 3, 1939); Gheorghe Duzinchevici, *Beizade Grigore Sturdza și polonii (legături polono-române, în anii 1856—1859)*, București, Așezămîntul cultural Ion C. Brătianu, 205 p. + 2 f. pl.

„Revista de istorie", Tom 37, nr. 2, p. 167—184, 1984

Dornic, în tinerețe, să concureze pe Hercule, purtînd zilnic în spinare un vițel spre a ajunge cu puterea pînă a-l purta ca taur (de aici porecla de *beizadè Vițelu*), dornic, la bătrînețe, să întreacă în gîndire pe Immanuel Kant, Leonhard Euler, Auguste Comte și alții (prin cartea *Les lois fondamentales de l'Univers*, 1891, poate unica enciclopedie sistematică scrisă de un singur autor, român), el dorește, în deplina putere a vieții sale, să ocupe tronul Moldovei, prim pas către întrevăzutul tron al României, înfruntîndu-și tatăl, candidat la tron și el, și, în același timp, pe adversarii acestuia, revoluționarii de la 1848, care aveau motive să nu-l ierte; țel de care, ca și de celelalte două arătate s-a apropiat fără să-l poată atinge.

2. Aspirația sa la tronul Moldovei se manifestă încă de la terminarea războiului Crimeii și încheierea Tratatului de la Paris.

Astfel, la 24 iunie (6 iulie) 1856, anul tratatului și totodată anul în care împlinea 35 de ani, consulul Franței la Iași, Victor Place, atrage atenția superiorului său, contele Walewski, ministrul afacerilor străine, asupra lui Grigorie Sturdza, căreia îi atribuie șanse pentru numirea în calitate de caimacam și pe care-l consideră printre cei mai serioși candidați la domnia Moldovei; dar care, adăugă consulul, va face totul pentru a împiedica unirea sub un principe străin[2]. Poarta a preferat însă pe Teodor Balș, înlocuit apoi, la 5 (17) februarie 1857, cu Nicolae Vogoride.

În 1858, la 30 aprilie (12 mai), o deputăție din Moldova înmînează marelui vizir un memoriu al partizanilor săi către Poartă, care se plîng de caimacamatul lui Vogoride, dealtfel ilegal indigenat (cum ei atrag atenția) și propun în loc pe Grigorie Sturdza, ca fiind indigenul „cel mai capabil și cel mai demn", „singurul posibil să guverneze țara"[3].

La 3 (15) mai, Victor Place, adresîndu-se contelui Walewski, apreciază că în Moldova nu vede decît doi oameni potriviți pentru titlul de hospodar: pe Petru Mavrogheni (1819–1887), mare vornic, și pe Grigorie Sturdza, pe care îl prezintă ca om inteligent, care a studiat și a învățat mult, ceea ce i-ar permite să-și apropie cu ușurință conducerea treburilor publice, admirator al ideilor napoleoniene, energic (ceea ce i-a atras rancune încă neiertate) și de caracter (pentru care e popular în țara sa); că statele sale de serviciu vor face să fie agreat de Poartă, fără ca totuși să fie un instrument al străinilor[4].

La 2 (14) iunie pleacă din Moldova două scrisori — una sultanului, alta contelui Walewski — fiecare cu cca 200 de semnături, în care se arată meritele prințului Grigorie și se atestă încrederea pe care pămîntenii competenți și de bine o au în el[5].

---

[2] *Acte* ..., III, p. 604 (nr. 583). Într-o scrisoare anterioară (11(24) iun. 1856), V. Place consideră că aspiranții la domnia Moldovei (din familiile influente: Ghica, Balș, Sturdza, Roznoveanu și Catargi), neavînd nici o șansă de a fi domni ai preconizatei Românii, vor dori să mențină separația (*ibid.*, p. 561 (nr. 566)).

[3] *Acte* ..., VII, p. 588–595 (nr. 2116).

[4] *Ibid.*, p. 174 și 176–177 (nr. 2047).

[5] *Ibid.* p. 230 (nr. 2056) și 230–231 (nr. 2057). Una din scrisori e popularizată și susținută în „Le Levant", de unde o reia „Gazeta de Moldavia", nr. 64, 14 aug. 1858 (*Acte* ..., VII, p. 339–341 (nr. 2071)).

La 9 (21) septembrie, Grigorie Sturdza se adresează împăratului Napoleon III, oferindu-i serviciile sale în vederea realizării politicii acestuia în Orient, precizînd că îi va executa toate ordinele privind unirea Principatelor, alături de unchiul său Alexandru Ghica[6], pe atunci caimacamul Țării Românești, și că, în cazul unui nou conflict în Orient, oricare ar fi vederile Turciei, va lupta de partea Franței, asemenea unui general francez; sugerează chiar o expediție în Transilvania și Ungaria, împotriva Austriei, a cărei opoziție împotriva sa o explică prin aceea că e singurul capabil de a executa o asemenea politică[7]. Încă mai înainte, consulul Austriei își informa superiorul asupra primejdiei — evident, pentru Austria — a eventualei atribuiri a tronului Moldovei lui Grigorie Sturdza, care căuta sprijin în rîndul emigrației polone și la reprezentanții Franței, și a cărui candidatură — aprecia el mai tîrziu — a fost sprijinită de consulul Franței pînă în ultima clipă[8].

La 25 septembrie (6 octombrie), Grigorie Sturdza adresează Sultanului demisia sa din armata otomană „fiindcă trebile mele nu mă eartă a mai prelungi serviciul militar"[9].

Campania electorală pentru Adunarea Electivă care urma, la rîndu-i, să aleagă pe domn începe după instalarea căimăcămiei de trei (din octombrie). În comparație și cu modul în care căimăcămia din Țara Românească îi permitea desfășurarea, G. Sion aprecia că „nici o mișcare românească, din nici un timp, nu se poate compara cu mișcarea care a fost și este încă în Moldova", dată fiind presa sa liberă, ceva nou în istoria Principatelor, asupra căreia face valoroase reflecții[10].

Una din partide, cea net conservatoare, avea drept candidat pe Mihai Sturdza, tatăl lui Grigorie și fostul domn. Susținut de Poartă și de Austria, el se reîntoarce în țară, sosind la Galați, cu un vapor austriac, la 4 (16) noiembrie[11], fără gîndul de a face vreun pas înainte pe calea unirii Principatelor, al căror tron comun însă desigur că nu l-ar fi refuzat[12]. În lupta sa pentru domnie s-a servit de gazeta „Patria", rămînînd adversar pe față al libertății presei[13]. Convențiunea necerînd candidaților la domnie să fie și membri ai Adunării Elective, el nu a „coborît" pînă în a candida pentru un loc în Adunare.

A doua, Partida națională-independentă, era net unionistă și în mai mare măsură preocupată de reforme sociale. Își ducea campania prin periodicele „Steaoa Dunării", „Zimbrul și Vulturul" etc. și, pînă la constituirea Adunării, nu se pronunțase asupra persoanei domnului.

---

[6] Întîlnirea de la Focșani dintre cei doi e surprinsă de consulul austriac (Gödel Lannoy către Buol nr. 35/1858 (11 sep.), în *Documente*..., II, p. 365—366 (nr. 341)).

[7] *Acte*..., VII, p. 398—399 (nr. 2080).

[8] Gödel Lannoy către Buol nr. 31/1858 (24 aug.), nr. 36/1858 (21 sep.) și nr. 23/1859 (16 mar.), în: *Documente*..., II, p. 358—360, 368—370 și 476—478 (nr. 336, 343 și 458).

[9] Proces verbal II (Ad. Elect. Mold., 31 dec. 1858), în: M. of Mold., nr. 24, 15 ian. 1859 (*Acte*..., VIII, nr. 2416), anexa F (*Acte*... cit., p. 203—204).

[10] G. Sion, *Fisiologia alegerilor din Moldova*, în „Românul" (București), 3 ian. 1859 (*Acte*..., VIII, p. 296 (citatul) și 297 (nr. 2426)).

[11] „Steaoa Dunării", nr. 76,12 nov. 1858 (*Acte*..., VII, p. 754—756 (nr. 2171)).

[12] Cf. Berindei, *op. cit.*, p. 74—75. Cîndva însă îl refuzase (Ion Ghica, *Opere*, I, ediție [...] Ion Roman, Edit. pentru literatură, București, 1967, p. 250).

[13] Pentru vederile lui Mihai Sturdza: N. Corivan, *Date cu privire la unele fonduri documentare din arhiva Ministerului de Externe de la Paris care cuprind știri referitoare la istoria țării noastre*, în „Rev. Arh.", 2, nr. 2, 1959, p. 218—220.

A treia partidă avea drept candidat pe Grigorie Sturdza. Sosit la Iaşi înaintea tatălui său, în uniformă de general turc (utilă pentru a-şi sublinia independenţa faţă de autorităţile Moldovei), el porneşte o activă campanie electorala, arătîndu-se cerut de populaţie, de la care i se strîng vreo mie de semnături[14], înfiinţînd un ziar („Constituţionarul", condus de Grigorie Balş[15]) şi atacînd listele electorale prin proteste la căimăcămie, la instanţele judecătoreşti şi la consuli[16]. Ea se prezenta ca o soluţie de mijloc între „partida ultraconservatoristă, partida retrogradă, partida reacţionară, partida streinilor", a lui Mihai Sturdza, şi „democraţia ultraradicală" a Partidei naţionale, fără a se feri să evoce nici legitimismul (umbrit de candidatura tatalui), nici intenţia progresistă din Convenţiune. Specifică îi e persoana candidatului, superior prin capacitate („un bărbat care a dat atîtea dovezi de energie, activitate, perseveranţă şi tărie de voinţă") şi prin poziţie socială („nu este candidatură mai naţională, mai neaparată, mai nemerită şi mai populară"), contrastînd atît cu Mihai Sturdza, omul Austriei şi Turciei, cît şi cu acei „demagogi şi revoluţionari cunoscuţi". Pentru grigorieni, actul de la 1848 al alesului lor e pozitiv, întrucît „a scăpat societatea noastră de anarhie, de răscoală, de jacherii şi de invasiune straină". Modelul lui Grigorie Sturdza e Napoleon III, corectat însă de paragrafele Convenţiunii şi de mişcarea democratică din Moldova. Înfăţişîndu-l cu calităţile lui Napoleon III, partida propune corpului electoral o atitudine similara celui al Franţei[17]. Întreaga lui propagandă, culminînd cu broşura francezului J.-A. Vaillant[18], îl desemneaza ca fiind „cel mai", ca fiind „primul", ca fiind „singurul", ceea ce îi punea pe adepţii săi în poziţia unor oameni fără principii[19] sau în imposibilitate de a şi le confrunta. Într-o asemenea poziţie, nu putea fi vorba de un program al partidei, ci de o *Profesie de credinţă* a şefului.

Ce spune el în acest document? Că, dacă va fi ales domn stăpînitor, va apăra cu orice jertfă autonomia patriei şi că se va sili să consolideze naţionalitatea română, menţinîndu-se (în ce priveşte dorinţa Unirii şi a independenţei) la posibilităţile Convenţiunii — Comisia Centrală şi întrunirea, la nevoie, a acelor două armate; că va sprijini şi apăra legalitatea, că va domni ca domn constituţional, cu miniştri răspunzători şi sistem reprezentativ, consultarea opiniei publice şi sprijinirea pe ea, cu libertate

---

[14] Petre Mavrogheni, membru al Partidei naţionale şi aspirant la domnie, se referă la „epidemia candidaturii lui G. Sturdza", preconizînd că nişte „bune măsuri sanitare vor putea opri contagiurea" *(Documente ...*, III, p. 409).

[15] *„Constituţionariul" jurnalu politicu*, nr. 1—18, 10 nov. — 19 dec. 1858; în versiune rezumativă: *Le Constitutionnel journal politique*, nr. 1—2, 20 nov. — 11 dec. 1858 (tot stil vechi). Fiecare numar cuprinde 2 file, nepaginate.

[16] *Documente ...*, III, p. 446.

[17] K. Hurmuzaki, *Kandidatura prinţului Grigorie M. Sturdza*, Jassy, Tip. Buciumului roman, 1858, 1 f. + 12 p. (citatele: p. 1, 4, 12). Broşura nu aminteşte de o a patra grupare „mica fracţiune a doctrinarilor" (p. 1) cum şi de varianta (avansată la un moment dat de către A. Golescu, şi el desemnat prin calităţi grigoriene: „unul din cei mai onorabili patrioţi ai României, cunoscut prin capacitatea şi învăţătura sa, precum şi prin liberalismul său, moderat şi înţelept") de a se alege Grigorie Sturdza în Ţara Românească paralel cu alegerea lui Barbu Ştirbei în Moldova (p. 5).

[18] I.-A. Vaillant, *Glasul poporului / glasul lui Dumnezeu*, Iassi, Tip. Buciumului roman, 1858, 1. f. + 35 p.

[19] Gödel Lannoy către Buol nr. 1/1859, în: *Documente ...*, II, p. 430—431 (nr. 414).

de presă, dar îngrădind licența degradatoare și dezorganizatoare, cu dezvoltarea așezămintelor liberale ale autoguvernării și a instituțiunilor locale, dar păstrînd prerogativele domnești, pe care nu le va folosi în spirit de partidă; că va asigura egalitatea tuturor înaintea legilor, cu desființarea privilegilor și respectarea proprietății; că va dezvolta învățămîntul public, agricultura, industria si comerțul, că va organiza armata după mijloacele țării; că va folosi pe pămîntenii „cu moralitate, cu cunoșștințe și cu talent din orice clasă a societății fără deosebire" „la locul unde pot fi mai folositori țărei", că va „întinde totdeauna o mînă celor asupriți"[20].

Interesant e că presa Partidei nationale, care a combătut cu vehemență calitățile atribuite de grigorieni alesului lor[21], atestă, chiar în toiul luptelor electorale, valoarea acestui document: „Ni se spune că acest om, omul care ne-ar face fericirea, «omul țărei», ar fi fiul fostului domn Mihai Sturdza. Așa este, însă numai acel din profesia de credință"[22].

În opoziție cu această tactică infatuană a lui Grigorie Sturdza, probabil convins că e unica persoană potrivită pentru tronul Moldovei, și cu cea similară a tatălui său, care chiar dovedise că putuse domni 15 ani, Partida națională — unde ideea unirii era unită cu ideea democratică[23] — nici măcar nu-și desemnase candidatul, lăsînd a înțelege că e un lucru secundar persoana alesului — oricare dintre membrii ei cu drept de a candida la domnie fiind bun ales. Ar fi fost dealtfel si dificil să prezinte un candidat cu mari realizări publice, cînd ei fuseseră tocmai cei ostracizați. Ceea ce, politic, reprezenta, pentru partidă, un punct slab.

Așadar, dacă pentru unii cel mai important lucru era ca alegătorii să cunoască domnul pe care alesul lor în Adunare urmau să-l aleagă[24], pentru ceilalți se punea accentul pe persoana deputaților, „adevărații stîlpi ai țării"[25].

Dar, spre deosebire de tatăl său, Grigorie Sturdza înțelegea să ia parte, ca deputat, la lucrările Adunării Elective, a cărei valoare o înțelegea, aceasta ca semn al democratismului sau și totodată spre a-și promova dorința domniei pe cîmpul de luptă. Participarea la Adunare atrage o contestație a dreptului său de a alege și totodată de a candida pentru motivul că, potrivit articolului 6 din anexa II a Conventiunii, „nu vor putea fi alegători persoanele care sînt supuse unei jurisdicții străine", asupra căreia instanța de judecată, judecătoria Falciu, după ce primește din partea guvernului informația că „prințul Grigorie Sturdza a venit în țară cu titlul de Muhlis-pașa, purtînd uniformă de general de divizie otoman", fără ca el să aibă cunoștință „de s-a demisionat sau nu din

---

[20] Grigorie Stur[d]za, *Profesie de credința*, Iași, 30 nov. 18˜8, în: „Constituționariul", 1, nr. 10, 1 dec. 1858, p. 2 (versiune franceză: Le Constitutionnel, nr. 2, 11 dec. 1858, p. 2; ambele versiuni reproduse în *Acte*..., VII, nr. 2277).

[21] Pentru dispute: *Acte*..., VII, p. 851—852 (nr. 2211: „Steaoa Dunărei", nr. 79, 17 nov. 1858), 948—951 (nr. 2227: „Constituționariul", nr. 5, 19 nov. 1858), 954—959 și 966—967 (nr. 2228—2229: St. Dun., nr. 82, 20 nov. 1858), 1020—1023 (nr. 2243: Const., nr. 7, 24 nov. 1858) și 1075—1079 (nr. 2269: Const., nr. 9, 28 nov. 1858).

[22] „Steaoa Dunărei", nr. 91, 4 dec. 1858 (*Acte*..., VII, p. 1215 (nr. 2300)).

[23] Ceea ce reprezenta un alt pericol pentru Austria (cf. Gödel Lannoy către Buol, nr. 36/1858 (21 sep.), cit. sup.).

[24] Vaillant, *op. cit.*, p. 19.

[25] C. A. Rosetti, în „Românul", 20 ian. 1859, ap. Xenopol, *op. cit.*, p. 296.

funcţiile ce avea în armata turcească", conchide, printr-un jurnal (dec. 1858), că „prinţul Sturdza nu poate exersa drepturile acordate de Convenţie, ca alegător şi ales, dacă nu va înfăţoşa formal actul demisionării sale din serviciul otoman"[26].

3. Ales totuşi al oraşului Iaşi, jurnalul instanţei e adus în faţa Comisiei de verificare a titlurilor deputaţilor şi apoi în faţa Adunării Elective, în şedinţa din 31 decembrie 1858 (12 ianuarie 1859). Grigorie Sturdza prezintă traducerea amintitei sale demisii împreună cu o declaraţie potrivit căreia „mă cunosc şi sînt desfăcut de orice îndatorire de funcţionar către Înalta Poartă", adăugînd că a servit în acea armată „fără a fi renunţat vreodată la drepturile mele de român" ; iar oral adaugă : „Sunt încredinţat că o adunare naţională nu va contesta driturile unui pămîntean ce a luat parte la un resbel şi la o delimitaţie care au fost folositoare patriei noastre". Cît priveşte apartenenţa otomană care i-ar fi considerată de turci, el apreciază că, după capitulaţii, nu poate exista jurisdicţie turcească în Principate, că admiterea unei asemenea jurisdicţii de către adunare ar însemna invalidarea capitulaţiilor, „baza existenţei noastre politice şi naţionale". În ripostă, I. A. Cantacuzino socoteşte că o demisie e un act privat, care, pînă nu e primit, se poate retrage ; or pînă acum nu a venit nici un răspuns ; „apoi, o demisie valabilă trebuie făcută prin ocîrmuirea locală, pentru a înlătura orice reclamaţie din partea Înaltei Porţi". Grigorie Sturdza răspunde : „Nu cred că o adunare românească să poată cere o teşchierea turcească".

Intervenţia deputatului Alexandru Ioan Cuza e salutară pentru validarea alegerii lui Grigorie Sturdza : problema este, spune Cuza dacă prin dobîndirea calităţii de funcţionar turcesc se pierde naţionalitatea ori nu, dacă un funcţionar turcesc poate îndeplini datoria de moldovean de azi ; şi consideră că cele două calităţi pot veni în opoziţie ; dar că o declaraţie de renunţare la o asemenea funcţie făcută guvernului Moldovei e îndestulătoare. Ca urmare, Grigorie Sturdza face această declaraţie : „Declar guvernului şi Adunărei Moldovei că nu sunt în serviciu turcesc. Am servit în armata otomană pentru patria noastră, cînd ea fu luată amanet de către Rusia. Acum am dat demisia şi declar Adunărei şi ţărei că sunt desfăcut de orice îndatorire de funcţionar către Înalta Poartă". Împotriva validării, M. Kostaki vine cu precedentul sudiţilor, care, deşi au dat declaraţie că intră iar în legile ţărei, nu au fost admişi să voteze. A urmat a doua intervenţie a lui Cuza : după el, „un moldovan servind un drapel străin nu-şi pierde naţionalitatea", nefiind lege în materie ; iar dacă Turcia îl va rechema, atunci Moldova l-ar sprijini, în puterea capitulaţiilor. La acest argument juridic, însoţit însă de o ipoteză puţin convenabilă în realitate unui domn al Moldovei (care avea de făcut cel puţin un drum la Istanbul), el adaugă şi un argument politic : „socot, în sfîrşit, că trebuie să punem patimile deoparte şi să deschidem era Constituţiei prin dreptate şi frăţie". Apoi, Anastase Panu, deputat şi membru al Căimăcămiei, adaugă că, deşi o hotărîre judecătorească e neatacabilă, în speţă se poate trece peste ea, nefiind sprijinită pe lege, care nu spune

[26] M. of. Mold., nr. 20, 24 dec. 1858, p. [4].

nimic, şi că trebuie să se ţină seama că Grigorie Sturdza poartă mandatul sacru al alegătorilor săi. Iar Kogălniceanu consideră că interpretarea trebuie făcută în favoarea prinţului, iar nu în defavoarea lui (ecoul principiului promovat de Revoluţia Franceză, după care poţi face tot ce legea nu te opreşte); deci, spunea el, „nu pot combate mandatul său de deputat; însă, să se înţeleagă bine, numai de deputat", rămînînd ca în viitorul cel mai apropiat să se voteze legea care să ridice naţionalitatea celui care intră în serviciul altui stat, într-altfel „am putea vedea pe băncile Adunărei [. . .] deputaţi în uniformă rusească, austriecească, otomană". Continuîndu-şi opoziţia, M. Kostaki mai vine cu un argument de drept comparat: în Ţara Românească s-a respins candidatura lui I. Ghica, fostul bei de Samos; iar opoziţia mihăilenilor (Vogoride) e fără relevanţă juridică. Pusă validarea la vot, Grigorie Sturdza e admis deputat cu 32 de voturi contra 20 — rezultat din care reiese că poziţia membrilor Partidei naţionale nu era omogenă[27]. Consider că intervenţiile lui Cuza şi Kogălniceanu sînt, în primul rînd, intervenţii juridice, iar nu simple intervenţii „împăciuitoare şi de bun simţ"[28], rezultînd dintr-o mai veche simpatie a vorbitorilor pentru candidatura lui Grigorie Sturdza[29] sau din mobilul politic de a împiedica „o eventuală fuziune a celor două grupări sturdzeşti"[30]; iar rezultatul validării e conform dreptului.

În ansamblul lor, operaţiile de validare au redus numărul de membri ai Adunării de la 67 (inclusiv 3 clerici) la 55, anume 54 de deputaţi (apreciaţi de D.A. Sturdza a fi: 35 naţionalişti, 7 grigorieni şi 12 mihăileni[31]) şi mitropolitul, preşedinte de drept, care păstra o atitudine rezervată. Lista candidaţilor la domnie era numeroasă, numai familia Sturdza, cea mai reprezentată, figura cu cinci membri[32] (fără Grigorie, netrecut).

În zilele care au urmat, deputaţii Partidei naţionale şi-au înteţit discuţiile în vederea desemnării unui candidat comun, fără de care cele două determinări certe ale adversarilor rămîneau periculoase, mai ales în ipoteza împăcării dintre tată şi fiu. Rînd pe rînd au perspectiva domniei — în afara unui alt Sturdza (Vasile) — amintitul Mavrogheni, Anastase Panu, Lascăr Rosetti, Lascăr Catargiu, Costache Negri şi Vasile Alecsandri[33]. Discuţiile s-au încheiat cu acea întrunire, singulară şi deter-

---

[27] Proces verbal II, dezb. şi anexa E (*Acte . . .*, VIII, p. 193—197 şi 202).

[28] Iorga, *op. cit.*, p. 338.

[29] G. Gane, *Trecute vieţi de doamne şi domniţe*, ediţie îngrijită de Victor Leahu, Junimea, Iaşi, vol. III, 1973, p. 184. Afirmaţie contrazisă însă de o declaraţie a doamnei Elena Cuza (Duzinchevici, *op. cit.*, p. 68).

[30] Valerian Popovici, în *Istoria României* cit., p. 302.

[31] Dimitrie A. Strudza, *Însemnătatea divanurilor Ad-hoc din Iaşi şi Bucureşti în istoria renaşterii României*, Bucureşti, 1912, p. 645—647; dar, în scrisoarea lui D. A. Sturdza către A. G. Golescu din 19 (31) ian. 1859 se considera, din 56 de membri (1 în plus): 31 naţionalişti, 14 grigorieni şi 11 mihăileni („strigoi") (*Documente . . .*, III, p. 478—483 (nr. 270)). Azi se consideră a fi fost 33 de deputaţi unionişti. La 31 decembrie 1858 (12 ianuarie 1859), V. Place raporta contelui Walewski că 30 sînt unionişti, 12 grigorieni şi 12 mihăileni (*Acte . . .*, IX, p. 186 (nr. 2655)); v. şi inf., n. 74.

[32] M. of Mold., nr. 21, 28 dec. 1858 (*Acte . . .*, VIII, p. 179—180 (nr. 2410)); D. A Sturdza, *op. cit.*, p. 648—649.

[33] Sion, *op. cit.*, p. 299; v. şi Xenopol, *op. cit.*, p. 289.

minantă, de lîngă sala „Elefant", din noaptea de 3/4 (15/16) ianuarie 1859, în care premergătorii Unirii, purtători de voință națională, trec la concretizare, desemnînd unanim ca unic candidat de Alexandru Ioan Cuza, pentru alegerea căruia își iau un angajament de onoare scris, care întrunește 30 de semnături [34], hotărîrea urmînd a fi dezvăluită în ziua alegerii.

Ședința Adunării Elective din 4 (16) ianuarie începe cu discutarea admisibilității candidaturii la domnie a lui Grigorie Sturdza, cerută succesiv prin două petiții, prima (29 dec. 1858 (10 ian. 1859)), în care susține că nu atîrnă de jurisdicția Înaltei Porți [35], rezolvată prin validarea mandatului său de deputat, și a doua (3(15) ian. 1859), în care subliniază aspectul de principialitate al cererii sale cu următoarele cuvinte: „Dacă vreun interes mai mare al națiunei ar cere ca fiecare din îndrituiți să renunțe la candidatura la domnie, eu m-aș simți fericit a face cel întîi această jertfă; însă cînd ne aflăm în această privință pe terenul constituțional, eu socot că aș părăsi o datorie de cetățean, dacă nu aș reclama putința de a fi folositor patriei mele într o sfer mai întinsă, cu alte cuvinte, dacă nu aș reclama dreptul ce îmi este închezeșluit prin constituție de a fi înscris în lista candidaților de domnie"; după care, arată detaliat că are toate condițiile cerute de Convențiune pentru a candida, adică acelea din art. 13; fără a se mai referi la condiția cerută, pentru a fi deputat, de anexa Convențiunei, art. 6, (aceea de a nu fi supus unei jurisdicțiuni străine), el adaugă: „din momentul unde această Adunare a recunoscut mandatul meu, eu astăzi mă aflu cu o însușire mai mult, aceia de a fi făcut parte din Adunare" — o însușire mai mult față de Mihai Sturdza și totodată o aducere aminte că îndeplinește și condițiile cerute deputaților [36].

În întîmpinarea dreptului de a candida a lui Grigorie Sturdza, dar nu și a acceptării lui ca domn, intervine Vasile Alecsandri: „insuflat de un spirit de conciliare", el face apel la simțămîntul candidatului, care „nu și-a căpătat îndestul titluri pentru a pretinde la acest înalt post. Vie mai întîi în mijlocul nostru, lucreze împreună cu noi, arătînd devotamentul cerut, și numai atunci va putea aspira la domnie". Grigorie Sturdza repetă, caracterul principial al cererii sale, singurul care-l interesează: „Nu am dat reclamația pe nădejde de a fi domn. Știu cum majoritățile se fac într-o cameră [...]" — ca și cum ar fi știut cele întîmplate în noaptea precedentă; și-apoi adaugă: „Din parte-mi orice sacrificii s-ar cere sînt gata a le da, pentru a ajunge la un scop mare. Voi da votul meu numai pentru domnul ce va vota unirea Principatelor" (condiționare sau figură de stil, căci a lipsit de la alegere).

În întîmpinarea aceluiași drept, Anastase Panu, membru al Căimăcămiei, amintînd că aceasta n-a înscris pe Grigorie Sturdza pe lista

---

[34] Evident, nesemnat de cel ales. Actul s-a publicat în Conv. lit., 15, nr. 6, 1 sep. 1881, p. 234—235. Pentru întreaga desfășurare: Marta Anineanu, *Colonelul Alexandru Ioan Cuza, domn al Unirii*, în: Mag. ist., 3, nr. 1 (22), ian. 1969, p. 2—7.

[35] Cf. Proces verbal V (Ad. Elect. Mold., 4 ian. 1859), în: M. of. Mold., nr. 27, 25 ian. 1859 (*Acte* ..., VIII, nr. 2427), anexa E (*Acte*... cit., p. 310).

[36] *Ibid.*, anexa F (*Acte*... cit., p. 310—311). În mod excepțional, în această petiție nu-și trece titlul de *prinț*.

candidaților la domnie pentru că, după părerea ei, „serviciile prințului Sturdza nu răspund la condițiile Convenției", dar că Adunarea a considerat că nu mai e supus unei jurisdicții străine, cere Adunării să hotărască orice problemă „cu dreptate și nepărtinire": „conjur pe Adunare să fie dreaptă și să înscrie pe prințul Sturdza în lista candidaților la domnie; atunci va dovedi că ea nu lucrează în spirit de partid, ci numai în acel al dreptății, al înțelepciunei și al demnității unei adunări naționale". Consider că pozițiile lui Anastase Panu (atît cea din Căimăcămie, cît și cea din Adunare) definesc un jurist (dealtfel și conducea departamentul Dreptății, în care o dată mai mult trebuia să aibă în față legalitatea), contrar tezei lui Xenopol după care am fi avut de a face cu o revenire asupra votului său din noaptea precedentă de teama de a nu fi ales Grigorie Sturdza [37].

După ce C. Hurmuzaki repetă punctul de vedere al acestuia, se dezvoltă teza contrară. Lascăr Catargiu cere „să se aplice Constituția în toată puterea ei". M. Kostaki, după ce face și el apel la simțămintele prințului de a se mulțumi cu simplul rol de cetățean (ceea ce, juridicește, ar însemna recunoașterea dreptului lui Grigorie Sturdza de a candida), apreciază că acesta nu are dreptul de a candida, întrucît candidatura e 1) neconstituțională, pentru că aspirantul nu are zece ani de serviciu și nici n-a făcut parte din vreo adunare reprezentativă (art. 13); 2) antinațională, „căci n-aș vrea s-avem, în liste candidaților, un om care să fie înscris și în aceea a pașilor turcești".

Restul discuțiilor au privit nu dreptul, ci persoana — realizările lui din partea lui C. Hurmuzaki, greșelile lui de la 1848 din partea lui Lascăr Catargiu, dar pentru care M. Kostaki îl absolvă, fiind o acțiune sub serviciu comandat (Grigorie Sturdza adaugînd: „la asemenea împrejurări, acei ce apără progresul sufăr mai totdeauna"— găsind astfel formula în care să se poată trece laolaltă cu revoluționarii) [38].

În ce privește statutul cetățenesc cerut candidatului la domnie de către Convențiune, pot fi trei imterpretări: una, *ad litteram*, care nu-i cere nici o condiție cetățenească alta decît originea românească: să fie fiu din tată născut moldav sau valah, căci numai atît cere art. 13; a doua, cea considerată de Caimăcămie: să nu atîrne de jurisdicție străină — condiție cerută de anexa electorală, art. 6, subînțelegîndu-se că ceea ce se cere unui deputat cu atît mai mult trebuie să i se ceară unui domn (tot astfel: să nu fie interzis, falit nereabilitat sau condamnat la o pedeapsă aflictivă); e o interpretare împotriva căreia Grigorie Sturdza nu s-a opus, dovadă că s-a apărat; a treia, care rezultă din coroborarea articolului 13 cu anexa, în sensul că diferențele dintre condițiile cerute domnului și condițiile cerute deputatului ori alegătorului nu sînt de calitate, ci numai de cantitate: după cum domnul trebuie să aibă împliniți 35 de ani, deputații 30 și electorii 25 (anexă, art. 9 și 5) și după cum domnul trebuie să aibă un venit de 3000 de galbeni, deputații și electorii mai puțin (variind în funcție de colegii), similar s-ar putea interpreta că domnul trebuie să aparțină unei linii de supușenie moldavă sau

[37] Xenopol, *op. cit.*, p. 292.

[38] Proces verbal V, dezb. și votul (*Acte*... cit., p. 304—306).

valahă încă de la naşterea tatălui său, în timp ce deputatul sau electorul e de ajuns să fie supus român numai din momentul cînd Convenţiunea e aplicată (anexă, art. 5 şi 6), — interpretarea prin care nici nu e nevoie de artificiul de a aplica anexa electorală candidaturilor la domnie; într-această a treia interpretare Grigorie Sturdza putea fi deputat, dar nu şi domn — corespunzînd tezei, neexplicitate, a lui M. Kogălniceanu şi a lui Lascăr Catargiu. Dar în acest caz interpretarea ar fi trebuit să ducă şi la excluderea de pe lista candidaţilor a lui Mihai Sturdza, care, înainte de a fi domn, obţinuse supuşenia rusă [39], situaţie în care fiul va fi fost nedreptăţit în raport cu tatăl.

Nu mă opresc la învinuirea, numai formal neîntemeiată, a lui M. Kostaki în legătură cu vechimea în funcţie, cum nu mă opresc nici la învinuirea ce i se adusese mai înainte în legătură cu averea [40], acestea fiind chestiuni de fapt.

Cît priveşte includerea lui Grigorie Sturdza printre paşi, aceasta era, juridiceşte, un motiv de neprimire numai în măsura în care ar fi avut loc la cererea acestuia — dacă se merge pe interpretarea ce am propus. Oricum, trebuie să admitem că nu ne aflăm în faţa unei instanţe jurisdicţionale, ci în faţa unui organ politic, care, atunci, reprezenta la cel mai înalt grad naţiunea şi care, deci, putea să-şi permită o măsură de demnitate sau de apărare naţională. Or, a aduce pe tronul ţării un paşă — independent de faptul că a fost român, că nu a trecut la islamism, că şi-a permis să beneficieze de această calitate într-o acţiune utilă ţării, că el personal renunţase la beneficiul acestei calităţi — însemna o augmentare a ambiguităţii relaţiilor otomano-române, defavorabilă ţării, şi un precedent periculos. Interpretarea era un act de suveranitate făţişe în raport cu puterile semnatare ale Convenţiunii. Apoi, tot Adunarea Electivă, care alegea domnul, era practic în drept să simplifice procedura alegerii printr-o hotărîre prealabilă.

Pusă la vot, contestaţia lui Grigorie Sturdza e respinsă cu 35 de voturi (în care sînt incluse şi voturile mihăilenilor) contra 18 [41].

Şedinţa a continuat cu înregistrarea a o serie de retrageri de pe lista candidaţilor şi cu votarea cererii de a se trece, în listă, pe Alexan-

---

[39] Această a treia interpretare nu putea fi gîndită de puterile care contau pe alegerea unuia din cei doi Sturdza. Ceea ce n-a împiedicat Adunarea Electivă să dea articolului 13 o interpretare proprie.

[40] Departe de a dispune de bogăţia tatălui său, Grigorie Sturdza primise de la maică-sa, hătmăneasa Săftiţa Paladi, la 12 (24) octombrie 1846, moşia Duda, cu obligaţia de a-i da pe an 1000 de galbeni, sumă la care, printr-un nou act, din 29 mai (10 iunie) 1857, a renunţat („Constituţionariul", nr. 5, 19 nov. 1858, reprodus în *Acte*..., VII, p. 945—946 (nr. 2226)). În petiţia sa din 3 (15) ianuarie 1859 (sup., n. 36), declară: „am, din moşiile mele Duda şi Sulenii, venit 3100 galbeni, după cum se dovedeşte din alăturatul contract de imposesuire, lucrător la Sf. Gheorghe anul trecut şi înregistrat de vistierie înainte de iscălitura Convenţiei, iar după cea mai exactă preţăluire, făcută la 29 decembrie anului trecut, de către şeapte proprietari şi posesori din conţinutaşii mei". Ecou al discuţiilor vremii, Grigorie Sturdza precizează că venitul cerut unui candidat la domnie îl avea dinainte de a fi semnată Convenţiunea; în realitate, anterioritatea venitului faţă de data Convenţiunii nu era o condiţie, întrucît Convenţiunea nu se referea numai la alegerea din 1858/1859, ci şi la toate alegerile care ar mai fi urmat.

[41] Aici nu discutăm înclinarea psihologică a deputaţilor, care — după aprecierea lui Alecsandri (inf., n. 51) — a fost determinată de stăruinţa excesiv pusă în apărarea atitudinii lui Grigorie Sturdza din 1848, ci valoarea juridică a hotărîrii, neîndreptăţit contestată de francezul Vaillant (inf., nr. 56) şi, indirect, de consulul englez Churchill (inf., n. 58).

dru Ioan Cuza, depusă de Căimăcămie, care își motivează întîrzierea „prin scăpare din vedere" și atestă că noul candidat îndeplinește condițiile articolului 13, inclusiv venitul de 3000 de galbeni[42].

La inițiativa lui M. Kogălniceanu, s-au mai votat trei hotărîri[43] menite a ajuta alegerea domnului Unirii și a îndruma orientarea domnului ales: 1) anexa Regulamentului Adunării privind alegerea domnului, pentru care s-a propus și s-a admis votarea pe față; 2) moțiunea de întărire a dorinței Adunării Ad-hoc neîmplinită de Convențiune, anume realizarea Unirii depline sub conducerea unui principe străin (hotărîre finisată a doua zi); 3) lista civilă a noii domnii, limitată la 30 000 de galbeni, locuință și o suită de „un șef de stab și patru aiutanți", listă menită a reduce apetitul candidaților venali, în primul rînd a lui Mihai Sturdza, care, în aceeași zi, a pus la bătaie peste 300 000 de galbeni pentru a-și cumpăra adversarii, ceea ce însemna 11 000 de galbeni de fiecare deputat (căci pentru a fi fost ales era suficient să corupă numai jumătate dintre ei)[44]. Dar, cum apreciase G. Sion, „trădarea ar fi prea neagră, prea dureroasă, pentru ca să o bănuim; și apoi, în partidul liberal (cum se mai numea Partida națională — *B.B.*), nu sînt oameni accesibili pentru o asemenea trădare"[45].

În ședința de alegere a domnului (5 (17) ian. 1859) au fost prezenți 49 de membri: Alexandru Ioan Cuza, 29 de semnatari ai alegerii prealabile, alți patru unioniști, șase grigorieni, opt mihăileni și mitropolitul. Oficial, au fost șase absenți: Grigorie Sturdza, care pare că a asistat totuși la începutul votării[46]; 4 mihăileni (2 bolnavi, 2 lipsă nemotivat); N. Suțu, al 30-lea semnatar, bolnav[47], a cărei opțiune trimisă în scris nu a fost luată în considerație, nefiind conformă cu regulamentul Adunării, dar care, citită, a dat în vileag pe candidatul comun al Partidei naționale[48]. G. Balș declară că, deși el și alegătorii lui au convingerea că Grigorie Sturdza era menit a fi ales domn al Moldovei, totuși nu vrea să critice și să invalideze hotărîrea Adunării din ajun, ci va vota pentru acel candidat primit de Adunare pe care el îl va socoti mai demn de a împlini această misiune (atitudine în favoarea căreia Kogălniceanu adaugă că „mandatele imperative de mult sînt declarate de către diferite adunări că nu pot îndatora cugetul deputaților" — argument de drept comparat). Desfășurarea votării, începută cu Vasile Alecsandri, pînă în ajun candi-

---

[42] Proces verbal V, anexa N (*Acte*..., VIII, p. 321). Discutabil ar fi putut fi faptul că, in alegerile pentru Adunarea Electivă, A.I. Cuza a declarat un venit anual de 2000 de galbeni. Cum el putea candida in colegiul electoral în care a candidat și cu un venit de 3000 de galbeni, inexactitatea declarației nu avea o relevanță constituțională. Iar dacă ar fi avut un venit mai mic de 3000 de galbeni, nimic nu ar fi oprit pe partizanii săi — întreaga Partidă națională să-i completeze, prin donații de moșii, venitul, după cum avuseseră această intenție cu Costache Negri. Atestarea unei averi funciare care-i dădea un venit de peste 3000 de galbeni în: Angelescu, *op. cit.*, p. 273.

[43] Proces verbal, V, dezb. și anexele I, K, L, O și P (*Acte*... cit., p. 306 308 și 314—321).

[44] Scrisoarea (sau ciorna netrimisă) a lui Alecsandri din 15 (27) ian. 1859, în: Manuscriptum, nr. 1, 1970, p. 148—149 (mențiunea editorului, de la p. 149, că această sumă era pusă la bătaie de Grigorie Sturdza, reprezintă o greșeală, probabil de tipar).

[45] Sion, *op. cit.*, p. 299.

[46] Marta Anineanu, *op. cit.*, p. 8.

[47] D.A. Sturdza, *op. cit.*, p. 686—687.

[48] Iorga, *op. cit.*, p. 338.

datul favorizat al Partidei naţionale, a arătat că semnul de cedare a grigorienilor a fost preluat şi de mihăileni, în final patrioţi şi ei, inclusiv mitropolitul, care, pînă în acea zi, refuzase să ocupe locul de preşedinte. Semnificativ pentru recunoaşterea totalei înfrîngeri, e votul lui Nicolae Vogoride, fostul caimacam antiunionist, iniţial candidat la domnie[49], apoi cedînd locul cumnatului său Mihai Sturdza şi care — înainte de a vota — pare să fi trecut şi prin tabăra grigorienilor[50]. S-a abţinut, conform regulamentului Adunării, Alexandru Ioan Cuza, alesul, a cărei adeziune, după vot, ia forma jurămîntului; e de amintit, din el, fragmentul absent în jurămîntul depus la Bucureşti, acela că va domni „uitînd toată prigonirea şi toată ura, iubind deopotrivă pe cei ce m-au iubit şi pe cei ce m-au urît". Actul de numire e semnat de toţi deputaţii prezenţi, în afară domnului[51].

În felul acesta, s-a ales un domn în unanimitate — o unanimitate generoasă —, fără a se cheltui nici un ban, domn care, pentru a fi ales, nu s-a adresat nici Porţii, nici altei puteri garante; în felul acesta ţara şi-a recăpătat posibilitatea de a legifera şi s-a instaurat un regim constituţional, în care reprezentanţii naţiunii să participe la legiferare. În felul acesta şi-a încheiat prima şi cea mai importantă lucrare Adunarea Electivă a Moldovei, o adunare în care s-au disputat atîtea teze juridice, adică „o mare adunare în care inteligenţele se sfîşie între ele" (Hegel).

4. După alegere, domnul primeşte felicitările consulilor, ale lui Mihai Sturdza[52] şi ale lui Grigorie Sturdza, care-i oferă concursul pentru proclamarea lui şi în Ţara Românească[53], înainte de a se fi spus oficial ceva (în acest sens fiind de menţionat numai vizita lui A.G. Golescu, delegatul unioniştilor din Ţara Românească la Iaşi, înainte de alegerea din Moldova). Iar după alegerea lui Alexandru Ioan I şi ca domn al Ţării Româneşti, Grigorie Sturdza salută actul Adunării Elective din Bucureşti în Adunarea Electivă din Iaşi, ca pe o „faptă demnă de timpurile cele mai glorioase a[le] României", adăugind că „acea adunare s-a făcut nemuritoare în analele patriei noastre"; iar pentru ca „acea unire mîntuitoare să devină acum un fapt desăvîrşit", el a considerat că „cel dintîi, cel mai puternic pas pentru a face în faptă unirea Principatelor este convocarea de îndată la Focşani a ambelor Adunări, care de acum înainte nu trebuie să mai fie decît părţile întregitoare a reprezentaţiei noastre naţionale, una şi nedespărţită"[54]. Cum ştim, propunerea nu s-a reţinut,

---

[49] Gödel Lannoy către Buol nr. 39 1858 (18 oct.), în: *Documente...*, II, p. 372—374 (nr. 345).

[50] T.W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România*, [Bucureşti, 1944], p. 248.

[51] Proces verbal VI (Ad. Elect. Mold., 5 ian. 1859), în: M. of. Mold., nr. 28, 28 ian. 1859 (*Acte...*, VIII, p. 340—346 (nr. 2429)). Pentru întreaga desfăşurare a acţiunii Partidei naţionale în vederea alegerii domnului Moldovei: Vasile Alecsandri către fratele său Ion, din 20 ian. (1 febr.) 1859, în: *Documente ...*, III, p. 483—487 (nr. 271); Marta Anineanu, *op. cit.*

[52] Vezi şi *Alexandru Ioan Cuza / Acte şi scrisori*, ediţie alcătuită de D. Ivănescu şi Virginia Isac, Edit. „Junimea", Iaşi, 1973, p. 391 (nr. 263) — informaţie din presa mihăileană după care lupta a fost între unionişti şi Mihai Sturdza, a cărui numire ar fi fost unanim întrevăzută („cît pentru fiul său Grigorie, carele de asemenea îşi pusese candidatura, nu mai era nici vorbă").

[53] Vezi şi Cornelia C. Bodea, *Actul original al alegerii prealabile a lui Alexandru I. Cuza, domn al „Principatelor Unite"*, în: Studii, revistă de istoric, 12, nr. 1, 1959, p. 264—267.

[54] Proces verbal IX (Ad. Elect. Mold., 28 ian. 1859), în: M. of. Mold., nr. 31, 7 febr. 1859 (*Acte ...*, VIII, p. 696 (nr. 2527)).

domnul neînțelegînd să pună Puterile garante în fața unui fapt împlinit, ci preferînd ca, într-un timp oarecare, să realizeze unirea cu acordul lor.

5. Nu mai puțin, consulul Franței, V. Place — deși, oficial, a telegrafiat ministrului său rezultatul, cu precizarea că alegerea s-a desfășurat legal (*régulièrement*), că rezultatul a fost primit cu cel mai mare entuziasm și că noul principe e inteligent și net adept al unirii[55] — pare a nu fi fost entuziasmat de alegere prin comentariul făcut între ai lui: „Încă o victorie ca aceea și preponderența franceză aici e pierdută!"[56]; J.-A. Vaillant — care, neavînd o funcție oficială, își putea îngădui mai mult — considera că Franței „nu îi e suficient un principe, ei îi trebuie un om care s-o reprezinte", — îndrăznind să califice alegerea de la Iași ca falsificată, adevăratul ales al națiunii fiind Grigorie Sturdza[57] (atestînd astfel că, pentru el, glasul poporului trebuia să fie glasul Franței, pe care în broșură o numea Dumnezeu). În acest sens, după alegerea din București, se adresează, prin intermediul consulatului din Iași, contelui Walewski, căruia, alături de aprecierile, mai sus arătate, în legătură cu alegerea din Moldova, îi sugerează anularea ei, în vederea alegerii lui Grigorie Sturdza, ca fiind victima reacțiunii și a demagogiei; dar alegerea din Țara Românească rămînea, în aceeași propunere, valabilă, în sensul că n-a avut în vedere persoana domnului, ci ideea pe care el o reprezenta, ceea ce ar fi dat de drept alesului de la Iași tronul României; soluție lipsită de eleganță, de simț juridic și în care Vaillant, revenind de la prima sa poziție de principiu, se contrazice. Rezoluția oficialității franceze pe acest raport a fost că e vădit părtinitor și că Franța n-a avut candidat în aceste alegeri[58]. Oricum, Alexandru Ioan Cuza n-a fost candidatul Franței, cum n-a fost nici al Rusiei[59].

6. Mai e de adăugat că, în intervalul dintre cele două alegeri de domn, autoritățile Moldovei au înregistrat complotul unui grup de polonezi, ce luptaseră, ca și Grigorie Sturdza, în armata otomană, complot condus de un oarecare Wierzbicki (Wierzbowski), zis Murad-bei, ce ar fi propovăduit reforme sociale radicale și totodată ar fi urmărit asasinarea întregii conduceri a Moldovei, complot în care presa Partidei naționale a văzut mîna lui Grigorie Sturdza, care urma să fie proclamat „domn României"[60]; acesta, la rîndu-i, desminte și cere gazetei să-i publice desmințirea, care îi e publicată împreună cu un comentariu ce se încheie

---

[55] *Alexandru Ioan Cuza / Acte și scrisori*, p. 389 (nr. 261).

[56] Raportul lui J.-Al. Vaillant din 21 febr. (5 mar.) 1859, in: *Acte* ..., VIII, p. 300 (nr. 2712).

[57] *Ibid.*, p. 293 298 (citatul: p. 299).

[58] Raportul lui Vaillant (sup., n. 56). De menționat și raportul u consulului englez Churchill, care socotea alegerile ilegale, către ministrul său (*Documente* ..., II, p. 467—472 (nr. 454)).

[59] Cum s-a afirmat de Karl Marx, *Quid pro Quo*, în: Das Volk, iul.-aug. 1859 (Karl Marx și Friedrich Engels, *Opere*, Edit. politică, București, vol. 13, 1963, p. 490).

[60] „Steaoa Dunărei", nr. 7, 12 ian. 1859; *ibid.*, nr. 11, 16 ian. 1859 (*Acte*..., VIII, p. 486 (nr. 2475); scrisoarea lui V. Alecsandri (sup., nr. 44), p. 148 (*„ce diable de prince Grégoire a-t-il soif de grandeur"*); scrisoarea lui Gradowicz din 12 aprilie 1859 (*Documente* ..., III, p. 565—566 (nr. 339)), unde sînt citate cuvintele domnului către Grigorie Sturdza, în urma descoperirii complotului (*„Je suis heureux que les événements de Valachie sont arrivés, qui occupent ma pensée, autrement vous ne seriez plus député de l'Assemblée Moldave"*).

cu disprețuitoarea și neconcetățeneasca propoziție: „Dar ce să mai discutăm mult cu cei învinși?"[61].

Să fi fost o inițiativă a celui înlăturat, care s-ar fi socotit lezat[62], sau un gest disperat al refugiaților polonezi, care-și puseseră speranța în promisiunile făcute de Grigorie Sturdza înainte de respingerea cererii sale de a fi trecut pe lista candidaților?[63]

S-a făcut o anchetă asupra complotului, nu cu prea mare vigilență și mult lungită. Grigorie Sturdza, anchetat după obținerea aprobării legale de a fi anchetat, impusă instanței de condiția sa de deputat, nu ascunde vechile lui intenții de a fi caimacam („Avînd nădejde a agiunge la căimăcămiea Moldovei din zi în zi, pe care o solicitam de la Turchia") și de a fi domn; atestă că Wierzbicki, pe care îl cunoaște, ca și pe Ostoja (alt participant la complot), din campania „de Orient", i-a făcut la Țarigrad servicii pentru a ajunge la căimăcămie și la domnie; că i-a împrumutat 400 de galbeni pentru cumpărare de cai de la Țarigrad, din care ar fi luat și el vreunul, că doar n-ar fi subscris „o trată care să țirculeze în public spre a constata participarea ce ași fi luoat la scopul ce să imputā d(lui) Murat"; că scrisorile găsite la Wierzbicki, pe care recunoaște că le-a trimis el, le-a semnat cu pseudonim pentru a le feri de cenzura caimacamului de atunci, Vogoride; că intenționa, ca viitor domn, să îmbunătățească miliția Moldovei, prin folosirea unor instructori polonezi; că Wierzbicki și Ostoja, în acel moment supuși francezi, singurii pe care îi cunoaște dintre învinuiți, au fost, în iarna anului 1858, de vreo două ori la el, la suarè; dar nici o legătură de la constituirea Adunării Elective înainte[64]. Anterior anchetați, Wierzbicki se referă la făgăduințele lui Grigorie Sturdza făcute polonezilor care vor contribui la aducerea sa la domnie, și ele înainte de constituirea Adunării Elective[65], iar Ostoja declară că „polonii voiau să ajute pe Gr(igorie) Sturdza ca, odată ales domn în Moldova, acesta să realizeze unirea", așa cum acesta a spus la 22 decembrie 1858, ceea ce ar fi ajutat indirect la independența Poloniei, atît pentru că prințul era totdeauna acolo unde era o cauză națion ală, cît și pentru că unirea Principatelor ar fi putut stîrni un război[66], folositor — evident — cauzei Poloniei.

Ca urmare, Tribunalul Iași, Secția a II-a, conchide, la 25 august (7 septembrie) 1859, că „asupra prințului Grigorie Sturdza nu este caz legiuit de inculpație"; iar „rezăluția" Curții Criminale, la 24 septem-

---

[61] Scrisoarea lui Grigorie Sturdza din 14 (26) ianuarie 1859 către „Steaoa Dunărei", în nr. 11, 16 ian. 1859 (*Acte* ..., VIII, p. 490 491 (nr. 2476)).

[62] În acest sens: Riker, *op. cit.*, p. 252 („singurul care nu vroia să accepte rezultatul alegerilor").

[63] Amintesc și ipoteza singulară (din P.P. Panaitescu, *Unirea Principatelor Române, Cuza vodă și polonii*, în: „Romanoslavica", Istorie, V, 1962, p. 73 77), după care complotul s-ar datora Turciei (care, după alegerea lui Cuza, și-ar fi reconsiderat atitudinea față de Grigorie Sturdza); ipoteza nu e reținută: Gh. Duzinchevici, *Quelques aspects des relations roumano-polonaises au XIX-e siècle (interpretations, corrections, complètements)*, în: „Rev. roum. d'Histoire", 12, nr. 4, 1973, p. 751—753; Ștefan Ștefănescu, *L'histoire de la Pologne et des relations roumano-polonaises dans l'historiographie roumaine d'après le 23 août 1944, ibid.*, p. 668.

[64] Duzinchevici, *Beizade Grigore Sturdza și polonii*, p. 60—61 și 177 181 (anexa 89); citatele: p. 180, 179.

[65] *Ibid.*, p. 49 și 134—135 (anexele 58 59).

[66] *Ibid.*, p. 58 și 129—131 (anexa 54).

brie (7 octombrie) 1859, că „în cazul atingătoriu de prinţul Grigori(e) Sturdza, văzîndu-se că nici unul din acuzaţii poloni nu arată că să se fi întălnit, nici să-i fi sfătuit, prinţul Sturdza la vreo răscoală, şi că nişte arătări întemiate pe auziri sau presupuneri [...] nu se poate luoa în consideraţie; asemine, văzîndu-se că nici d. Wierzbicki, carile este şeful înrolării polonilor, nu discopere să fi avut vreo înţelegere cu prinţul Sturdza în acest caz, şi nici vro dovadă pozitivă nu s-au discoperit din cercetări în contra sa, de aceea prinţul Sturdza nu se poate acuza în această cauză". Concluziile Curţii Criminale, în ce priveşte Grigorie Sturdza, sînt însuşite de Divanul Domnesc (Curtea Princiară) şi întărite de domn la 25 octombrie (6 noiembrie) 1859 [67].

Nicolae Iorga contestă participarea lui Grigorie Sturdza la complotul polonezilor din 1859, ca fiind „atît de nepotrivit cu caracterul său"[68]. Gheorghe Duzinchevici conchide contrarul: complotul lui Wierzbicki, pe care-l socoteşte s i g u r contra domnului Alexandru Ioan I, a fost, „d e s i g u r", cu consimţămîntul lui Grigorie Sturdza[69]; el bănuieşte o intervenţie în mersul justiţiei a domnului însuşi, interesat să nu facă vîlvă în jurul acestei chestiuni; iar dacă Grigorie Sturdza n-a mai rîvnit domnia, pe timpul domniei lui Alexandru Ioan I, e pentru că „blîndeţea lui Cuza a dezarmat pe Gr(igorie) Sturdza"; aşadar, „ideea premeditării unei lovituri, prin forţă, din partea lui Gr(igorie) Sturdza spre a ajunge domn se impune" [70].

Neîndoios că o hotărîre judecătorească poate fi, principial, infirmată de istorie. Dar documentaţia prezentată de Duzinchevici şi argumentele sale nu duc neapărat la concluziile ce le exprimă. Faptul de a fi, cronologic numai, primul beneficiar al complotului nu înseamnă a fi şi autorul lui, respectiv responsabilul lui. Dealtfel, nu sîntem siguri nici dacă Grigorie Sturdza, în caz de reuşită, ar fi achiesat la acţiunea complotiştilor.

Rămîne încă o enigmă, generatoare de speculaţii, în ce măsură a participat la complot Grigorie Sturdza. În ce ne priveşte, sînt înclinat să consider că viaţa juridică din Principate, în acea epocă, nu a fost atît de goală. Aici nu e vorba numai de a acuza de o neîngăduită duplicitate un om, cu calităţile şi lipsurile lui, ci de conştiinţa juridică a unei epoci, a unei societăţi şi a unor instanţe judecătoreşti învestite cu calitatea de putere în stat. Faptul că Grigorie Sturdza şi-ar fi putut permite ceva într-o ordine juridică tulburată de racilele feudalităţii, în care o domnie se căpăta numai dacă băteai la uşile împărăţiilor vecine, nu înseamnă că el şi-o putea permite după Tratatul şi Convenţia de la Paris, în care naţiunea şi cetăţeanul începeau să-şi găsească fiinţa juridică. Nici pe Grigorie Sturdza, oricît ar fi fost însetat de mărire, nu-l vedem călcînd făţiş Convenţiunea, nici pe Alexandru Ioan I nu-l vedem amestecîndu-se în jurisdicţie, el care a destituit un ministru de justiţie pentru imixtiune în atribuţiile puterii judecătoreşti, şi cu atît mai mult un amestec în sensul

---

[67] *Ibid.*, p. 164–169, 170 174 (anexele 84, 86); citatele: p. 168, 173–174.

[68] Iorga, *op. cit.*, p. 340.

[69] Duzinchevici, *op. cit.*, p. 25.

[70] *Ibid.*, p. 68–70 (citatele: p. 69, 70).

temperării, cu cît, ca domn, avea dreptul de grațiere, care, aplicată lui Grigorie Sturdza, ar fi pus și mai mult în evidență bunătatea față de el. Aviditatea de putere a lui Grigorie Sturdza nu se manifesta dincolo de ordinea de drept. Așa se explică de ce a participat la activitatea Adunării Elective, de ce nu a mai complotat; iar dacă, după abdicarea lui Alexandru Ioan I, a mai urmărit să domnească, a exprimat-o fățiș[71]. Grigorie Sturdza era atent la drept: nici o fisură juridică nu apare în toată acțiunea sa legată de candidatura la domnie. Teza nu e ajutată nici de criteriile politice: cum ar fi organizat un complot fără a folosi moldoveni? cum ar fi putut domni sprijinit numai pe refugiați? Apoi, refugiații polonezi nu se lăsau chiar atît de ușor conduși[72], ei au lucrat de capul lor, fără concursul localnicilor; iar contradicțiile din depozițiile lor se pot explica prin intenția lor de a ascunde planurile lor față de străini — în speță, autoritățile Moldovei.

7. Ne-am putea întreba ce s-ar fi întîmplat dacă Grigorie Sturdza ar fi fost trecut pe lista candidaților. Consider că ar fi fost ales tot Alexandru Ioan Cuza, dar nu cu unanimitate. Căci alegerea celor doi Sturdza, independent chiar de vederile progresiste ale fiului, era legată (de către electori și deputați) de vechea orînduire a Moldovei, ai căror beneficiari au fost. Îmi pare un adevăr și pentru Moldova în următoarele cuvinte ale lui C.A. Rosetti privind înfăptuirea Unirii: „încă am putea adăugi, cel puțin pentru cei de aici, că toți am avut un mandat mai mult sau mai puțin exprimat, nu numai de a alege un prinț român, ci încă și pe care dintre români să alegem, pentru unii arătat chiar anume, pentru ceilalți în termeni mai generali, să nu fie nici unul din cei ce au domnit, ei sau părinții lor"[73]. Așa se explică de ce, după alegerea noului domn, s-a strigat pe străzile Iașilor: „Jos strigoii!" — Mihai Sturdza în primul rînd. Din această perspectivă, se poate aprecia că Grigorie Sturdza ar fi avut șanse mai mari dacă nu era beizadea.

Iar dacă s-ar fi împăcat tatăl cu fiul, această împăcare n-ar fi avut eficiență, în ipoteza că majoritatea Adunării n-ar fi aparținut Partidei naționale[74], decît cel mult dacă tatăl ceda fiului, căci o parte dintre partizanii fiului, și ei unioniști, erau net adversari ai lui Mihai Sturdza, iar dezbinarea dintre ei nu reprezenta numai o dispută dintre tată și fiu, ci distanța dintre două generații ale Moldovei. Și reușind Grigorie Sturdza, Unirea tot s-ar fi înfăptuit, probabil cu alte mijloace, poate într-un alt ritm. Ceea ce s-ar fi realizat mai greu ori poate deloc ar fi fost ultima dorință neîndeplinită a Adunărilor Ad-hoc — domnul străin —, prin

---

[71] Radu Rosetti, *Scrieri*, ediție îngrijită de Cătălina Poleacov, Edit. Minerva, București, 1980, p. 444.

[72] Duzinchevici, *op. cit.*, p. 79.

[73] „Românul", 23 iul. 1859, ap. Xenopol, *op. cit.*, p. 297.

[74] După unele aprecieri, numărul sturdzeștilor depășea numărul celor din Partida națională: 20 mihăileni și 12 grigorieni față de 28 unioniști, înainte de validare (Sion, *op. cit.*, p. 298—299); 19 mihăileni și 12 grigorieni față de 28 unioniști (consulul Austriei din București, raport din 6(18) ianuarie, în: Documente..., III, p. 471); 14 mihăileni, 20 grigorieni (27, dacă n-ar fi fost invalidați 7) față de 24 unioniști (Vaillant, în raportul citat sup., n. 56); iar Radu Rosetti, deși unionist, consideră că, fără candidatura lui Grigorie Sturdza, ar fi învins Mihai Sturdza (Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 590). Vezi și sup., n. 31.

care aceste adunări vedeau o cale mai rapidă de a ajunge la Independență, la egalitatea cu celelalte state europene — căci Grigorie Sturdza ar fi considerat tronul României ca pe un drept propriu, iar nu ca pe un „depozit sacru", cum s-a exprimat Alexandru Ioan I și cum a dovedit-o în tristele circumstanțe în care a părăsit tronul, din februarie 1866. Și ceea ce sigur nu s-ar fi făcut sub Grigorie Sturdza sînt reformele sociale: „Periculoasă poate fi candidatura Luminărei Sale — se scria în gazeta lui — numai pentru revoluționari, pentru inimicii ordinului legal și a[i] liniștei publice, pentru comuniști și socialiști, precum și pentru acei deprinși a avea un domn slab spre a-l purta de nas și spre a exploata slăbiciunea sa și a mijloacelor țărei în folosul lor privat[...][75].

8. Putem conchide, pentru alegerile din Moldova din 1858/1859, că nu numai unirea a învins dezbinarea; acolo și atunci ideea a învins persoana, demnitatea națională a învins demnitatea individuală și egalitatea cetățenească a învins ierarhia feudală.

Victorii de durată, pentru că aceeași ținută a Adunării Elective din Iași ar fi avut-o și o adunare națională modernă, beneficiind de vot universal, tip de care adunarea de atunci era departe.

Mai conchidem că, în lupta politică pentru Unire, candidatura lui Grigorie Sturdza și lupta juridică dată împotriva ei au avut un rol excepțional de important.

ASPECTS DE LA LUTTE POLITIQUE POUR L'UNION. LA CANDIDATURE DE GRIGORIE (M.) STURDZA AU TRÔNE DE MOLDAVIE (1859)

RÉSUMÉ

L'examen de l'action échouée de Grigorie (M). Sturdza visant son élection en 1859 en tant que prince de Moldavie (dans le contexte des élections soldées au profit d'Alexandru Ioan Cuza) fait ressortir le haut niveau juridique auquel se sont déroulés les débats et les élections, leur légalité par rapport au texte de la Convention de Paris (a laquelle l'auteur apporte de nouvelles interprétations), la manifestation de l'Assemblée Elective en tant que Pouvoir Souverain et le patriotisme des hommes politiques de Moldavie. On traite également des efforts de plusieurs français (notamment de J. A. Vaillant) et des réfugiés polonais en vue de l'avènement au trône de Grigorie Sturdza; dans le controversé problème touchant la participation de celui-ci au complot des polonais réfugiés, l'auteur apprécie le bien fondé de la decission judiciaire à la suite de l'enquête judiciaire. En général, l'auteur tient à souligner les aspects juridiques, dont la précence et analyse n'ont pas été toujours pris en considération dans la mesure démontrée par les réalités historiques dont il s'est occupé.

---

[75] „Constituționariul", nr. 5, 19 nov. 1858 (*Acte* ..., VII, p. 949 (nr. 2227)).

L'auteur estime que même dans l'hypothèse de l'inscription de Grigorie Sturdza sur la liste des candidats au trône — l'élu aurait toujours été Alexandru Ioan Ier et, de toute maniére, l'ĕlection aurait eu lieu, bien qu'une élection de Grigorie Sturdza eût rendu difficile l'accomplissement de la doléance des Assemblées ad-hoc de faire installer sur le trône de la Roumanie un prince étranger.

On conclut, que pour ce qui est des élections de Moldavie de 1858—1859, ce ne fut pas seulement la désunion qui triompha ; là et alors l'idée triompha de la personne, la dignité nationale, de la dignité individuelle et l'égalité des ressortissants, de la hiérarchie féodale.

C. DOBROGEANU-GHEREA—PROEMINENT GÎNDITOR SOCIALIST AL POPORULUI NOSTRU

Între inițiativele strălucite care au condus — în anii care au urmat istoricului Congres al IX-lea al Partidului Comunist Român și alegerii în fruntea partidului și statului a tovarășului Nicolae Ceaușescu — la restabilirea adevărului asupra contribuției unor mari gînditori social-politici ai poporului nostru s-a numărat și atenția pentru analiza științifică a contribuției pe care a adus-o în acest domeniu, decenii în șir, Constantin Dobrogeanu-Gherea.

Încă în anul 1966, în magistrala expunere prilejuită de cea de-a 45-a aniversare a făuririi Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu aprecia că „*O importanță deosebită în clarificarea problemelor sociale ale țării are activitatea teoretică desfășurată de Constantin Dobrogeanu-Gherea — una din cele mai proeminente figuri de gînditori socialiști ai țării noastre din acea vreme. Cu toate lipsurile și limitele sale, opera lui Dobrogeanu-Gherea ocupă un loc de mare însemnătate în istoria științelor sociale din România, în răspîndirea ideilor marxiste, în dezvoltarea concepției revoluționare a proletariatului*” [1].

Eforturi multiple depuse ulterior — în această lumină — de mai mulți cercetători preocupați de cunoașterea vieții și activității lui Constantin Dobrogeanu-Gherea s-au și materializat deja în elaborarea și tipărirea unor meritorii lucrări de interpretare istorică și social-politică, mai larg vorbind [2].

Probleme complexe — e lesne de înțeles — a ridicat editarea operei integrale a lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, răspunderile științifice asumate de cei care au colaborat la realizarea acestui remarcabil obiectiv științific și politico-ideologic fiind demne de a fi apreciate din capul locului.

În aceste momente putem aprecia, cu mare satisfacție, că odată cu apariția celui de-al 8-lea volum al *Operelor complete* ale lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. și Editura politică își îndeplinesc o misiune extrem de importantă pe care și-au asumat-o în anul 1976 și au finalizat-o la capătul unei munci tenace, care ne-a produs tuturor celor interesați o mare bucurie și va binemerita oricînd în viitor în fața slujitorilor frontului științelor sociale *. Această apreciere pe care o socotim absolut necesară de la bun început — după ce am parcurs 3 708 pagini cîte numără cele opt volume se justifică prin aceea că, de-a lungul deceniilor, pînă în zilele noastre, opera teoretică de prestigioasă valoare a ideologului și militantului socialist Constantin Dobrogeanu-Gherea, format ca marxist în efervescența de idei a realităților economice, sociale și politice din România, a suscitat și continuă să suscite un interes deosebit atît în țara noastră, cît și peste hotare.

Personalitatea lui Constantin Dobrogeanu-Gherea s-a impus încă din fragedă tinerețe. Opera sa vastă și durabilă abordează o serie de probleme de importanță majoră sub aspect economic, social, politic și cultural, care se ridicau cu acuitate în fața societății românești. Ea a avut și are o semnificație aparte pentru evoluția gîndirii socialiste din România, pentru

---

[1] Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, Edit. politică, București, 1966, p. 15.

[2] Avem în vedere mai ales următoarele două cercetări de mari proporții: Damian Hurezeanu: *Constantin Dobrogeanu-Gherea*. Studiu social-istoric, Edit. politică, București, 1973 și Z. Ornea: *Viața lui C. Dobrogeanu-Gherea*, Edit. Cartea Românească, București, 1982.

Cu justificat interes mai amintim monografia lui George Ivașcu: *Dobrogeanu-Gherea*, Edit. Albatros, București, 1972 și culegerile antologice: *C. Dobrogeanu-Gherea*. Scrieri social-politice (studiu introductiv, antologie și note de Damian Hurezeanu), Edit. politică, București, 1968 și *Constantin Dobrogeanu-Gherea. Corespondență* (Ediție, studiu introductiv și note de Ion Ardeleanu și Nicolae Sorin), Edit. Minerva, București, 1972.

* Volumele au apărut sub coordonarea lui Ion Popescu-Puțuri și Ștefan Voitec, beneficiind de contribuția științifică a trei pasionați și binecunoscuți cercetători: Augustin Deac, Ion Iacoș și Ion Mamina. Au mai contribuit: Teodor Popescu (la vol. 1, 2, 4), Ion Ardeleanu (la vol. 8) și Valentina Popovici (la vol. 8).

„Revista de istorie”, Tom 37, nr. 2, p. 185—189, 1984

întreaga gîndire a epocii. Pornind de la analiza în spirit marxist a condițiilor economico-sociale și politice, a realităților concrete existente, de la specificul și particularitățile de dezvoltare ale României, Constantin Dobrogeanu-Gherea a deslușit și a arătat că, în funcție de aceste coordonate esențiale, în fața mișcării socialiste stătea sarcina de a elabora programul și tactica de luptă ale clasei muncitoare, ale partidului ei revoluționar, marxist.

Sprijinindu-se cu temeinicie pe studiul datelor concrete pe care și le-a adunat cu migală ani în șir, el a făcut aprecieri judicioase privind stadiul de dezvoltare al României la sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea și a tras concluzia că România era o țară cu o dezvoltare de tip capitalist, cu o economie înapoiată, în agricultură menținîndu-se încă puternice resturi feudale. Pornind de aici, C. Dobrogeanu-Gherea a preconizat necesitatea înlăturării vestigiilor trecutului și a dezvoltării societății românești mai întîi în direcție burghezo-democratică și apoi socialistă.

Constantin Dobrogeanu-Gherea a definit amplu cauzele determinante ale dezvoltării sociale în România, modul de producție și, totodată, motorul acestei dezvoltări — lupta de clasă; el a demonstrat caracterul inevitabil al înlăturării rînduielilor capitaliste și al apariției unei noi societăți, socialiste, și a stabilit, pentru prima oară în literatura socialistă din România, rolul istoric al proletariatului în această revoluție.

În consens cu atîția alți fruntași ai mișcării noastre muncitorești, Constantin Dobrogeanu-Gherea a militat cu consecvență pentru industrializarea țării ca suport real pentru dezvoltarea multilaterală a acesteia. În opoziție cu diverse alte teorii ale timpului, care considerau că România putea ocoli calea evoluției capitaliste, C. Dobrogeanu-Gherea a demonstrat că destinul și viitorul națiunii române erau intim legate de industrializarea țării.

În centrul preocupărilor gînditorului a stat în permanență și problema țărănească-agrară, cu toate implicațiile sale pentru evoluția structurilor social-economice ale epocii. Acestei probleme el i-a consacrat numeroase studii, în rîndul cărora *Neiobăgia* rămîne lucrarea de căpătîi. Analiza problemei agrare din România, atît de complexă și de deosebită de a țărilor occidentale, reflectă dragostea lui nemărginită față de țară și, în același timp, constituie o remarcabilă operă închinată țărănimii împilate, o încercare reușită de aplicare a marxismului la situația existentă în țara noastră. Studiile sale în această privință sînt, în același timp, printre cele mai de seamă din acea vreme pe tărîm internațional.

Lucrări de o deosebită complexitate și extrem de pătrunzătoare prin ascuțimea analizei îl așează pe Constantin Dobrogeanu-Gherea printre cei mai fecunzi gînditori ai marxismului din România. Ne referim, de pildă, la: *Karl Marx și economiștii noștri*, *Anarhia cugetării*, *Concepția materialistă a istoriei*, *Din ideile fundamentale ale socialismului* și la alte lucrări de amploare, precum și la nenumărate articole și conferințe, la o serie de interviuri în care el a făcut mai bine cunoscută publicului românesc esența învățăturii lui K. Marx și Fr. Engels, a arătat importanța cunoașterii ei de către proletariat și necesitatea aplicării ei creatoare la condițiile specifice României.

Ancorat temeinic pe pozițiile socialismului științific, C. Dobrogeanu-Gherea a manifestat preocupări și pentru reliefarea importanței pe care a avut-o socialismul utopic în dezvoltarea gîndirii marxiste. În același context, el a luat poziție deschisă împotriva anarhismului și a altor curente de idei nemarxiste ce aveau circulație pe plan mondial, contribuind, în acest fel, la întărirea unității mișcării muncitorești revoluționare.

Beneficiind de o pregătire filozofică materialist-dialectică temeinică, el a dezvăluit cu multă competență inconsistența teoriilor emise de ideologii claselor dominante cu privire la problemele de bază ale evoluției economice, sociale, politice și culturale ale României, aducînd astfel contribuții reale la clarificarea politico-ideologică a societății românești.

Una dintre problemele teoretice fundamentale abordate de Constantin Dobrogeanu-Gherea a fost aceea a existenței condițiilor obiective pentru dezvoltarea mișcării muncitorești din România, a clasei muncitoare și a partidului ei socialist în lupta pentru transformarea burghezo-democratică a țării, pentru socialism. El a adus o contribuție de seamă în lupta pentru constituirea, acum nouă decenii, a partidului politic revoluționar al clasei muncitoare, în orientarea lui programatică, în formularea principiilor generale, mai ales de ordin tactic, ale mișcării muncitorești din România. El a participat sistematic la elaborarea sau redactarea unor documente importante al P.S.D.M.R., a luat parte la congrese sau conferințe ale partidului, aducîndu-și o contribuție teoretică și practică de seamă.

Cu deosebită hotărîre s-a ridicat el, în epocă, împotriva politicii de jaf și cotropire, de imixtiune în treburile interne și de dictat a marilor puteri imperialiste, sesizînd cu justețe natura contradicțiilor dintre marile puteri, pericolul și caracterul primului război mondial. În conformitate cu învățăturile socialismului științific, el a relevat faptul că războiul nu rezolvă contradicțiile lumii capitaliste, ci determină noi focare de contradicții, că numai revoluția socială, transformarea socialistă a societății sînt menite să rezolve și să înlăture și în România

antagonismele şi contradicţiile profunde din societatea împărţită în clase exploatate şi exploatatoare.

O temă majoră în opera lui Constantin Dobrogeanu-Gherea o reprezintă contribuţia adusă la susţinerea necesităţii desăvîrşirii unităţii statale şi naţionale a poporului român, pentru dezvoltarea lui nestingherită în graniţele sale etnice. Relevînd dorinţa unanimă a poporului român de desăvîrşire a acestei unităţi, el a susţinut că această cerinţă era vitală şi legică, era temelia firească, organică a evoluţiei societăţii româneşti, situîndu-se, în acest fel, alături de marile figuri progresiste ale poporului român, care au militat pentru realizarea acestui deziderat.

Este binecunoscut faptul că o parte însemnată a activităţii şi operei lui C. Dobrogeanu-Gherea a fost consacrată literaturii şi criticii literare marxist din România. Curentul materialist insuflat de puternica individualitate pe care o avea, susţinut de polemicile sale literare în orientarea esteticii şi criticii literare prin intermediul revistelor „Contemporanul", „Literatură şi ştiinţă", analiza atentă a operelor lui Mihail Eminescu, Ion Luca Caragiale, George Coşbuc, volumele sale de *Studii critice* reprezintă un moment important al istoriei literaturii române.

În critica şi gîndirea estetică românească, în opoziţie cu concepţiile idealiste asupra artei, Constantin Dobrogeanu-Gherea a formulat teza despre artă ca produs social, a adus puncte de vedere noi cu privire la esenţa, funcţiile şi rolul creaţiei artistice. Metoda critică a gînditorului a găsit adepţi şi susţinători talentaţi printre participanţii la mişcarea socialistă şi în afara ei, a imprimat o nouă mentalitate, o nouă atitudine despre rolul intelectualului în societatea românească, un larg curent de simpatie, cu ecouri profunde în conştiinţe, cu consecinţe şi înrîuriri fertile. Adînc cunoscător al literaturii europene, C. Dobrogeanu-Gherea a dezvăluit şi apropiat valorile literaturii realiste universale de publicul românesc, de cerinţele sale spirituale.

Din cîmpul activităţii atît de complexe a gînditorului se detaşează şi preocupările sale sociologice, domeniu în care s-a dovedit au autentic creator. Şi în domeniul publicisticii socialiste, democratice, Constantin Dobrogeanu-Gherea a avut o înrîurire deosebită, stabilind numeroase direcţii de orientare şi atitudine revoluţionară.

Remarcabile contribuţii a adus C. Dobrogeanu-Gherea prin tot ceea ce a întreprins — am dori să subliniem mai ales la tribuna unor congrese şi conferinţe internaţionale — la combaterea anarhismului, a militarismului, la dezbaterea unor probleme importante ale mersului înainte al mişcării muncitoreşti şi socialiste internaţionale. El a relevat sistematic necesitatea solidarităţii frăţeşti cu celelalte partide socialiste, a politicii de colaborare şi înţelegere a poporului român cu celelalte popoare, a respectului reciproc, a unirii tuturor forţelor patriotice, progresiste împotriva politicii reacţionare a marilor puteri imperialiste. El a abordat — în repetate rînduri — cu note de apreciabilă obiectivitate, în spirit marxist, raportul dintre patriotism şi internaţionalism, categorii istorico-sociale care se condiţionează reciproc, se completează şi se armonizează în mod necesar una cu alta.

Angajîndu-se în munca de editare a operei complete a lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, realizatorii ediţiei în 8 volume — la care ne referim — au considerat necesare şi unele atrageri de atenţie critice pe care le prezentăm integral în cele ce urmează: „Alături de ceea ce este pozitiv şi trainic, în opera lui C. Dobrogeanu-Gherea sînt formulate şi unele puncte de vedere neconforme cu realitatea, idei depăşite sau neconfirmate de practica vieţii sociale. Cititorul zilelor noastre, înarmat cu teoria materialismului dialectic şi istoric, se va orienta, desigur, în coordonatele gîndirii vii şi pătrunzătoare a lui Gherea, aşa cum se desprind din bogata sa operă" [3].

Primul volum al *Operelor complete* a încorporat scrierile cu caracter politic, ideologic, sociologic, de estetică şi critică literară, precum şi corespondenţa gînditorului din intervalul cuprins între începutul anului 1883 şi sfîrşitul anului 1885. Un număr important de texte sînt pentru prima dată editate în acest volum, de unde şi marea lui valoare.

Identificarea după diverse pseudonime sau dovedirea unor articole nesemnate în publicistica timpului a nu fi fost decît contribuţia lui Constantin Dobrogeanu-Gherea ridică din capul locului valoarea de excepţie a întreprinderii ştiinţifice a realizatorilor acestui volum.

Cel de-al doilea volum cuprinde studiile şi articolele social-politice ale remarcabilului teoretician al mişcării noastre socialiste şi muncitoreşti, publicate în intervalul 1886 — februarie 1892 în „Revista socială", „Critica socială", în ziarele „Munca" şi „Democraţia socială", multe dintre ele larg răspîndite şi sub formă de broşură. Este cunoscut faptul că în acei ani studiile şi articolele lui Constantin Dobrogeanu-Gherea au contribuit în măsură esenţială la fundamentarea marxistă a teoriei şi practicii revoluţionare a proletariatului din ţara noastră, la cristalizarea programului mişcării noastre muncitoreşti în lumina ideilor fundamentale ale

[3] *Prefaţă* la Constantin Dobrogeanu-Gherea: *Opere complete*, vol. 1, Edit. politică, Bucureşti, 1976, p. 11.

teoriei materialist-dialectice despre lume şi societate, la accelerarea procesului de unire a mişcării muncitoreşti cu socialismul ştiinţific, ceea ce a pus la ordinea zilei. În mod deosebit, problema centralizărilor organizaţiilor socialiste la scară naţională în partidul politic revoluţionar al clasei muncitoare din România.

Acest volum conţine lucrarea *Ce vor socialiştii români*, publicată în 1886, care constituie întiiul program revoluţionar marxist al mişcării muncitoreşti din ţara noastră, documentul în care, cu limpezime de cristal, a fost formulată ideea necesităţii luptei revoluţionare pentru cucerirea puterii în stat, instaurarea dictaturii proletariatului şi construirea societăţii socialiste. Cunoscînd direct acest program, Fr. Engels l-a apreciat în termeni deosebiţi, care constituie o foarte frumoasă carte de vizită pentru stadiul dezvoltării mişcării muncitoreşti şi socialiste din ţara noastră în acel timp. ,,Cu mare plăcere am văzut că socialiştii din România — le scria Fr. Engels acestora — primesc, în programul lor, principiile de căpetenie ale teoriei care a izbutit a aduna într-un mănunchi de luptători mai pe toţi socialiştii din Europa şi din America — e vorba de teoria prietenului meu, răposatul Karl Marx" [4].

Ce vor socialiştii români a reprezentat efectiv o lucrare de căpătîi pentru întreaga suflare a mişcării muncitoreşti şi socialiste din ţara noastră. Ea a influenţat o largă pleiadă de intelectuali care s-au format la şcoala ideilor socialiste.

Al treilea volum din *Opere complete* cuprinde studiile şi articolele social-politice publicate de Constantin Dobrogeanu-Gherea în intervalul martie 1892 — noiembrie 1909, sub formă de broşuri sau în ziarele ,,Munca", ,,Democraţia socială", ,,Lumea nouă", ,,România muncitoare", ,,Adevărul", ,,Dimineaţa", în revistele ,,Critica socială", ,,Noua revistă română", ,,Lumea nouă ştiinţifică şi literară", ,,Viitorul social", ,,Calendarul muncii". Sînt inserate de asemenea interviurile acordate cu diverse prilejuri, textele conferinţelor publice ţinute la sediul organizaţiilor muncitoreşti, luările de cuvînt la congresele şi conferinţele muncitoreşti.

În această perioadă, după cum este cunoscut, opera lui C. Dobrogeanu-Gherea a contribuit nemijlocit la constituirea, în 1893, a P.S.D.M.R. Din sumarul volumului desprindem cu mare interes studiul *Concepţia materialistă a istoriei* în care se tratează la un înalt nivel ştiinţific această problemă. Studiul a fost amplu răspîndit nu numai în întreg spaţiul românesc, dar a fost tradus, la scurtă vreme, şi de socialiştii francezi, bulgari, sîrbi ş.a.

În acelaşi volum sînt incluse o serie de materiale care pun foarte semnificativ problemele industrializării, ca bază a creşterii potenţialului economic al României, dar şi a capacităţii de luptă revoluţionară a clasei muncitoare, problemele soluţionării chestiunii agrare şi organizării ţărănimii în spiritul ideilor socialiste, problemele democratizării vieţii politice introducerii votului universal, instaurării republicii la noi.

Un mare interes prezintă în acest volum materialele care înfăţişează contribuţia lui C. Dobrogeanu-Gherea la dezbaterea unor probleme complexe ale mişcării muncitoreşti şi socialiste internaţionale, în special în calitate de participant la unele congrese socialiste internaţionale.

Cel de-al patrulea volum al *Operelor complete* cuprinde cunoscuta şi remarcabila lucrare a lui Constantin Dobrogeanu-Gherea — *Neiobăgia. Studiu economico-sociologic al problemei noastre agrare* [5], publicată în 1910. Consacrată studierii ample a problematicii agrar-ţărăneşti din România la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi la începutul secolului al XX-lea, această lucrare s-a înscris — se ştie — ca un moment de referinţă în istoria gîndirii social-politice româneşti. *Neiobăgia* poate fi apreciată ca o cutezătoare şi originală strădanie de aplicare creatoare a socialismului ştiinţific la o realitate dată, în vederea luminării traiectului evoluţiei ţărilor subdezvoltate în contextul economiei capitaliste mondiale.

O sarcină istorică decisivă pentru depăşirea stării de înapoiere a societăţii româneşti, în ansamblul său, pentru dezvoltarea României pe calea progresului şi civilizaţiei — remarca C. Dobrogeanu-Gherea în acest studiu — o constituie industrializarea ţării. Ridicîndu-se împotriva ideii reacţionare conform căreia România trebuia să rămînă o ţară eminamente agrară, C. Dobrogeanu-Gherea încheie lucrarea sa afirmînd cu hotărîre credinţa într-o Românie modernă, industrial-agrară: ,,Încît, dacă e foarte adevărat că viitorul ţării româneşti e la sat, este însă tot aşa de adevărat că viitorul satului însuşi e la oraş şi în dezvoltarea industrială a ţării. Viitorul ţării întregi e în îndrumarea ei, ca stat şi organism social, către o organizaţie şi o stare asemănătoare cu a statelor occidentale şi împreună cu acestea, către o organizaţie socială mai înaltă în viitor — societatea socialistă" [6]. Şi, în acelaşi spirit, mai departe, Gherea scria: ,,Acolo unde fierb viaţa şi lupta, acolo unde strigătul strident al sirenei cheamă mul-

---

[4] ,,Contemporanul", anul VI, nr. 6 din ianuarie 1888.

[5] În volum este reprodus textul apărut, în 1910, în Editura ,,Socec" din Bucureşti.

[6] Constantin Dobrogeanu-Gherea: *Opere complete*, vol. 4, Edit. politică, Bucureşti, 1977, p. 362.

ţimea muncitoare la muncă, acolo unde masele muncitoare în mine răscolesc măruntaiele pămîntului, unde ciocane uriaşe spulberă blocuri de oţel, unde pădurea de coşuri înălţate spre cer anunţă izbînda şi victoria muncii omeneşti asupra naturii, unde vapoarele uriaşe spintecă oceanele, acolo unde în oraşe gigantice se zbat şi se izbesc pasiunile, se lovesc şi se ciocnesc ideile, se plămădesc cultura formidabilă de azi şi cea imensă de mîine, acolo unde fierbe şi spumegă lupta uriaşă dintre muncă şi capital, din care trebuie să nască o lume nouă ..., acolo şi numai acolo poate fi idealul nostru şi al ţării" [7].

Cel de-al cincilea volum cuprinde materiale edite sau inedite din perioada care a urmat publicării *Neiobăgiei* şi pînă la sfîrşitul vieţii (mai 1920) lui C. Dobrogeanu-Gherea. În mod deosebit atragem atenţia asupra studiului *Asupra socialismului în ţările înapoiate*, publicat în 1911, conceput ca o completare a *Neoiobăgiei;* de asemenea, demne de a fi relevate sînt în acest volum materialele privitoare la războaiele balcanice, la primul război mondial imperialist al marilor puteri.

În economia generală a volumului apar de asemenea cu pregnanţă materialele care atestă prezenţa, participarea efectivă a gînditorului şi practicianului revoluţionar la scrierea istoriei României a acelor ani, într-o perioadă în care avîntul revoluţionar a ridicat la cote înalte, neatinse pînă atunci, mişcarea muncitorească, socialistă, pentru făurirea unui partid comunist în ţara noastră.

Cel de-al şaselea şi al şaptelea volum conţin creaţia lui C. Dobrogeanu-Gherea în domeniul esteticii şi criticii literare, creaţie pentru prima dată reunită într-un tot organic. Sînt incluse aici colaborări ale sale la revistele „Contemporanul", „Literatură şi ştiinţă", „Lumea nouă ştiinţifică şi literară", „Drepturile omului", „Gutenberg", „Lumea nouă", „Adevărul", „Gazeta săteanului" ş.a., precum şi numeroase lucrări şi studii publicate separat [8]. Se găsesc în aceste contribuţii clar exprimate idei privitoare la caracterul militant al artei, al creaţiei artistice. „Artă fără tendinţe — subliniază C. Dobrogeanu-Gherea — n-a existat, nu există şi nu va exista ... Poeţii mari, în toate timpurile şi la toate popoarele, au exprimat idei mari sociale, şi cu cît au fost mai mari, cu atît mai deplin au exprimat şi tendinţele epocii şi ale poporului" [9].

Destinul culturii naţionale în general, sarcinile sale în contextul transformărilor, mutaţiilor de ordin socio-economic şi politic din societatea românească, al problemelor majore aflate în faţa poporului român pe linia împlinirii unor deziderate vitale se constituie drept axă centrală a preocupărilor lui Constantin Dobrogeanu-Gherea pe terenul esteticii şi criticii literare. Parcurgînd volumele 6 şi 7 ale *Operelor complete* oricare cititor se va putea uşor convinge asupra acestor trăsături esenţiale.

În sfîrşit, cel de-al optulea volum conţine o bogată corespondenţă a lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, pe fondul căreia ni se prezintă şi mult material inedit. Din această corespondenţă desprindem informaţii preţioase asupra unor evenimente sociale, politice şi culturale din România, îndeosebi asupra mişcării noastre muncitoreşti (de la finele secolului al XIX-lea şi de la începutul celui de-al XX-lea). Concomitent ni se pun generos la dispoziţie elemente de cunoaştere a legăturilor strînse ale lui C. Dobrogeanu-Gherea cu militanţi de frunte ai mişcării muncitoreşti, ai partidului clasei muncitoare din România, precum şi cu personalităţi ale mişcării muncitoreşti internaţionale.

Din paginile acestei corespondenţe ni se dezvăluie portretul moral şi spiritual al acestei proeminente personalităţi a mişcării socialiste din România, fapt care contribuie la luminarea unor momente din viaţa lui C. Dobrogeanu-Gherea, mai puţin cunoscute pînă acum.

Cu acest al optulea volum, realizatorii ediţiei *Operelor complete* ale lui Constantin Dobrogeanu-Gherea îşi consideră misiunea încheiată. Este însă foarte posibil ca, în viitor, cercetări noi ce se vor mai face să certifice posibilitatea continuării *Operelor* şi cu alte descoperiri ce vor mai putea interveni.

Deocamdată, pentru ceea ce au întreprins şi realizat, alcătuitorii şi editorii seriei celor opt volume merită din plin mulţumirea noastră şi a celor care vor veni după noi. Gestul editării *Operelor complete* ale lui Constantin Dobrogeanu-Gherea semnifică, fireşte, reuşita restituirii unei mari opere, dar, totodată, reprezintă un act de cultură pe care-l înregistrăm cu plăcere şi-l salutăm ca atare.

Gh. I. Ioniţă

---

[7] *Ibidem*, p. 369.

[8] Aşa, de pildă, sînt publicate toate materialele cuprinse în cele trei volume de *Studii critice*.

[9] Constantin Dobrogeanu-Gherea; *Opere complete*, vol. 6, Edit. politică, Bucureşti, 1979, p. 197—198.

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ PE TEMA „FĂURIREA STATULUI NAȚIONAL UNITAR ROMÂN — MOMENT CRUCIAL ÎN LUPTA MASELOR POPULARE PENTRU LIBERTATE ȘI PROGRES"

Sub egida Consiliului Național pentru Știință și Tehnologie, Academiei Republicii Socialiste România, Academiei „Ștefan Gheorghiu" și Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., a avut loc în ziua de 26 noiembrie 1983 în Capitală, sesiunea științifică omagială pe tema „Făurirea statului național unitar român — moment crucial în lupta maselor populare pentru libertate și progres. Unitatea și coeziunea întregului popor în jurul Partidului Comunist Român, al secretarului său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu— factor fundamental al făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate".

La lucrările sesiunii au luat parte tovarășii Constantin Olteanu, Gheorghe Pană, Dumitru Popescu, Miu Dobrescu, Petru Enache, Suzana Gâdea, Mihai Gere, Ion Ursu, Nicu Ceaușescu, secretar al C.C. al U.T.C.

Au luat parte membri ai C.C. al P.C.R., ai guvernului, reprezentanți ai unor instituții centrale și organizații de masă, oameni ai muncii din întreprinderi bucureștene, academicieni, profesori, cercetători, studenți, activiști de partid și de stat, participanți la evenimentele de acum 65 de ani.

Lucrările sesiunii au fost deschise de tovarășul Petru Enache, membru supleant al Comitetului Politic Executiv, secretar al C.C. al P.C.R.

Au fost susținute comunicările: *Ideea de unitate, libertate și independență în opera secretarului general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România, tovarășul Nicolae Ceaușescu*, — Dumitru Popescu, membru al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., rectorul Academiei „Ștefan Gheorghiu"; *Tradițiile istorice bimilenare ale unității poporului român* — Mircea Petrescu-Dîmbovița, profesor, directorul Institutului de istorie „A.D. Xenopol"; *Epopeea românească în Evul Mediu pentru libertate și unitate* — Ștefan Ștefănescu, membru al C.C. al P.C.R., directorul Institutului de istorie „N. Iorga"; *Rolul maselor largi populare în înfăptuirea actului istoric de la 1 Decembrie 1918* — Ion Clopoțel, participant la Marea Adunare de la Alba Iulia; *Lupta pentru unitate, libertate și independență națională în epoca modernă*— Camil Mureșan, profesor, decanul Facultățiide istorie-filosofie, Universitatea Cluj-Napoca; *Idealurile unității și libertății poporului român în lupta partidului clasei muncitoare din România*— IonPopescu-Puțuri, membru al C.C. al P.C.R., directorul Institutului de studii istorice și social-politice; *Lupta pentru făurirea statului național unitar român în împrejurările interne și internaționale ale anilor 1916—1918*— G-ral Col. dr. Constantin Olteanu, membru al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., ministrul apărării naționale; G-ral lt. dr. Ilie Ceaușescu, adjunct al ministrului apărării naționale, secretar al Consiliului Politic Superior al Armatei; *Unirea din 1918 — opera întregului popor român. Consolidarea statului național unitar român, cerință vitală a dezvoltării societății românești* — Acad. Ștefan Pascu, membru supleant al C.C. al P.C.R., președintele Secției de științe istorice a Academiei R.S. România; *Adeziunea naționalității germane din România la actul istoric al Marii Uniri* — Eduard Eisenburger, membru al C.C. al P.C.R., președintele Consiliului oamenilor muncii de naționalitate germană; *Ecoul internațional al luptei poporului român pentru unitate și independență națională* — Mihnea Gheorghiu, membru al C.C. al P.C.R., președintele Academiei de Științe Sociale și Politice; *Unitatea oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate — temelie a dezvoltării democrației muncitorești, revoluționare, a statului nostru socialist* — Mihai Gere, membru supleant al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., președintele Consiliului oamenilor muncii de naționalitate maghiară; *Unitatea și coeziunea întregului popor în jurul partidului, al secretarului său general, tovarășul*

Nicolae Ceaușescu, factor fundamental al făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate în România — Ion Ursu, membru supleant al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., prim-vicepreședinte al Consiliului Național pentru Știință și Tehnologie.

La încheierea lucrărilor sesiunii științifice omagiale, participanții au adresat o telegramă Comitetului Central al Partidului Comunist Român, tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România.

SIMPOZIONUL ȘTIINȚIFIC „UNIREA — COLOANĂ INFINITĂ A ISTORIEI ROMÂNILOR

În ziua de 17 noiembrie 1983 a avut loc la Casa universitarilor București. sub egida Facultății de istorie și filozofie a Universității București și Secției de istorie și arheologie a Academiei de științe sociale și politice, simpozionul științific „Unirea — coloană infinită a istoriei românilor".

Cuvîntul de deschidere, *Semnificația istorică a Marii Uniri din 1918*, a fost rostit de Ștefan Ștefănescu, președintele Secției de istorie și arheologie a Academiei de Științe Sociale și Politice, decanul Facultății de istorie și filozofie.

În continuare, au fost susținute următoarele comunicări: — *Caracterul plebiscitar al marilor acte ale Unirii, săvîrșite de poporul român în cursul anului 1918* — conf. dr. Iulian Cîrțînă, șeful catedrei de istorie a României, Universitatea București; *Generația Marii Uniri* — dr. Vasile Curticăpeanu, conferențiar la Universitatea București; *Socialiștii români și actul istoric de la 1 Decembrie 1918* — dr. Gh. I. Ioniță, profesor la Universitatea București; *Universitatea și Academia în slujba Marii Uniri* — dr. docent Titu Georgescu, membru corespondent al Academiei de Științe Sociale și Politice, profesor la Universitatea București.

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ ANUALĂ „PONTICA" 1983

În zilele de 21—23 noiembrie 1983 a avut loc la Constanța Sesiunea științifică anuală organizată de Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța în colaborare cu Filiala din localitate a Societății de studii clasice, închinată aniversării a 65 de ani de la înfăptuirea statului național unitar român, cu următoarea temă: „Civilizații, etnogeneză și unitate națională în cadrul evoluției istorice a României". La ședința plenară desfășurată în sala de festivități a Muzeului în prezența unui mare număr de cercetători, cadre didactice universitare, muzeografi, arhiviști din localitate și din alte orașe ale țării precum București, Craiova, Iași, Tulcea, Călărași, Galați, Timișoara, etc. a luat cuvîntul tovarășa Elena Borodi secretar al Comitetului Județean Constanța al Partidului Comunist Român care a adus un *Cuvînt de salut* din partea organelor de partid și de stat județene. După aceea au fost prezentate următoarele comunicări: A. Rădulescu, directorul Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța: *Dare de seamă asupra activității muzeului în perioada noiembrie 1982 — noiembrie 1983;* C. Preda, directorul Institutului de arheologie București, *Unele aspecte ale relațiilor grecești vest pontice cu geții, în secolele VI—IV î.e.n.;* Gh. I. Ioniță, prof. univ. dr., *Socialiștii din România — în cuget și simțire — alături de cauza Marii Uniri din 1918;* I. Spălățelu, prof. univ. dr. *Rolul maselor în făurirea statului național unitar român;* N. Ciachir, conf. univ. dr. *Contextul european al Unirii din anul 1918;* C. Mocanu, conf. univ. *Considerații istorico-teoretice privind unitatea națională din România în anii socialismului;* Gl. E. Bantea, *O latură specifică a continuității românilor; Contestări externe a istoricității lor.*

În după amiaza primei zile și în zilele următoare au fost expuse un număr de peste 100 de comunicări în cadrul a șase secții și anume: Secția Arheologia comunei primitive; Secția civilizației traco-getică; Secția Arheologia greco-romană și romano-bizantină; Secția Arheologia și istoria evului mediu; Secția de Istorie modernă și contemporană; Secția Artă, memorialistică, muzeografie și etnografie. Materialele prezentate au scos în evidență noile realizări în domeniul istoriografiei și arheologiei pe baza noilor rezultate ale săpăturilor arheologice efectuate în ultimii ani precum și al investigațiilor făcute în biblioteci și arhive din țară și de peste hotare. Astfel la Secția Arheologia comunei primitive au fost audiate comunicări și apoi discutate ca și la celelalte secții privind probleme ca: Viața economică, politică și culturală de pe teritoriul fostei Dacii (M. Brudiu, Al. Păunescu, S. Marinescu-Bîlcu, N. Harțuche), unele aspecte ale vieții materiale din Dobrogea în paleolitic și neolitic (P. Hașotti, Eug. Comșa, M. Șimon, W. Wisoșenschi, etc.). La Secția Civilizația traco-getică, s-a subliniat influența din afară exercitată asupra civilizației traco-getice (Fl. Preda, G. Simion, N. Moscalu), s-au sta-

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ PE TEMA „FĂURIREA STATULUI NAȚIONAL UNITAR ROMÂN — MOMENT CRUCIAL ÎN LUPTA MASELOR POPULARE PENTRU LIBERTATE ȘI PROGRES"

Sub egida Consiliului Național pentru Știință și Tehnologie, Academiei Republicii Socialiste România, Academiei „Ștefan Gheorghiu" și Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., a avut loc în ziua de 26 noiembrie 1983 în Capitală, sesiunea științifică omagială pe tema „Făurirea statului național unitar român — moment crucial în lupta maselor populare pentru libertate și progres. Unitatea și coeziunea întregului popor în jurul Partidului Comunist Român, al secretarului său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu — factor fundamental al făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate".

La lucrările sesiunii au luat parte tovarășii Constantin Olteanu, Gheorghe Pană, Dumitru Popescu, Miu Dobrescu, Petru Enache, Suzana Gâdea, Mihai Gere, Ion Ursu, Nicu Ceaușescu, secretar al C.C. al U.T.C.

Au luat parte membri ai C.C. al P.C.R., ai guvernului, reprezentanți ai unor instituții centrale și organizații de masă, oameni ai muncii din întreprinderi bucureștene, academicieni, profesori, cercetători, studenți, activiști de partid și de stat, participanți la evenimentele de acum 65 de ani.

Lucrările sesiunii au fost deschise de tovarășul Petru Enache, membru supleant al Comitetului Politic Executiv, secretar al C.C. al P.C.R.

Au fost susținute comunicările: *Ideea de unitate, libertate și independență în opera secretarului general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România, tovarășul Nicolae Ceaușescu,* — Dumitru Popescu, membru al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., rectorul Academiei „Ștefan Gheorghiu"; *Tradițiile istorice bimilenare ale unității poporului român* — Mircea Petrescu-Dîmbovița, profesor, directorul Institutului de istorie „A.D. Xenopol"; *Epopeea românească în Evul Mediu pentru libertate și unitate* — Ștefan Ștefănescu, membru al C.C. al P.C.R., directorul Institutului de istorie „N. Iorga"; *Rolul maselor largi populare în înfăptuirea actului istoric de la 1 Decembrie 1918* — Ion Clopoțel, participant la Marea Adunare de la Alba Iulia; *Lupta pentru unitate, libertate și independență națională în epoca modernă* — Camil Mureșan, profesor, decanul Facultății de istorie-filosofie, Universitatea Cluj-Napoca; *Idealurile unității și libertății poporului român în lupta partidului clasei muncitoare din România* — Ion Popescu-Puțuri, membru al C.C. al P.C.R., directorul Institutului de studii istorice și social-politice; *Lupta pentru făurirea statului național unitar român în împrejurările interne și internaționale ale anilor 1916—1918* — G-ral Col. dr. Constantin Olteanu, membru al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., ministrul apărării naționale; G-ral lt. dr. Ilie Ceaușescu, adjunct al ministrului apărării naționale, secretar al Consiliului Politic Superior al Armatei; *Unirea din 1918 — opera întregului popor român. Consolidarea statului național unitar român, cerință vitală a dezvoltării societății românești* — Acad. Ștefan Pascu, membru supleant al C.C. al P.C.R., președintele Secției de științe istorice a Academiei R.S. România; *Adeziunea naționalității germane din România la actul istoric al Marii Uniri* — Eduard Eisenburger, membru al C.C. al P.C.R., președintele Consiliului oamenilor muncii de naționalitate germană; *Ecoul internațional al luptei poporului român pentru unitate și independență națională* — Mihnea Gheorghiu, membru al C.C. al P.C.R., președintele Academiei de Științe Sociale și Politice; *Unitatea oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate — temelie a dezvoltării democrației muncitorești, revoluționare, a statului nostru socialist* — Mihai Gere, membru supleant al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., președintele Consiliului oamenilor muncii de naționalitate maghiară; *Unitatea și coeziunea întregului popor în jurul partidului, al secretarului său general, tovarășul*

Nicolae Ceauşescu, factor fundamental al făuririi societăţii socialiste multilateral dezvoltate în România — Ion Ursu, membru supleant al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., prim-vicepreşedinte al Consiliului Naţional pentru Ştiinţă şi Tehnologie.

La încheierea lucrărilor sesiunii ştiinţifice omagiale, participanţii au adresat o telegramă Comitetului Central al Partidului Comunist Român, tovarăşului Nicolae Ceauşescu, secretar general al Partidului Comunist Român, preşedintele Republicii Socialiste România.

SIMPOZIONUL ŞTIINŢIFIC „UNIREA — COLOANĂ INFINITĂ A ISTORIEI ROMÂNILOR

În ziua de 17 noiembrie 1983 a avut loc la Casa universitarilor Bucureşti, sub egida Facultăţii de istorie şi filozofie a Universităţii Bucureşti şi Secţiei de istorie şi arheologie a Academiei de ştiinţe sociale şi politice, simpozionul ştiinţific „Unirea — coloană infinită a istoriei românilor".

Cuvîntul de deschidere, *Semnificaţia istorică a Marii Uniri din 1918*, a fost rostit de Ştefan Ştefănescu, preşedintele Secţiei de istorie şi arheologie a Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice, decanul Facultăţii de istorie şi filozofie.

În continuare, au fost susţinute următoarele comunicări: — *Caracterul plebiscitar al marilor acte ale Unirii, săvîrşite de poporul român în cursul anului 1918* — conf. dr. Iulian Cîrţînă, şeful catedrei de istorie a României, Universitatea Bucureşti; *Generaţia Marii Uniri* — dr. Vasile Curticăpeanu, conferenţiar la Universitatea Bucureşti; *Socialiştii români şi actul istoric de la 1 Decembrie 1918* — dr. Gh. I. Ioniţă, profesor la Universitatea Bucureşti; *Universitatea şi Academia în slujba Marii Uniri* — dr. docent Titu Georgescu, membru corespondent al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice, profesor la Universitatea Bucureşti.

SESIUNEA ŞTIINŢIFICĂ ANUALĂ „PONTICA" 1983

În zilele de 21—23 noiembrie 1983 a avut loc la Constanţa Sesiunea ştiinţifică anuală organizată de Muzeul de istorie naţională şi arheologie Constanţa în colaborare cu Filiala din localitate a Societăţii de studii clasice, închinată aniversării a 65 de ani de la înfăptuirea statului naţional unitar român, cu următoarea temă: „Civilizaţii, etnogeneză şi unitate naţională în cadrul evoluţiei istorice a României". La şedinţa plenară desfăşurată în sala de festivităţi a Muzeului în prezenţa unui mare număr de cercetători, cadre didactice universitare, muzeografi, arhivişti din localitate şi din alte oraşe ale ţării precum Bucureşti, Craiova, Iaşi, Tulcea, Călăraşi, Galaţi, Timişoara, etc. a luat cuvîntul tovarăşa Elena Borodi secretar al Comitetului Judeţean Constanţa al Partidului Comunist Român care a adus un *Cuvînt de salut* din partea organelor de partid şi de stat judeţene. După aceea au fost prezentate următoarele comunicări: A. Rădulescu, directorul Muzeului de istorie naţională şi arheologie Constanţa: *Dare de seamă asupra activităţii muzeului în perioada noiembrie 1982 — noiembrie 1983;* C. Preda, directorul Institutului de arheologie Bucureşti, *Unele aspecte ale relaţiilor greceşti vest pontice cu geţii, în secolele VI—IV î.e.n.;* Gh. I. Ioniţă, prof. univ. dr., *Socialiştii din România — în cuget şi simţire — alături de cauza Marii Uniri din 1918;* I. Spălăţelu, prof. univ. dr. *Rolul maselor în făurirea statului naţional unitar român;* N. Ciachir, conf. univ. dr. *Contextul european al Unirii din anul 1918;* C. Mocanu, conf. univ. *Consideraţii istorico-teoretice privind unitatea naţională din România în anii socialismului;* Gl. E. Bantea, *O latură specifică a continuităţii românilor; Contestări externe a istoricităţii lor.*

În după amiaza primei zile şi în zilele următoare au fost expuse un număr de peste 100 de comunicări în cadrul a şase secţii şi anume: Secţia Arheologia comunei primitive; Secţia civilizaţiei traco-getică; Secţia Arheologia greco-romană şi romano-bizantină; Secţia Arheologia şi istoria evului mediu; Secţia de Istorie modernă şi contemporană; Secţia Artă, memorialistică, muzeografie şi etnografie. Materialele prezentate au scos în evidenţă noile realizări în domeniul istoriografiei şi arheologiei pe baza noilor rezultate ale săpăturilor arheologice efectuate în ultimii ani precum şi al investigaţiilor făcute în biblioteci şi arhive din ţară şi de peste hotare. Astfel la Secţia Arheologia comunei primitive au fost audiate comunicări şi apoi discutate ca şi la celelalte secţii privind probleme ca: Viaţa economică, politică şi culturală de pe teritoriul fostei Dacii (M. Brudiu, Al. Păunescu, S. Marinescu-Bîlcu, N. Harţuche), unele aspecte ale vieţii materiale din Dobrogea în paleolitic şi neolitic (P. Haşotti, Eug. Comşa, M. Şimon, W. Wisoşenschi, etc.). La Secţia Civilizaţia traco-getică, s-a subliniat influenţa din afară exercitată asupra civilizaţiei traco-getice (Fl. Preda, G. Simion, N. Moscalu), s-au sta-

bilit noi limite cronologice pentru epoca bronzului şi a fierului, pentru anumite regiuni din ţara noastră (Seb. Morintz, P. Alexandrescu), au fost puse în circuitul ştiinţific noi materiale arheologice despre viaţa cotidiană la traco-geţi (M. Irimia, V. Sîrbu). La Secţia Arheologia greco-romană şi romano-bizantină autorii comunicărilor au scos în evidenţă probleme ca circulaţia monetară (I. Oberländer-Tîrnoveanu, Al. Suceveanu, Oct. Iliescu, R. Ocheseanu, V. Teodorescu, G. Custurea), aspecte noi privind fortificaţiile din Dobrogea (S. Baraschi, C. Chiriac), bilanţul unor cercetări arheologice în ultimii 20 de ani la Capidava (R. Florescu), navigaţia pe Dunăre (M. Comşa,) meşteşugurile tradiţionale din Dobrogea preromană şi romano-bizantină (I. Barnea, A. Panaitescu, I. Mitrea,) noi monumente rupestre în Dobrogea (C. Chiriac), interferenţe de civilizaţie pontică şi mediteraneană în Dacia romană (M. Sfîrlea, C. Muşeţeanu, Al. Suceveanu, O. Bounegru, A. Opait), interpretarea noilor materiale descoperite la Calatis, Tomis şi Rasova (M. Chelută-Georgescu, L. Buzoianu, M. Alexandrescu-Vianu, Al. Ştefan, Tr. Cliante), viaţa militară în Dobrogea (I. Dragomir, L. Petculescu, A. Rădulescu, M. Bărbulescu, M. Bucovală, Gh. Papuc, Al. Ştefan). La Secţia de istoria şi arheologia evului mediu în comunicările audiate s-au evidenţiat probleme ca: formaţia politică românească de la Dunărea de Jos şi Marea Neagră (A. Ghiaţă), noutăţi privind viaţa economică în Dobrogea (A. Murat), circulaţia de carte în judeţul Constanţa (S. Suceveanu), noi materiale privind viaţa militară (D. Căpăţână, A. R. Popescu, T. Gemil, C. Chera, C. Crăciunoiu, T. Papasima). La Secţia de istorie modernă şi contemporană principalele probleme care au stat în faţa autorilor comunicărilor prezentate s-au referit la: circulaţia de carte, urbanizarea localităţilor din Dobrogea, şi de pe malul Dunării (P. Panait, T. Mateescu, E. Ioan), litoralul dobrogean într-un portulan din 1830 (C. Şerban, V. Şerban), mişcări demografice (N. Ursu, G. Maksutovici, M. Luca), viaţa culturală (L. Marcu,) ecouri europene ale Unirii din 1918 (L. Deaconu, M. Suciu, St. Popescu, V. Dobrescu, D. Şandru, Al. Porţeanu), situaţia politică în România în 1917—1918 (M. Stănescu, M. Sofronie, P. Zaharia, Gh. Buzatu), dezvoltarea Dobrogei în epoca contemporană (O. Tudora, M. Vicol). În fine unii autori au făcut cunoscute noi documente privind Unirea din 1918 (C. Botoran, Gh. Florescu). La Secţia Artă, muzeografie, memorialistică şi etnografie noile documente prezentate de autori în comunicările lor au relevat modul cum s-a reflectat peisagiul dobrogean în arta plastică din secolul XX (S. Rusu, Fl. Cruceru, A. Fărcasiu, C. Tudor, D. Păuleanu), viaţa unor personalităţi culturale din istoria Dobrogei moderne şi contemporane (A. M. Diana), în fine noi achiziţii de piese de artă (I. Pitrescu, A. Răducănescu).

În afară de cele şase secţii în cadrul Sesiunii ştiinţifice şi-a desfăşurat separat activitatea secţia de studii clasice unde au fost prezentate 40 de comunicări avînd ca teme: „Marea şi navigaţia în limbile şi literaturile clasice" pe de o parte, iar pe de alta „Contacte între greci şi romani în Balcani". Aceste comunicări s-au concentrat asupra unor probleme ca: Marea ca subiect de inspiraţie în literatura indo-europeană (L. Wald, A. Bhose), marea reflectată în opera scriitorilor clasici greci şi romani (F. Bechet, M. Tecusan, M. Nasta, S. Petecel, A. Sav, I. Cîmpeanu, I. Micu, L. Andrei, St. Cucu, N. Frecca), navigaţia antică fluvială în lumina unor noi izvoare (S. Iosipescu,) marea reflectată în literatura modernă şi contemporană românească (E. Dumitraşcu), contacte lingvistice greco-romane în Balcani (I. Fischer), politica romanilor în Balcani (Al. Avram, Ec. Goga, R. Ardevan), noi interpretări a operelor lui Ovidiu şi Virgiliu (E. Fruchter, G. Mihăescu, N. Barbu), influenţa literaturii clasice greceşti asupra literaturii române (M. Ciucă, V. Mocanu), etc.

În cadrul Sesiunii a fost organizată în ziua de 22 noiembrie o vizită de lucru la Muzeul cetăţii Histria şi la Muzeul de artă din Medgidia în cursul căreia participanţii au luat cunoştinţă de noul ansamblu muzeistic din Histria, şi de rezultatul ultimilor săpături arheologic de pe acest şantier precum şi despre noile achiziţii de opere de artă avînd drept temă de inspiraţie Dobrogea socialistă.

Încheierea lucrărilor Sesiunii ştiinţifice anuale — Pontica 1983, a avut loc în ziua de 23 noiembrie în cadrul unei şedinţe plenare unde Adrian Rădulescu, directorul Muzeului a făcut o serie de aprecieri elogioase la adresa comunicărilor prezentate care pe baza materialului documentar inedit aduc o contribuţie valoroasă la imbogăţirea istoriografiei româneşti actuale în probleme de istoria României în general şi a istoriei Dobrogei în special. Pentru aceste motive domnia sa a solicitat autorilor lucrărilor prezentate depunerea acestora pentru a fi publicate în revistele Muzeului : „Pontica" şi „Studii şi Comunicări de istoria Dobrogei". În continuare prof. univ. N. Barbu a făcut în limba latină un bilanţ al lucrărilor în special de la Secţia de studii clasice apreciate ca foarte meritorii, pe de o parte iar pe de alta a adus în numele participanţilor la Sesiune mulţumirile sale adresate organelor de partid şi de stat locale care au asigurat condiţii optime desfăşurării acestei manifestări ştiinţifice de un deosebit prestigiu.

Constantin Şerban

A XV-a SESIUNE ANUALĂ DE COMUNICĂRI A COMPLEXULUI MUZEAL GOLEȘTI

În cadrul Festivalului național „Cîntarea României", în zilele de 19 și 20 noiembrie 1983, s-au desfășurat lucrările celei de a XV-a sesiuni științifice anuale a Complexului muzeal Golești. Manifestarea s-a încadrat în șirul acțiunilor omagiale dedicate împlinirii a 65 de ani de la făurirea statului național unitar român și totodată, prilejuită de împlinirea a 40 de ani de activitate muzeală la Golești.

În ședința plenară de deschidere, desfășurată în ziua de 19 noiembrie 1983 în sala de festivități a Consiliului popular județean din Pitești, au participat activiști de partid și de stat, cercetători științifici, cadre didactice, un mare număr de oameni ai muncii din municipiul Pitești. Au luat cuvîntul dr. Vasile Novac, directorul Complexului muzeal Golești, Aurica Petrescu, secretar al Comitetului județean Argeș al P.C.R., prof. Constantin Iliescu, instructor în Consiliul Culturii și Educației Socialiste, dr. Vasile Arimia, director al Direcției Generale a Arhivelor Statului, dr. Marin Badea, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., dr. Aurică Simion, Institutul de studii istorice și social-po.itice de pe lîngă C.C. al P.C.R., dr. Ion Alexandrescu, Institutul de studii istorice și social-politice, dr. Petre Popa, președinte al Comitetului județean de cultură și educație socialistă, dr. Ionel Nicolae, lector al Comitetului Central al Partidului Comunist Român.

În continuare, lucrările sesiunii s-au desfășurat în cadrul a cinci secții : „Contribuția Goleștilor și a colaboratorilor lor la lupta pentru unitate, independență națională, democrație și propășire culturală" ; „Mărturii arheologice și documentare privind practicarea viticulturii și pomiculturii" ; „Dovezi materiale și spirituale despre viticultură și pomicultură, construcții specializate, arhitectură" ; „Etnografia și arta populară a județului Argeș" ; „Muzeografie și conservare".

În cadrul primei secții, cei prezenți au putut audia comunicările : *Ideea de unitate națională în sigilii și ștampilele punctelor de frontieră din Muntenia și Moldova din perioada 1859—1871* de prof. Livia Creastă, Școala generală Mărăcineni, Ing. Octavian Dejan, I.R.N. Pitești ; *A fost Pierre Ronsard fiu al Argeșului?* de Paul Ion Cruceană, București ; *Goleștii în prima jumătate a sec. al XVII-lea*, de prof. Sebastian Tudor, complexul muzeal Golești ; *Din activitatea literară a marelui vornic Iordache Golescu*, de prof. Nicolae Moisescu, directorul Muzeului orășenesc Curtea de Argeș ; *Unitatea națională în opera și activitatea lui Aron Florian* de prof. Marian Stroia, Institutul de istorie „N. Iorga" ; *Dinicu Golescu și descoperirea artei europene* de prof. Pavel Șușală, Muzeul jud. Călărași ; *Legături între Principate și Transilvania prin intermediul presei periodice în deceniul anterior revoluției de la 1848* de dr. Apostol Stan, Institutul de istorie „N. Iorga" ; *Elemente sociale în Principatele Române desprinse din „Însemnare a călătoriei mele ..."* de prof. Răzvan Filip, Muzeul jud. Călărași ; *Const. D. Beldie — un remarcabil fiu al Argeșului*, de prof. Eugen Nițu București ; *Date noi privind iconografia unor revoluționari de la 1848, colaboratori ai Goleștilor* de prof. Maria Ioniță, Muzeul Național de Istorie al R.S.R. ; *Mărturii documentare despre activitatea lui Alexandru G. Golescu în timpul și după terminarea revoluției de la 1848* de prof. Mircea Dumitriu, Muzeul Național de Istorie al R.S.R. ; *Nică B. Locusteanu luptător antimonarhic*, de dr. Paul Barbu, Centrul de științe sociale, Craiova ; *Manifestări tîrgoviștene dedicate Unirii* de prof. dr. Mihai Oproiu, directorul Muzeului județean Dîmbovița ; *Pe marginea unui manuscris al lui Dimitrie Golescu*, de Ionel Hozoc, Biblioteca Academiei R.S.R. ; *Goleștii și participarea lor la expoziția internațională din Paris, (1867)* de prof. Lucia Dalila Aramă ; *Fotografii referitoare la familia Goleștilor și Carol Davila, aflate în colecțiile B.C.S.* de prof. Maria Polojințev, Biblioteca Centrală de Stat, București ; *Realizarea statului național unitar român, rezultat al luptei întregului popor*, de conf. dr. Teodor Marinescu ; *Un „incident revoluționar" la Pitești în anul 1870*, de prof. dr. doc. George Potra, București.

În celelalte trei secții au fost susținute un număr de circa 50 de comunicări cu o tematică diversă. Cu același prilej, a fost inaugurată și introdusă în circuitul expozițional al unităților muzeului gospodăria viticolă de la Ostrov, exemplar reprezentativ pentru habitatul rural dobrogean de la începutul secolului nostru.

Prin ținuta științifică elevată a materialelor susținute, buna organizare și conținutul său patriotic și politico-ideologic, sesiunea anuală de comunicări a complexului muzeal Golești, s-a înscris la loc de frunte în șirul manifestărilor consacrate aniversării actului de la 1 Decembrie 1918.

Marian Stroia

SIMPOZIONUL OMAGIAL „CONTINUITATE, UNITATE ŞI INDEPENDENŢĂ ÎN ISTORIA POPORULUI ROMÂN" DE LA ALBA IULIA

La Casa de cultură a Sindicatelor din municipiul Alba Iulia a avut loc, în zilele de 29—30 noiembrie 1983 simpozionul omagial „Continuitate, unitate şi independenţă în istoria poporului român" sub egida Comitetului de Cultură şi Educaţie socialistă Alba, Muzeul Unirii şi Consiliul Judeţean Alba al Sindicatelor.

În şedinţa plenară după cuvîntul de deschidere rostit de Nicolae Hurbean, membru al C.C. al P.C.R., prim-secretar al Comitetului judeţean Alba al P.C.R., preşedintele Comitetului Executiv al Consiliului Popular al judeţului Alba, au fost susţinute comunicările : *Mărita Adunare Naţională de la Alba Iulia de la 1 Decembrie 1918* acad. Ştefan Pascu; *Mihai Viteazul, simbol al unităţii româneşti*—prof. univ. dr. Ştefan Ştefănescu, membru corespondent al Academiei R.S.R.; *Ideea unităţii şi independenţei româneşti în epoca modernă* prof. univ. dr. Camil Mureşan; *Îndemnurile trecutului naţional în lupta pentru Unire* — conf. univ. dr. Vasile Cristian.

Lucrările simpozionului s-au desfăşurat pe mai multe secţii : Comuna primitivă şi civilizaţia daco-getică; Epoca romană; Istoria evului mediu; Istoria modernă şi contemporană; Istoria artelor; Istoria culturii.

La lucrările acestei reuniuni ştiinţifice au participat cercetători din domeniul istoriei, muzeografi şi cadre didactice din Bucureşti, Cluj-Napoca, Iaşi, Sibiu, Deva, Arad, Zalău, Tg. Mureş, Alba Iulia şi alte localităţi.

SIMPOZIONUL DE LA SALONIC

În zilele de 21—26 septembrie 1983 s-au ţinut la Salonic, în Grecia. lucrările celui de al IV-lea simpozion internaţional „Vechea Macedonie" organizat de către Institutul de Studii Balcanice din Salonic. Desfăşurat sub înaltul patronaj al preşedintelui Republicii Elene, Constantin Caramanlis, la simpozion au participat invitaţi din numeroase ţări Anglia, Bulgaria, Cehoslovacia, Elveţia, Franţa, R. F. Germania, Italia, Israel, Iugoslavia, România, S.U.A. şi U.R.S.S.

Se poate observa prin urmare o largă prezenţă internaţională cu numeroase comunicări privind diferitele aspecte ale relaţiilor lumii antice macedonene cu popoarele înconjurătoare. Din rîndul comunicărilor prezentate remarcăm pe cele ale lui D. Lazaridi (Grecia) — *Săpăturile de la Amphipolis;* N.G. Hammond — *Via Ignatia în Macedonia de vest;* F. Papazoglu (Iugoslavia) — *Probleme de romanizare în nord-vestul Macedoniei;* H. Kyrielcis (R.F.G.) — *Cauza macedoneană pe vechile sigilii ptolemaice;* A. Antfertiev (U.R.S.S.) — *Relaţiile externe ale Macedoniei în perioada războiului peloponesiac;* E. Grzybek (Elveţia) — *Despre Filip al II-lea şi Alexandru cel Mare;* D. Grammenos (Grecia) — *Descoperiri neolitice în centrul Macedoniei;* K. Wardle (S.U.A.) — *Epoca veche a bronzului în Macedonia;* B. Hänsel (R.F.G.) — *Descoperirile de la Castanas din Macedonia;* J. Bouzek (Cehoslovacia) — *Macedonia şi Thracia în prima epocă a fierului;* M. Blanchaud (Franţa) — *Cultele orientale în Macedonia antică romană;* G. Karadedos (Grecia) — *Teatrul elenistic de la Dion;* B. Shefton (Anglia) — *Observaţii asupra răspîndirii obiectelor de lux greceşti în nordul Mării Egee şi în Macedonia în sec. VI—IV î.e.n.;* B. Tripodi (Italia) — *Emblema casei regale macedonene;* G. Mihailov (Bulgaria) — *Onomastica în aria traco-macedoneană;* P. Alexandrescu (România) — *Pentru o cronologie a tezaurelor tracice.* Subsemnatul am prezentat comunicarea *Influenţe elenistice în decorul vetrelor geto-dace.*

După fiecare reuniune era rezervat un timp de 30 minute pentru întrebări şi discuţii. Toate aceste discuţii s-au purtat într-un perfect spirit colegial urmărindu-se doar lămurirea unor aspecte mai puţin cunoscute. Trebuie de asemenea remarcat faptul că toate comunicările au fost de un înalt nivel ştiinţific. Comunicările prezentate de membrii delegaţiei române s-au încadrat în acest nivel fiind bine apreciate de către toţi participanţii. Prin desele lor referiri la lumea geto-dacă ele au contribuit la o mai bună cunoaştere a zonei nord-dunărene de către toţi participanţii la lucrările simpozionului.

Organizatorii au ţinut de a prezenta participanţilor şi rezultatele săpăturilor arheologice din ultimii ani. Pentru aceasta s-au făcut excursii de documentare la Vergina, Pella, Dion, Olynthos, Petralona şi templul lui Amon Zeus. În toate aceste celebre staţiuni autorii săpăturilor — E. Andronicos, F. Petsas, A. Poulianos, M. Siganidou, etc. — au prezentat mici comunicări şi au dat ample informaţii. De asemenea s-au vizitat depozitele de şantier precum şi laboratoarele de restaurare ce se află în clădiri special amenajate chiar lingă şantiere.

Prin toate acestea simpozionul a fost deosebit de util tuturor participanţilor, el contribuind la o mai bună cunoaştere a istoriei Macedoniei antice şi la aprofundarea strînselor legături ale ei cu lumea înconjurătoare.

George Trohani

CARTEA ROMÂNEASCĂ ŞI STRĂINĂ DE ISTORIE

IOAN CĂPREANU, *Mişcarea muncitorească în luptele politice din România între anii 1900—1914*, Edit. Junimea, Iaşi, 1983, 280 p.

Istoriografia noastră a înregistrat de-a lungul anilor progrese însemnate în acţiunea de valorificare a bogatelor şi glorioaselor tradiţii revoluţionare ale proletariatului, ale partidului său politic, încorporate organic în lupta întregului popor român pentru emanciparea socială, unitate şi independenţă naţională.

În elaborarea lucrării autorul s-a călăuzit după principiile metodologice formulate de secretarul general al partidului nostru potrivit cărora poporul român „are o singură istorie, iar activitatea Partidului Comunist Român ca şi a altor partide în diferite perioade, constituie o parte inseparabilă a istoriei patriei". În acest spirit Ioan Căpreanu a integrat mişcarea muncitorească revoluţionară în cadrul istoriei noastre naţionale unice, ancorînd activitatea organizaţiilor politice şi profesionale muncitoreşti în cadrul marilor ţeluri politice, sociale şi naţionale ale întregului popor.

Lucrarea este structurată pe 6 capitole mari, ce la rîndul lor sînt împărţite în subcapitole, care se recomandă prin temeinica ei documentare.

Demersul ştiinţific al lui Ion Căpreanu are meritul că pe baza unui material documentar inedit cît şi edit, de arhivă, fără a se neglija cele mai importante şi noi cuceriri istoriografice româneşti, relevă că la începutul secolului nostru mişcarea muncitorească deşi s-a resimţit organizatoric ca urmare a confruntărilor ideologice din conducere privind condiţiile de afirmare a mişcării socialiste, a continuat să-şi facă simţită prezenţa în viaţa social-politică a ţării, dovedindu-se a fi forţa politică şi socială cea mai înaintată a societăţii româneşti.

În elaborarea sintezei sale, autorul a pornit de la ideea că istoria politică de la începutul secolului al XX-lea cuprinde o perioadă bogată în evenimente, relevînd faptul că puternic ancoraţi în realităţile patriei, socialiştii, partidul clasei muncitoare, au adus în peisajul politic românesc din perioada abordată, o viziune superioară asupra modalităţilor de rezolvare a marilor probleme care frămîntau societatea românească, fapt care i-a conferit calitatea de purtător şi apărător al intereselor vitale ale întregului popor.

Autorul analizează la început situaţia economică şi socială a României în perioada tratată reliefînd faptul că România era o ţară agrară cu o industrie puţin dezvoltată, pe ansamblul economiei dominînd relaţiile capitaliste care se împleteau cu rămăşiţe feudale încă puternice în agricultură. O trăsătură caracteristică a economiei româneşti la începutul veacului nostru constă în faptul că aceasta devenea tot mai dependentă de capitalul străin.

Dezvoltarea relaţiilor de producţie capitaliste în industria şi agricultura României a avut ca rezultat apariţia unor însemnate schimbări în structura socială a societăţii româneşti.

Apariţia mişcării socialiste ca adversar hotărît în luptele politice, fapt care a însemnat începutul unei ere noi în arena politică a ţării, a produs îngrijorare şi nelinişte în rîndurile partidelor claselor dominante.

Se desprinde din lectura volumului faptul că mişcarea socialistă şi muncitorească s-a situat de la început pe poziţii marxiste clare, propunîndu-şi ca obiective fundamentale soluţionarea problemelor izvorîte din realităţile concrete ale ţării, din necesităţile dezvoltării României pe calea progresului material şi social. La începutul veacului al XX-lea are loc o maturizare accentuată a clasei muncitoare, a mişcării muncitoreşti, ceea ce a dus la întărirea bazei proletare a organizaţiilor politice ale clasei muncitoare şi implicit la consolidarea acestora.

În anii de început ai secolului nostru mişcarea revoluţionară din România a continuat să se manifeste pe planul confruntărilor participînd la alegerile din 1907, 1911, 1912, şi februarie şi mai 1914.

Chiar dacă în aceşti ani nu s-au mai putut înregistra succese parlamentare socialiste fenomen explicabil, dacă se are în vedere extinderea represiunilor antimuncitoreşti, îndeosebi ca urmare a solidarizării militante a

proletariatului cu marea răscoală din 1907, campaniile electorale au reprezentat prilejuri favorabile pentru partidul clasei muncitoare de a răspîndi prin manifeste electorale, prin publicațiile centrale și locale și prin mari întruniri de masă, programul său revoluționar, ceea ce a determinat, alături de alte forme de luptă, penetrarea și mai adîncă a ideilor socialiste în rîndurile maselor de la orașe și sate, afirmarea puternică a social-democrației în viața politică a țării.

Cu ocazia campaniilor electorale desfășurate în perioada cercetată, istoricul ieșean menționează că mișcarea socialistă din România, demascînd politicianismul și demagogia partidelor claselor dominante, a cerut înfăptuirea unor reforme radicale care să acorde într-adevăr drepturi politice tuturor cetățenilor țării și să contribuie la înlăturarea relațiilor feudale din economie, să dea o legislație ocrotitoare muncii și să contribuie la emanciparea maselor muncitoare de la orașe și sate.

Din consistentele mărturii aduse în lucrare, rezultă că idealul consolidării independenței și al făuririi unității naționale depline a poporului român au constituit direcții esențiale de acțiune ale partidului clasei muncitoare.

Autorul relevă faptul că, creșterea prestigiului și autorității în rîndul maselor a P.S.D. și a mișcării sindicale reorganizate, afirmarea tot mai hotărîtă ca o puternică forță politică în apărarea intereselor maselor muncitoare au determinat clasele dominante să treacă la manevre pentru a sparge unitatea de luptă a muncitorimii.

Lupta politică a clasei muncitoare s-a desfășurat concomitent cu întărirea organizatorică a P.S.D. și a organizațiilor sindicale și cu intensificarea acțiunilor în rîndul oamenilor muncii.

Acțiunile organizate de P.S.D. și Comisia Generală a Sindicatelor pentru apărarea drepturilor poporului român și promovarea unei politici externe naționale juste, se îmbinau cu lupta desfășurată de proletariat și celelalte categorii de oameni ai muncii împotriva scumpirii traiului pentru drepturi și libertăți cetățenești și pentru o legislație care să le asigure condiții mai bune de muncă.

De o mare însemnătate sînt informațiile din lucrare, relevînd meritul socialiștilor, în campania pentru introducerea votului universal, fapt ce a determinat P.N.L. să treacă la acțiuni mai hotărîte pentru a impune discutarea în cercurile politice burghezo-moșierești și apoi în parlament a reformelor electorale și agrare.

Poziția proletariatului român, cu privire la chestiunea introducerii votului universal și înfăptuirea reformei agrare a fost expusă cu o clară elocvență de C. Dobrogeanu-Gherea în cîteva articole apărute în gazeta „România muncitoare".

Mișcarea grevistă din România — desfășurată în condițiile cînd aveau loc dezbateri în parlament cu privire la chestiunea reformelor și a revizuirii Constituției — demonstra că proletariatul român era o importantă forță politică de a cărui voință trebuia să țină seama clasele dominante.

Mișcarea muncitorească din țara noastră, a participat și mai activ la luptele politice după anul 1910, cînd s-a reorganizat P.S.D., singurul partid care-și identifica concepțiile programatice cu cele mai înaintate revendicări sociale ale vremii.

În perioada abordată, autorul relevă că socialiștii români s-au ridicat cu putere împotriva dominației străine, proclamînd solemn dreptul indescriptibil și inviolabil al națiunii noastre, ca dealtfel al tuturor națiunilor, la o viață liberă și independentă. În concepția socialiștilor români lupta pentru eliberarea socială și națională formau două laturi inseparabile ale luptei generale unitare pentru dezrobirea de sub orice exploatare și asuprire.

Datorită colaborării dintre mișcarea națională și mișcarea socialistă, lupta pentru făurirea statului național unitar român a căpătat un conținut politic nou.

În perioada cercetată, mișcarea muncitorească din România a întreținut relații cu socialiștii din provinciile românești aflate încă sub dominație străină, aceste legături permanente exprimînd năzuința firească a muncitorilor spre unitate, contribuind astfel la pregătirea și la înfăptuirea acestui hotărîtor moment din istoria poporului român. Autorul relevă că aceste legături au avut un rol deosebit de important nu numai în ce privește întărirea conștiinței de clasă, ci și în aprofundarea sarcinilor ce reveneau proletariatului român în ansamblu în lupta pentru desăvîrșirea unității statale. Multiplele și permanentele legături existente între socialiștii din provinciile românești aflate încă sub dominație străină și cei din România, nu au putut fi oprite, în ciuda opreliștilor ridicate de stăpînirea austro-ungară, care a încercat să transforme Carpații într-o barieră de netrecut pentru românii aflați pe cele două versante ale lor.

Continuînd să fie o prezență activă în viața social-politică a țării proletariatul român a continuat să-și dezvolte, în perioada abordată, legăturile de solidaritate cu lupta proletariatului din alte țări.

Autorul menționează că în condițiile agravării situației internaționale, mișcării socialiste din România i-a revenit sarcina de a dezvălui primejdia ce amenința poporul român din partea ambelor tabere imperialiste. Socialiștii români au luptat pentru o politică

de neutralitate, ci situîndu-se în rîndul partidelor şi grupărilor de stînga din Internaţionala a II-a, care au condamnat războiul imperialist.

Întocmit într-o manieră ştiinţifică modernă, conform cerinţelor actuale ale istoriografiei, lucrarea de faţă se prezintă bine închegată şi unitară, oferind cititorului o autentică frescă a luptelor politice în perioada 1900—1914. Totuşi, se impun şi cîteva considerații critice.

De asemenea, era necesar ca volumul să cuprindă şi un capitol de concluzii, deoarece acestea se impuneau cu acuitate, mai ales că perioada abordată este deosebit de importantă; era de dorit ca autorul să releve şi cauzele pentru care mişcarea muncitorească nu a reuşit în această perioadă să mai trimită în Parlament deputaţi socialişti.

Fotocopiile de la sfîrşitul lucrării dau acesteia o notă de variaţie şi ridică nivelul ştiinţific al acesteia.

În concluzie, considerăm demersul ştiinţific datorat lui Ioan Căpreanu o contribuţie ştiinţifică notabilă, la cunoaşterea locului mişcării muncitoreşti în ansamblul istoriei României de la începutul secolului nostru.

Aurel Cernea

DAVID BRITTON FUNDERBURK, *Politica Marii Britanii față de România—1938—1940. Studiu asupra strategiei economice şi politice*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1983, 221 p.*

Cunoscutul istoric nord-american, David Britton Funderburk abordează în deosebit de interesanta sa lucrare — *Politica Marii Britanii față de România*** — spinoasa, alambicata şi controversata problemă a relaţiilor dintre o mare putere şi un stat mic, în anii de vîrf ai crizei antebelice şi în primul an al celui de-al doilea război mondial (1938—1940).

Deşi îşi caracterizează, cu modestie, monografia, doar ca un studiu consacrat strategiei economice şi politice, totuşi autorul izbuteşte, de la bun început, să dea lucrării sale o efectivă perspectivă europeană prezentînd, de fapt, principalele caracteristici ale crizei antebelice; şi, în acest cadru de largă respiraţie, situează cu deosebită luciditate, relaţiile Marii Britanii cu România, ţinînd seama, cu obiectivitate, de interesele particulare ale celor două state. Elaborîndu-şi lucrarea în acest spirit, David B. Funderburk a putut descoperi atît complexitatea cît şi specificul raporturilor dintre o mare putere şi un stat mic, într-o etapă istorică de puternică încordare internaţională. De asemenea, bizuindu-se pe documente inedite şi edite de prim rang şi pe o solidă şi bogată istoriografie de specialitate, el a scos la iveală nu numai noi şi variate aspecte ale relaţiilor anglo-române ci a dat şi o explicaţie logică unor evenimente, în aparenţă, confuze. Implicit, el a putut răsturna astfel idei şi teze ce apreciau liniar, simplist şi nenuanţat această complicată etapă istorică.

În consecinţă, nu este de mirare că autorul nu a caracterizat rolul României pe arena europeană în funcţie de aria teritorială sau de numărul locuitorilor, ci în funcţie de contribuţia sa la marile valori perene, la marile cuceriri ale civilizaţiei. Înţelegînd pe deplin sensul adînc al permanenţelor istorice şi deci şi esenţa concepţiei, ce constituie baza politicii externe a României, el a putut prezenta logic dramatica, complexa şi uneori controversata istorie a acestei politici, care a stat mereu sub obedienţa luptei de apărare a integrităţii teritoriale şi a suveranităţii naţionale a statului.

De asemenea, cu aceeaşi rigoare ştiinţifică, el prezintă nenumăratele şi aparent discontinuele metode politice şi economice utilizate de Londra în raporturile sale cu Bucureştiul dezvăluind, concomitent, aspecte cu totul noi în poziţiile luate de Imperiul britanic faţă de România.

Astfel, David B. Funderburk, în ciuda modestului subtitlu al cărţii sale aduce, în primul rînd, o efectivă contribuţie la cunoaşterea, în adîncime, a crizei antebelice; în al doilea rînd, dezvăluie aspecte cu totul noi ale istoriei politice şi economice a Marii Britanii şi, în al treilea rînd, scoate în evidenţă caracterul specific, substanţa politicii externe a României din etapa interbelică, adăugînd, pagini noi şi de mare interes la istoria relaţiilor intenaţionale ale României.

★

---

* Traducere, Ion Stanciu, Postfaţă, Ioan Chiper, Florin Constantiniu.

** I : Relaţiile politice şi economice ale Marii Britanii cu România, 1920—1938

II : Strategia britanică faţă de România în timpul crizei münchenezc.

III : Politica Marii Britanii din martie pînă în mai 1939 : reacţii la ocuparea Cehoslovaciei de către germani şi la tratatul economic germano-român.

Fiecare dintre cele patru capitole, introducerea. ca și substanțialele concluzii ale autorului vădesc o lucidă analiză, bazată pe fapte și documente, ce duc în mod realist și logic, spre rezultate ce se impun prin nuanțatul și solidul lor conținut.

Încă din Capitolul I (p. 21—60), consacrat relațiilor politice și economice ale Marii Britanii cu România, în anii 1920—1938, se degajă net ideea că istoricul american cunoaște în adîncime istoria României și, în deosebi, a relațiilor sale internaționale. Dar, pentru a defini cu o efectivă rigoare științifică relațiile Bucureștiului cu Londra, David B. Funderburk recurge și la metoda comparației istorice. (p. 35). prezentînd esența legăturilor dintre România și alte mari puteri — U.R.S.S., Franța, Germania tocmai pentru a scoate în evidență caracterul relațiilor romåno-britanice. De asemenea, el situează aceste relații și în evoluția istorică propriu zisă, stabilind, implicit, și un fel de grafic al intereselor britanice față de România, grafic din care reiese o linie evident ascendentă pentru anii 1914—1920 și o alta descendentă, cu sporadice ascensiuni, pentru anii 1920—1938.

Urmărind cronologic și în cadrul general istoric aceste relații, autorul remarcă, cu drept cuvînt, rolul din ce în ce mai important jucat de Marea Britanie în România în anii 1914—1919 (p. 22—23), fapt, la care ar fi de adăugat și apreciabilele schimbări în politica economică a României față de Marea Britanie încă din anii 1913—1914*, schimbări ce vădesc concomitent și o hotărîtă acțiune de rupere din Tripla Alianță. De asemenea, pe linia oarecum descendentă stabilită de autor a raporturilor dintre Marea Britanie și România, după 1920, ar trebui marcat un punct efectiv ascendent, pentru etapa noiembrie 1922—iulie 1923, cînd au avut loc la Lausanne negocierile privind Tratatul de pace cu Turcia. Atunci, România a sprijinit efectiv delegația britanică, deoarece avea interese similare cu Anglia în spinoasa problemă a libertății de navigație a vaselor comerciale prin Strîmtori și a echilibrului de forțe în Marea Neagră**.

Incontestabil însă că autorul caracterizează cu totul remarcabil raporturile dintre România și Marea Britanie, situîndu-le în cadrul general al principiilor politice, economice, juridice și teritoriale, sub obediența cărora evolua întreaga politică internațională postbelică. În acest spirit, interesele Angliei și ale României erau identice cu privire la apărarea statu-quoului teritorial și a tuturor instituțiilor și instrumentelor politice, juridice, economice create în acest scop. De aceea, el poate defini în mod clar țelurile Micii Înțelegeri, intuind pe deplin sensul reorganizării ei în anul 1933, în fața pericolului nazist (p. 33). În mod similar, este prezentată și Înțelegerea Balcanică dar este poate prea puțin vizibilă ideea de bază, ce a determinat crearea acestei organizații antirevizioniste în februarie 1934 și anume: tendințele de hegemonie ale celui de-al III-lea Reich, ca și modul primejdios în care evolua politica Italiei fasciste.

Noi și substanțiale sînt în acest capitol știrile referitoare la construirea unei baze navale la Tașaul, sub îndrumarea unor experți britanici (p. 43—44), ca și paragraful referitor la relațiile economice ale Marii Britanii cu România între anii 1920—38 (pp. 15—53). Problema interesului britanic pentru petrolul românesc este apreciată cu obiectivitate și competență de autor*** care notează, concomitent, și o sporadică ascensiune pe graficul relațiilor dintre cele două state prin semnarea, în august, 1930, a unui tratat de comerț și navigație, ce cuprindea clauza**** națiunii celei mai favorizate (p. 51). Se poate afirma, în consecință, că acest capitol cuprinde toate elementele, toți factorii necesari pentru a putea marca pe deplin sensul evoluției rapide a acțiunilor, aparent discontinue, ale Marii Britanii din anii 1938—1940, acțiuni pe care autorul le consideră însă că reprezintă, în fond, o reală continuitate a concepției politice britanice.

Capitolele II, III și IV demonstrează, pas cu pas, temeinicia acestor noi estimări. a acestor noi puncte de vedere la care a ajuns David B. Funderburk, în comparație cu alți istorici străini și români*****, ce văd o profundă schimbare în politica externă britanică față de Europa de sud-est, de abia în martie 1939

IV: Ultimele eforturi britanice și neutralitatea României, mai 1939—iulie 1940.

* Achiziții la firme engleze; importante concesii în domeniul exploatării petrolului, unor întreprinderi ca Roumanian Consolidated Oil Fields; Maisels Petroleum, etc. (Eliza Campus, *Din politica externă a României 1913—1947*, Edit. politică, București, 1980, p. 28—30).

** *Ibidem*, p. 240.

*** Vezi în acest sens și ideile lui Maurice Pearton, care în comunicarea sa „British Involvement in Roumanian Oil", Colocviul româno-britanic, Londra, 3—10 mai 1978, aduce idei similare ca și unele știri, care completează tabloul schițat de autor.

**** Tratatele anterioare erau bazate „pe contingente reprezentînd un sistem de comerț în compensație" (p. 51)

***** În ceea ce mă privește deși am constatat primirea favorabilă a unui Memoriu confidențial înaintat de Petrescu Comnen în mai 1938, la Geneva, lordului Halifax, în legătură cu necesitatea stringentă ca Anglia să intensifice schimburile economice cu România;

Capitolul al II-lea (p. 61—92) dovedeşte, în mod convingător, că în ciuda politicii, ce a dus la catastrofalul acord de la München, din septembrie 1938, Marea Britanie pregătea încă, în mai 1938, o intensificare a activităţii sale politice şi, mai ales, economice în România şi în sud-estul Europei, fiind hotărîtă să se opună „creşterii rapide a influenţei economice a celui de al III-lea Reich în Balcani" (p. 61). În paragraful *Noua politică a Marii Britanii faţă de România* (p. 66—84), autorul, după ce prezintă poziţiile diferitelor grupări politice şi ale unor personalităţi importante, din guvernul condus de Neville Chamberlain, arată că în mai 1938, în urma unor îndelungi şi controversate discuţii s-a ajuns la întocmirea unui plan de sporire a comerţului britanic şi de consolidare a poziţiei politice a Angliei în sud-estul Europei şi în România, în deosebi. România — arată autorul — „era unul dintre cele mai importante obiective ale acestuia (ale planului n. a), dacă nu chiar cel mai însemnat" (p. 76). După ce examinează organizaţiile guvernamentale create pentru punerea în aplicare a planului, destinat să contracareze prezenţa şi tendinţele de hegemonie ale Germaniei naziste, autorul se opreşte cu drept cuvînt asupra reacţiei germane faţă de acest plan, care, aşa cum dovedesc documentele, de necontestat, utilizate de autor, îngrijora efectiv cel de al III-lea Reich (p. 77, 78).

În cadrul capitolului menţionat, care atestă documentar, în mai 1938, existenţa, ca şi începutul punerii în practică a planului englez, ce avea să capete surprinzătoarea extindere din martie—aprilie 1939, apar şi unele teze, destinate să releve, odată mai mult, necesitatea politico-economică a acestui plan. Se arată, de pildă, că într-un moment în care „influenţa franceză pălea", Chamberlain considera, că din punct de vedere psihologic, planul putea constitui pentru statele ameninţate de nazişti, „o injecţie întăritoare" sau „o încurajare morală" (p. 74). Desigur, ori ce acţiune, ce putea să contracareze nociva activitate a naziştilor, era privită cu simpatie şi studiată cu atenţie, atît de România, cît şi de aliatele ei central-sud-est europene. Asupra acestui punct de vedere, există un acord aproape unanim, în istoriografia actuală. Ceea ce se poate pune în discuţie este momentul cînd influenţa franceză a slăbit, în mod evident, în Europa centrală şi sud-estică. După unii istorici, care au consacrat studii şi monografii perioadei interbelice*, prestigiul şi în consecinţă influenţa Franţei au suferit o lovitură mortală la 7 martie 1936, cînd acest stat a permis Germaniei naziste să ocupe zona demilitarizată a Rinului. Din acel moment — după opinia acestor istorici — influenţa britanică s-a exercitat în mod continuu asupra politicii externe a Franţei, iar ideile şi sugestiile guvernului englez au avut o pondere din ce în ce mai mare, mai ales în statele antirevizioniste central sud-est europene. Sînt încredinţată. de aceea, că rădăcinile planului englez, din mai 1938, pot fi situate, în fond, în perioada martie — aprilie 1936, cînd încrederea în Franţa scăzuse în forme absolut spectaculoase, creîndu-se un anumit fel de vacum politic. În asemenea împrejurări, atenţia tuturor s-a îndreptat spre Marea Britanie. Ori cum, luînd în consideraţie toate aceste fapte istorice, planul britanic, din mai 1938, poate fi înţeles şi ca un rezultat al situaţiei, ce se crease, după 7 martie 1936.

În acest spirit, se poate constata, aşa cum arată autorul că în toamna anului 1938, Bucureştiul acorda din ce în ce mai mare încredere iniţiativelor luate de Londra, aceasta dacă nu ne-am referi decît la vizita lordului Lloyd (p. 80—82), la călătoria lui Carol al

deşi am constatat dintr-o telegramă din 11 mai 1938 a lui Comnen că Marea Britanie era dispusă să „intensifice" aceste schimburi, nu am fost încredinţată că Marea Britanie avea intenţii serioase în acest sens. Aceasta, deoarece, în iulie 1938, s-a amînat sosirea la Bucureşti a delegaţiei economice britanice, conduse de Sir W. Leith Ross, iar Grigorcea, ministrul României la Londra informa, la 7 iulie 1938, că Chamberlain credea că nu este de dorit o politică „care ar duce la o încordare a relaţiilor cu Germania" (Vezi Mica Înţelegere, Edit. ştiinţifică, Bucureşti 1968, p. 304—305). Incontestabil însă că existenţa planului britanic, din mai 1938, dezvăluită de autor, îmi modifică punctul de vedere şi dă şi o explicaţie logică optimismului şi încrederii faţă de Anglia manifestate, în mai 1938, de către ministrul de externe al României.

* Charles Bloch, *La place de la France dans les différents stades de la politique exterieure du III-e Reich (1933—1940)* în *Les Relations franco-allemandes 1933—1939*, Editions du C.N.R.S. Paris 1976, p. 23, 24; (R.F.A.) Jacques Bariéty, *Léon Blum et l'Allemagne (1930—1938)* R.F.A, p. 47; Général Gambiez, *Prélude à une étude sur l'évolution des conceptions militaires en France et en Allemagne au cours de la 2-e guerre mondiale.* R.F.A. p. 240, 253, 265, 269; R. Meyers, *Das Ende des Systems von Locarno. Die Remilitarisierung des Rheinlandes in britischer Sicht.* R.F.A., p. 299, 313, 315, 323; R.A.C. Parker, *Angle-French enversations, April and September 1938*, p. 37; Eliza Campus, *Înţelegerea balcanică*, Edit. Acad. Bucureşti, 1972, p. 181—184. *Din Politica Externă a României 1913—1947* p. 349.

II-lea în Marea Britanie şi la convorbirile Petrescu Comnen — lord Halifax. (p. 83).

Sprijinind, aşadar, pe fapte şi pe documente această fază iniţială a strategiei engleze, David B. Funderburk articulează, cu uşurinţă cea de a doua fază a aceleaşi strategii, legînd-o în mod organic, de prima. În consecinţă, în Capitolul al III-lea al monografiei (p. 93—144) el prezintă, pe larg, acţiunile dinamice iniţiate de guvernul englez, considerate de autor ca „un răspuns la încercările Germaniei de a domina România" (p. 93) acţiuni concretizate prin Garanţia acordată de Marea Britanie la 13 aprilie 1939 (p. 111—128) şi prin Acordul româno-englez din 11 mai 1939 (p. 126—135). Prezentînd aceste instrumente politico-diplomatice în contextul situaţiei explozive europene, din martie-aprilie 1939, ca şi în contextul situaţiei particulare în care se găsea România, autorul scoate în evidenţă atît ponderea politică şi economică pe plan european a Garanţiei şi a Acordului, efectele pozitive, rezultînd din însuşi existenţa acestor noi instrumente diplomatice, cît şi deficienţele lor. Trebuie să subliniez, în mod deosebit, şi faptul că acest capitol conţine multe şi interesante ştiri noi, ca şi aprecieri originale, aceasta, dacă nu ar fi decît să scot în evidenţă modul cum autorul prezintă cunoscutul incident diplomatic, provocat de afirmaţiile lui V. V. Tilea din 16 şi 17 martie 1939. Se ştie că ministrul României la Londra a făcut atunci un dramatic demers în legătură cu presiunile ultimative exercitate de al III-lea Reich asupra României (p. 95—103). Evident, concluzia lui Funderburk potrivit căreia demersul lui Tilea la Foreign Office a oferit pretextul pentru o schimbare vizibilă a politicii britanice, care ori cum era în plină desfăşurare, mi se pare logică, originală şi pe deplin convingătoare. De asemenea, deosebit de interesante sînt nenumăratele ştiri noi prezentate în paragraful *Garanţia acordată de Marea Britanie României* (p. 111—126). În acest sens subliniez, de pildă, importul de petrol, investiţiile britanice în industria petrolieră, importul de produse româneşti, ce nu erau nici dorite şi nici necesare (p. 113), faptul că garanţia dată Poloniei, la 31 martie 1939, a fost considerată de Londra „folositoare şi pentru apărarea României" (p. 114), presantele apeluri franceze pentru a garanta neîntîrziat integritatea teritorială a României (p. 118), ca şi îndemnurile unor importante personalităţi politice engleze guvernamentale şi din afara guvernului* (p. 119). Toate acestea, ca şi alte ştiri cu caracter similar, constituie, incontestabil, elemente ce construiesc, pentru etapa martie-aprilie 1939, o nouă statură Garanţiei acordate de Marea Britanie României. Concomitent, trebuie relevat faptul că autorul scoate în evidenţă ideea că în optica britanică, acordarea garanţiei avea şi semnificaţia unei efective priorităţi acordate politicii de „sprijinire a independenţei atît a Înţelegerii balcanice în ansamblu, cît şi a membrilor ei în parte, cum era cazul României" (p. 125). În ceea ce priveşte problema carenţelor acestei garanţii, autorul pare că îşi însuşeşte părerea multor istorici români, părere potrivit căreia, ea nu a avut, în fond, o reală valoare practică, adăugînd însă că garanţia a constituit „poate un răgaz" şi că „românii au cîştigat timp" (p. 124)..

În aceeaşi formă, pe deplin obiectivă, utilizîndu-se serioase şi noi documente, este prezentat Acordul economic româno-englez, din 11 mai 1939 (p. 126—135), caracterizat ca o continuare efectivă a planului britanic din mai 1938 şi ca „menţinerea unei influenţe suficient de însemnate pentru a da României pîrghii de manevră în relaţiile economice cu Germania" (p. 127). Concomitent, David B. Funderburk face, de la bun început, o serioasă rezervă asupra eficacităţii Acordului din 11 mai 1939, arătînd că „strădaniile britanicilor se îndreptau de fapt mai mult spre amînarea unei dominaţii economice germane". De aceea, deşi arată că acest Acord era destinat să contracareze Acordul economic româno-german din 23 martie 1939, ajunge la concluzia că el „nu echivala ca însemnătate cu acordul semnat de Wohlthat" (p. 134). Adaugă însă că „totuşi efortul făcut de Marea Britanie, însoţit de achiziţiile crescînde de petrol din lunile următoare, nu pot fi socotite documente de importanţă minoră" (p. 134). Dat fiind însă faptul că Acordul economic româno-german nu a intrat practic în vigoare, decît în toamna anului 1940; dat fiind şi faptul, consemnat, dealtfel, şi de autor, că nici noul tratat economic româno-german, din 21 decembrie 1939 „o extindere a celui semnat la 23 martie acelaşi an" (p. 157), nu a putut funcţiona normal, deoarece din decembrie 1939 pînă în aprilie 1940, Marea Britanie a purtat „cu succes războiul economic angajat în jurul petrolului românesc" (p. 157), consider că pentru etapa menţionată, Acordul româno-englez a avut o reală însemnătate şi de aceea a putut contribui la handicaparea Acordului româno-german, servind efectiv puternicei opoziţii ce se manifesta în România faţă de punerea în vigoare a Acordului româno-german. Dealtfel, în capitolul al IV-lea (p. 145—167), autorul pune în circulaţie un număr important de ştiri noi care atestă că Marea Britanie urmărea în continuare să sprijine Acordul economic româno-englez şi aceasta, dacă nu ne-am referi decît la crearea Societăţii British Centropa Co. Ltd. (p. 158—159, 160). Ceea ce este însă remarcabil în acest capitol este, mai

* Autorul dă de exemplu pe conducătorii Partidului laburist şi ai Amiralităţii (p. 119).

ales, faptul că autorul, ocupîndu-se de ultimele eforturi britanice, în scopul de a sprijini România în fața puternicii amenințări hitleriste, apreciază eficacitatea acestor eforturi atît în lumina împrejurărilor rezultate în urma semnării Pactului Sovieto-german, din 23 august 1939, cît și în lumina situației de izolare în care se găsea România (p. 150—156, 173). În tot acest capitol, autorul vădește nu numai o adîncă cunoaștere, o adîncă înțelegere a dramei istorice din vara anului 1940, ci și o reală stimă și prietenie pentru poporul român, fapt subliniat, dealtfel, și de interesanta și deosebit de documentată postfață, semnată de Ioan Chiper și Florin Constantiniu.

Conținutul bogat în știri și idei al monografiei elaborate de David B. Funderburk adaugă, așa cum am mai arătat, pagini noi în istoria Europei anilor 1938—1940, autorul izbutind, concomitent, să răstoarne metodic și sistematic teza multor istorici potrivit căreia, începînd din martie 1939, ar fi avut loc o schimbare fundamentală în politica Marii Britanii. Reiese însă clar din documentele ce stau la baza acestei monografii că, în legătură cu Europa de sud-est, a existat în politica Marii Britanii o evidentă continuitate și că în acest sens țelurile Angliei au rămas permanent neschimbate, față de această regiune europeană.

Însemnătatea României și locul deținut de acest stat în cadrul politicii britanice, atît în perioada interbelică cît și în anii 1938—1940, îndeosebi, constituie, incontestabil, obiectivul cel mai important al monografiei. Este pentru prima oară, cînd se tratează, cu obiectivitate, relațiile dintre o mare putere și un stat mic; și din acest punct de vedere mai trebuie subliniat faptul că David B. Funderburk a îmbogățit istoria relațiilor internaționale ale României cu pagini noi, aducînd în circuitul științific fapte necunoscute și idei originale, temeinic sprijinite pe un deosebit de bogat material documentar.

Se poate afirma, de asemenea, că monografia *Politica Marii Britanii față de România (1938—1940)* se înscrie, cu succes, în meritoriul curent, ce se schițează în istoriografia contemporană, curent ce urmărește prezentarea, cît mai completă a tabloului istoric, ținînd seamă de contribuția tuturor statelor, mari sau mici.

Eliza Campus

MEHMET ALI EKREM, *Civilizația turcă*, Edit. Sport—Turism, București, 1981, 247 p. + il.

Continuînd astfel o frumoasă tradiție de orientalistică românească și totodată acoperind una din zonele puțin străbătute de istoriografia noastră, Mehmet Ali Ekrem este autorul primei lucrări românești de sinteză asupra civilizației turcești, istoricii contemporani cu preocupări turcologice, fiind cantonați pe alte direcții de cercetare, stringente pentru cunoașterea trecutului românesc. Valoarea lucrării pe care o prezentăm aici, nu este dată de calitatea de pionierat întreprinsă de autor, ci de modul sintetic și elaborat în care este asimilată o impresionantă bibliografie (sînt citate peste 120 de lucrări) ce ne retușează, în bună măsură, imaginea noastră asupra civilizației turcești. Înainte de a o prezenta succint, aproape schematic, determinați de spațiul afectat, subliniem o altă calitate și anume: modestia autorului ce nu-l împinge spre contestări sau afirmații violente, M. A. Ekrem ferindu-se de exagerările — fie spre o supraevaluare, fie spre o subdimensionare pătimașă — ce nu au ocolit nici rîndurile turcologilor. S-a preferat în locul unei prezentări liniare, evolutive, dezvăluirea sinuozității dezvoltării unor instituții economice, sociale, politice și artistice a turcilor pre și anatolieni, pe răstimpul unui mileniu prin aplicarea unei duble segmentări: cronologice și tematice — ceea ce nu este deloc comod pentru autor — deoarece implică inserarea capitolelor și subcapitolelor pe un sistem de prezentare clasic, pe care nu se poate plia perfect atît de puțin cunoscuta istorie a triburilor turcice din Asia Centrală și partea răsăriteană a Anatoliei.

Volumul debutează printr-un concis *Cuvînt înainte* și este structurat în două părți: prima parte intitulată *Civilizația turcă, din cele mai vechi timpuri pînă la turcii otomani*, cuprinde 7 capitole (cu 28 de subcapitole) iar a doua parte *Civilizația turcilor otomani* include tot 7 capitole (cu 46 de subcapitole), încheindu-se prin sintetice *concluzii* și o utilă *Bibliografie selectivă*.

Se poate observa că M. A. Ekrem, în nevoluminoasa dar densa lucrare, a urmărit cîteva domenii ale civilizației turcești — o tratare exhaustivă ar fi imposibilă — corelînd analiza acestora cu informații politice, militare și diplomatice. Astfel, sînt prezentate în mod atractiv date referitoare la evoluția pe multiple planuri a triburilor turcice din Asia Centrală în perioada dintre veacul al VI-lea pînă la destrămarea statului selgiukid (sfîrșitul sec. XII),

Etapei postselgiukide i se rezervă pagini despre rosturile militare şi sociale, asemănătoare cu ordinele monaho-cavalereşti din Occident, a unor confrerii de acest gen: *gazii* (vitejii), *ahii* (călugării), *Badjiyan-i Rum* (organizaţia femeilor războinice din Anatolia) şi *Abdalan-i Rum* (organizaţia călugărilor din Anatolia). În desfăşurările politico-militare a turcilor, pe parcursul a mai mult de 6 secole (din sec. XIII pînă în 1923) M. A. Ekrem insistă asupra a trei momente: cucerirea Constantinopolului, epoca apogeului puterii osmane sub Mehmed Fatih şi Suleyman Kanunî şi perioada dezvoltării „problemei orientale" cu încercările, infructuoase, de reformare iniţiate de Selim III (1789—1807) şi Mahmud II (1808—1839). Remarcăm că autorul se raliază ideilor susţinute de Afet Inan, unul din fondatorii noii şcoli de istorie din Turcia republicană, referitoare la etapele ascendenţei şi descendenţei Imperiului otoman. De asemenea, sînt analizate organizarea administrativă şi militară a imperiului, secţiunile importante ale oştirii de uscat şi marinei militare cît şi măsurile de reorganizare, din sec. al XVIII-lea şi prima jumătate a celui următor, ineficiente în bună măsură, mai ales în rîndurile tulburenţilor ieniceri, „drapelul" armatei osmane din secolele XIV—XVI. Nu lipsesc date privitoare la regimul proprietăţii şi procesul de feudalizare, structura socială, raporturile dintre sultan şi calif, mai extins fiind subcapitolul referitor la viaţa economică a statului selgiukid, surprinzîndu-ne aria de deplasare a mărfurilor selgiukizilor anatolieni: Egipt, Iran, Irak, Siria, statele nord-pontice, Veneţia, Genova şi Franţa.

Substanţa cărţii este dată de capitolele afectate artelor selgiukide şi otomane. În această direcţie sînt prezentate geneza şi realizările din domeniul arhitecturii religioase, militare şi civile: moschei, medresele, mausolee, palate, sisteme de fortificaţii, hanuri şi caravanseraiuri; artei decorative: tapiţerii, sculptura, pictura, ornamentica şi miniatura; artei industriale: ceramica, faianţa, covoare, ţesături şi broderii; evoluţia stilurilor otomane; creaţiile literare în limba turcă din sec. XII, cînd deşi rare, constituie breşe incipiente în rîndurile limbilor dominatoare: araba şi persana, pînă în epoca Tanzimatului şi etapa şcolii literare „*Servet-i Fünün*" (Bogăţia ştiinţei).

Viaţa cotidiană, subiectul capitolului IV, din prima parte, intitulat *Modalitatea de viaţă. Tradiţii şi obiceiuri la vechii turci (oguzi, pecenegi, cumani, tătari). Relaţiile cu românii*, interesează mai îndeaproape pe istoricii români, cunoscut fiind faptul că impactul populaţiilor menţionate asupra zonei carpato-danubiano-pontice nu s-a limitat la o simplă relaţie politică. Sînt prezentate de asemenea, tradiţii şi obiceiuri ocazionate de victorii militare, evenimente din viaţa sultanului şi a familiei acestuia, ospeţe tradiţionale ce erau însoţite de întreceri sportive, tradiţiile legate de căsătorie, etc. Deşi nu pot fi încadrate în capitolul despre tradiţii şi obiceiuri, sînt analizate aici şi două instituţii de sorginte turco-islamică: instituţiile de binefacere (imaret) şi haremul.

Interferenţele culturale între români şi turci sînt analizate în capitolul IV, *Relaţiile artistice dintre Imperiul otoman şi ţările române* (p. 162—169), care este cel mai scurt din partea a doua, prin detalierea a două aspecte a acestor relaţii: penetraţia ţesăturilor şi ceramicii orientale la nordul Dunării şi prezenţa pe malurile Bosforului a două palate româneşti: Vlah Serai şi Bogdan Serai. În capitolul următor un loc aparte este oferit lui D. Cantemir, Ibrahim Muteferrika, originar din Cluj, şi prezenţei ţărilor române în istoriografia otomană.

În text sau în note, ultimele, deşi destul de numeroase pentru o sinteză, nu împietează urmărirea textului, ar fi fost poate, necesar, traducerea unor toponime şi onomastice mai puţin cunoscute. De asemenea, o privire mai atentă a autorului cărţii ar fi dus la eliminarea unor evidente greşeli de tipar, îndeosebi în prima jumătate a lucrării, unde şi notele sînt mai abundente (p. 11, 20, 22, 24, 32 n. 39, 36 n. 65, 61 n. 8, etc.), cît şi la întregirea unor note, cărora uneori, le lipseşte publicaţia (p. 12 n. 1, 36 n. 64, 61 n. 10, 63 n. 18 şi 19, 96 n. 12, 109 n. 1 etc.) iar alteori, paginaţia (p. 25 n. 12, 41 n. 4, 49 n. 2, 100 n. 30, etc.) sau în cazul izvoarelor, ediţia (p. 26 n. 16, 32 n. 41, 64 n. 20, 96 n. 8, 97 n. 15 şi 18,99 n. 26 etc.).

Remarcăm că M. A. Ekrem a fost mai puternic atras de primele etape ale civilizaţiei turceşti, acestora deşi în economia lucrării le-a acordat circa o treime, paginile aferente civilizaţiei selgiukide, sînt foarte bine detaliate, cu numeroasele amănunte interesante, ce nu deranjează fluiditatea excursului ştiinţific.

În încheiere, considerăm că această sinteză asupra civilizaţiei turceşti, va rămîne ca o remarcabilă realizare în istoriografia românească din acest domeniu, prin modul în care autorul a parcurs cu îndemînare şi probitate un mileniu de civilizaţie, reuşind prin condensarea la maximum a informaţiei, să încrucişeze fidelitatea amănuntului cu ideea sintetizatoare, pe fundamentul istoric cunoscut. Asemenea lucrări de civilizaţie a popoarelor, care în decursul istoriei şi-au împletit destinul cu cel al poporului român, ca aceasta întocmită de M. A. Ekrem, sînt necesare, autorul reuşind o reactualizare, aşteptată, a imaginii noastre asupra milenarei civilizaţii turceşti.

Nagy Dan Pienaru

GIANLUIGI ROSSI, *L'Africa italiana verso l'indipendenza (1941 1949)*, Giuffrè Editore, Roma, 1980, XVI+626 p.

Lucrarea profesorului Gianluigi Rossi, apărută într-o prestigioasă colecție publicată sub egida Facultății de științe politice a Universității din Roma, impresionează din mai multe puncte de vedere. În primul rînd prin dimensiuni, fapt care demonstrează că ne aflăm în fața unui volum ce adună în paginile sale rezultatele unor investigații îndelungate, întreprinse cu perseverență și responsabilitate, cu aspirația manifestă de a elucida tema abordată. Apoi, prin bogăția surselor informaționale compulsate și deci prin eșafodajul documentar care a stat la baza unei întreprinderi de o asemenea anvergură.

Tema luată în studiu este dintre cele mai importante, întrucît privește evoluția raporturilor internaționale dintr-o vastă arie geopolitică, cu repercusiuni mai mult sau mai puțin directe, dar demne de luat în seamă, asupra relațiilor diplomatice survenite în anii celui de al doilea război mondial și după aceea între Italia, Anglia, S.U.A., U.R.S.S., America de Sud, Africa și o parte a lumii arabe. Desigur, faptul că un cercetător italian s-a angajat la realizarea acestui demers poate fi interpretat ca un avantaj, după cum, privită din alt unghi, această circumstanță este în măsură să fie întîmpinată cu oarecare reticență. În principiu, pînă la un punct, amîndouă atitudinile sînt justificate și chiar firești. Dar, nu în cazul de față. În fiecare pagină scrisă, Gianluigi Rossi dă dovadă de o probitate științifică indubitabilă, iar sondajul său atinge aceeași profunzime în întreaga arie investigată. O parte însemnată a acestui demers istoriografic este fondată pe informația inedită extrasă din arhive italiene, engleze, publicații oficiale și documente braziliene, etiopiene, franceze, engleze, italiene, americane etc. La toate acestea se adaugă numeroasele lucrări, studii, articole, ziare și reviste consultate în Italia, Etiopia, Anglia și S.U.A. Așadar, rectitudinea acestui cercetător este desăvîrșită, iar cartea la care ne referim a devenit, din chiar momentul apariției, o lucrare de referință.

Vom transcrie sumarul ei pentru a se vedea cît de sistematic și exigent a fost concepută o asemenea întreprindere științifică. Înainte de toate, în *Introducere* autorul își explică intențiile, după care prezintă stadiul actual al cercetărilor și realizează o succintă trecere în revistă a istoriografiei acestei teme. Urmează apoi cele opt capitole ale cărții: I *Proiecte engleze și americane asupra viitorului coloniilor italiene (1941—1943)*; II *Consultări între cei mari*: *Conferința de la Potsdam;* III *Conferința de la Londra (septembrie — octombrie 1945)*; IV *Conferința de la Paris (aprilie iulie 1946)*; V *Tratatul de pace (10 februarie 1947)*; VI *Tentativa unei înțelegeri între cei mari;* VII *Compromisul Bevin-Sforza;* VIII *Hotărîrea O.N.U. (21 noiembrie 1949)*. Sumarul se încheie cu o utilă *Bibliografie*, limitată la titlurile citate în lucrare, și cu un *Indice de nume*, devenit indispensabil unei asemenea cărți.

Așa cum lesne se poate observa, Gianluigi Rossi și-a propus să urmărească, cum mărturisește dealtfel, îndelungata controversă privitoare la soarta coloniilor italiene din Africa, de la primele proiecte engleze, concepute în perioada ocupației militare, pînă la rezoluția Adunării generale a O.N.U., din 21 noiembrie 1949, care prevedea independența Libiei, începînd cu 1 ianuarie 1952, independența Somaliei, după zece ani de administrație fiduciară italiană, și o anchetă suplimentară ce urma să decidă situația Eritreii. Opțiunea autorului nu este întîmplătoare, cu atît mai mult cu cît unele cercetări mai vechi abordaseră în mod unilateral problema și nu o dată subiectivismul unor asemenea demersuri contraveneau adevărului sau escamotau diferite puncte de vedere emise la *Palazzo Chigi*. Prin urmare, o investigație care să stabilească locul și rolul Italiei în angrenajul complicat al unor raporturi internaționale atît de complexe era reclamată de împrejurări. Or, o asemenea întreprindere nu putea atinge finalitatea dorită decît în cazul în care realizarea ei și-ar fi asumat-o un cercetător care să beneficieze de toate sursele de informare italiene. Este tocmai cazul lui Gianluigi Rossi. Angajîndu-se la o cercetare de asemenea amploare, el a avut în vedere, desigur, și alte raționamente. Determinant a fost faptul că chestiunea ordinei politice a coloniilor italiene, deci a unor teritorii africane, s-a constituit într-un aspect distinct al politicii internaționale din anii ce au urmat imediat după cea de a doua conflagrație mondială și un moment important al politicii externe italiene. Rămasă nesoluționată în urma încheierii tratatului de pace din 10 februarie 1947, această problemă a contribuit, nu o dată și nu fără consecințe remarcabile, la deteriorarea progresivă a raporturilor Est-Vest, repercutîndu-se bineînțeles și asupra politicii interne italiene.

Referindu-se la teritoriile în jurul cărora se poartă confruntările de opinii ale acestei cărți, autorul precizează dintru început că ele nu aveau atît o pondere economică și politică demnă de luat în seamă, cît mai ales una de ordin militar și strategic. Acest fapt

l-au remarcat şi englezii, implicaţi aşadar în rezolvarea unei asemenea chestiuni. Nu o dată la *Foreign Office* au fost exprimate temeri după care Italia putea acţiona oricînd, din aceste colonii, împotriva Marii Britanii, limitîndu-i posibilitatea de control a mărilor. Dealtfel, de aici s-a ajuns şi la primele proiecte britanice, iar soluţiile avansate ulterior au fost inspirate de aceeaşi stare de fapt. Englezii, observă cu îndreptăţire Gianluigi Rossi, erau preocupaţi nu atît de soarta unor teritorii, cît mai ales de posibilitatea de a împiedica Italia să le controleze. Aşa se explică, bunăoară, prevederile proiectelor engleze din 1945, potrivit cărora Cyrenaica urma a fi menţinută sub control britanic, odată cu crearea unei Somalii mari şi împărţirea Eritreii între Etiopia şi Sudan. Prin toate acestea se încerca instaurarea unui control efectiv al Angliei asupra teritoriilor amintite, vizîndu-se mai ales importanţa lor strategică. Dacă, în 1912, de pildă, Anglia recunoştea aspiraţiile politice ale populaţiei din Cyrenaica, în spatele acestei pretinse afabilităţi se ascundea, precizează autorul, o evidentă tendinţă hegemonică. O atitudine asemănătoare a adoptat diplomaţia britanică şi faţă de celelalte două colonii din Africa orientală, pe care urmărea să le includă în sfera ei de dominaţie. În acest sens, Londra a încercat să canalizeze naţionalismul somalian şi eritrean într-o direcţie care să consune cu obiectivele ei. Propunînd Sudanului o parte a Eritreii, aceeaşi recomandare o preconizau şi în cazul Etiopiei, lăsînd să se înţeleagă că aspiraţiile acesteia erau menajate de către *Foreign Office*.

Luînd în discuţie poziţia S.U.A. faţă de aceeaşi chestiune, autorul conchide, înainte de orice alte consideraţii, că aceasta era vagă, întrucît Washingtonul nu era amestecat direct în Africa. O schimbare de atitudine a intervenit însă odată cu înrăutăţirea raporturilor Est-Vest, atunci cînd S.U.A. au acordat o oarecare atenţie Libiei şi Eritreii, încercînd totodată să împiedice o minimă influenţă a U.R.S.S. în această zonă. La rîndul ei, U.R.SS. şi-a modelat atitudinea faţă de chestiunea coloniilor italiene, relevă Gianluigi Rossi, în funcţie de orientarea Peninsulei către blocul occidental şi de evoluţia tensiunii Est-Vest.

Odată cu complicaţiile survenite pe arena raporturilor internaţionale, prin recrudescenţa antogonismelor Est-Vest, dezbaterile privind soarta coloniilor italiene au intrat într-o altă fază a desfăşurării lor. S.U.A. s-au arătat interesate de soluţionarea acestei probleme, afirmînd însă că nu pot sprijini revenirea Italiei la Tripoli, atît timp cît acest fapt i-ar fi exasperat pe arabi. Washingtonul încerca să demonstreze că prezenţa italienilor în Tripolitania ar fi transformat această ţară într-o a doua Palestină, cu atît mai mult cu cît la Roma continua a se comenta, ca o necesitate, problema emigraţiei italiene. S.U.A. şi Anglia, subliniază autorul, referindu-se la evoluţia acestei chestiuni în cursul anului 1948, n-au renunţat la atitudinea lor reticentă privind cererea Italiei de a i se acorda teritorii pentru colonizare, considerînd că revenirea ei în Tripolitania era exclusă, întrucît arabii ar fi reacţionat, deteriorîndu-se astfel prestigiul anglo-american în zona respectivă.

Adeziunea Italiei la Pactul atlantic, în primăvara anului 1949, nu a determinat o modificare imediată şi sesizabilă a vechilor atitudini. Gestul Peninsulei reprezenta mai degrabă, cum consideră autorul, o condiţie indispensabilă, dar nu şi suficientă, întrucît între timp au intervenit alte criterii de evaluare a acţiunilor incluse în sfera raporturilor internaţionale. În noile împrejurări, italienii au încercat, în vara anului 1949, să obţină sprijinul englezilor în favoarea unei teze în conformitate cu care Eritrea urma să devină independentă, rămînînd Italiei posibilitatea de aşi exercita influenţa în Tripolitania. Dar, tentativa a eşuat înainte chiar de a fi fost pe deplin conturată, datorită manifestărilor de la Tripoli, care au confirmat în mod dramatic ostilitatea arabilor faţă de Italia. În aceste împrejurări, treptat, treptat, pretenţiile Italiei s-au limitat la simple tatonări, cu atît mai mult cu cît, aşa cum declara încă din 1937 Carlo Sforza, mai mulţi conaţionali ai săi se aflau la New York decît în Eritrea, Libia şi Somalia. Însă, cu toate că Italia şi-a modificat atitudinea, prin diminuarea progresivă a pretenţiilor coloniale, raporturile ei cu Anglia au rămas dominate, constată Gianluigi Rossi, de problema africană, care a generat o permanentă tensiune subterană. În timp ce englezii n-au renunţat la rigiditatea lor faţă de pretenţiile italienilor, aceştia din urmă au interpretat o asemenea atitudine ca pe o formă de umilire a acelora care au încercat să contracareze influenţa britanică în Mediterana. O atare inflexibilitate reciprocă a influenţat negativ ansamblul raporturilor italiano-britanice. Totodată, maniera politică afirmată de *Palazzo Chigi* a reprezentat un impediment care, deşi temporar, s-a dovedit capabil să întîrzie ameliorarea raporturilor sale cu lumea arabă.

Dincolo de toate obstacolele întîmpinate de diplomatia italiană, care revenea uneori la vechea insistenţă, deşi fără şanse de a-şi impune punctul de vedere, opinia publică peninsulară continua încă a spera în revenirea în aproape toate fostele colonii. Făcînd o asemenea afirmaţie, autorul evidenţiază o stare de fapt, fără a o justifica şi susţine. Dealtfel, continuîndu-şi analiza, el constată că autori-

tăţile diplomatice italiene, confruntîndu-se cu aceste realităţi insurmontabile, au căutat să renunţe la vechile pretenţii, aducîndu-se în discuţie erorile săvîrşite în „era fascistă" şi faptul că Libia, Eritrea şi Somalia nu puteau soluţiona problema suprapopulaţiei italiene. Continenţa afirmată de *Palazza Chigi* exprima realismul la care ajunseseră cercurile politice italiene, convinse de caducitatea pretenţiilor lor coloniale. Paralel cu opoziţia deschisă a englezilor, începînd din toamna anului 1948 Italia a înţeles că doleanţele sale aveau de întîmpinat şi opoziţia multor delegaţii prezente la O.N.U., care judecau totul în funcţie de pierderea războiului, de amintirea practicilor fasciste experimentate în Libia şi, în general, de creşterea curentului anticolonialist şi a intoleranţei la soluţii intermediare.

Discutînd complicaţiile unei chestiuni atît de complexe, Gianluigi Rossi îşi extinde treptat aria investigaţiilor sale, aducînd în dezbatere, de pildă, atitudinea latino-americanilor faţă de Italia, sprijinită de o serie de ţări ale Americii de Sud. Deşi considerat drept un succes al diplomaţiei italiene, sprijinul Americii latine nu a fost în măsură să modifice datele problemei, chiar dacă guvernele argentinian, peruvian şi chilian au făcut demersuri la Washington şi Londra pentru a se acorda Italiei „o pace dreaptă şi condiţii cît mai puţin dure posibile" (p. 586). Explicaţia pe care o dă autorul acestui succes este aceea că el a fost generat şi de interese de ordin sentimental, provocate de afinităţile de rasă, cultură şi religie, proprii unei civilizaţii latine comune. În discuţie este adus şi faptul că ţările favorabile Romei îşi exprimau astfel recunoştinţa faţă de emigranţii italieni, consideraţi la Buenos Aires, Lima şi Santiago un factor de progres economic şi social. Se avea în vedere, de asemenea, şi forţa economică a Italiei, care se exercita asupra acestor ţări. Şi, în sfîrşit, procedînd astfel, latino-americanii încercau ei înşişi, remarcă Gianluigi Rossi, să devină o forţă pe scena diplomaţiei internaţionale. Justificînd o asemenea atitudine, delegaţia braziliană prezentă la Conferinţa de pace explica raţiunea pentru care America de Sud milita pentru „o pace dreaptă cu Italia". Eficienţa acestui gest a fost mai evidentă la O.N.U., atunci cînd s-a propus o înţelegere între Anglia şi Italia, avansîndu-se în acelaşi timp ideea apropierii arabilor de punctul de vedere italian. Graţie intervenţiei latino-americane, Italia a ajuns la o înţelegere cu Somalia, obţinînd în acelaşi timp un loc în Consiliul consultativ pentru Libia şi blocînd orice propunere de anexare totală sau parţială a Eritreii de către Etiopia. Această soluţie, considerată drept finală, a constituit un succes pentru diplomaţia anglo-americană. Faptul în sine a fost confirmat de încheierea acordurilor anglo-libian, în 1953, şi anglo-american, în 1954. Anglia şi S.U.A. şi-au asigurat astfel folosirea bazelor din Cyrenaica şi Tripolitania, pentru ca ulterior Washingtonul să-şi consolideze relaţiile cu Etiopia. Treptat, Italia s-a văzut pusă în situaţia de a accepta o soluţie de compromis aparent, adoptînd însă o politică înţeleaptă, de respect mutual al identităţii fiecărui stat, renunţînd la ideea de putere colonială. Dealtfel, aceasta era soluţia firească a unei controverse îndelungate, ce părea la un moment dat ireconciliabilă. Autorul relevă acest fapt, fiind de acord cu el din chiar momentul de început al demersului său, atunci cînd l-a intitulat *Africa italiană spre independenţă.*

Monografia semnată de istoricul Gianluigi Rossi nu este aşadar o încercare de justificare a punctului de vedere italian. Dimpotrivă. Întreaga demonstraţie, care prilejuieşte discutarea celor mai diverse argumente, formulate de cercuri diplomatice europene, americane şi africane, nu urmăreşte altceva decît adevărul istoric. Iar acesta nu putea fi altul decît statornicirea independenţei depline a fostelor colonii italiene.

Gh. I. Florescu

„REVISTA DE ISTORIE" publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST-EUROPÉENNES
- STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - SERIA ARTA PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU—MUZICA—CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
  - SERIE BEAUX-ARTS
  - SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE—CINÈMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Cu privire la structura socială a comunităților sătești dintre Carpați și Dunăre în secolul al IV-lea e.n.

Formația, cultura și începutul domniei lui Petru Rareș.

Instituția agiei în Țara Românească.

Relațiile lui Francisc al II-lea Rákóczi cu Spania.

Artă și politică în Țările române în secolele XV–XVII.

Relațiile comerciale româno-spaniole pînă la pacea de la Adrianopole, (1829).

Manualele școlare din epoca pașoptistă în slujba idealurilor naționale românești.

Poziția Marii Britanii la Congresul de pace de la Viena (1814–1815).

Mărturii documentare privind elaborarea unor proiecte ale canalului Dunăre-Marea Neagră.

Conferința colonială de la Berlin (1884–1885).

Aspecte ale genezei „noului activism" al popoarelor asuprite din Ungaria (1900–1905).

România și țările balcanice în perioada 1900–1911.

Considerații privind social-democrația germană 1869–1914.

Ecoul internațional al ieșirii României din război (mai 1918).

„Noaptea cuțitelor lungi" în viziunea diplomației românești și americane.

Relațiile culturale dintre România și Marea Britanie (1929–1939).

Tendințe în structura economiilor naționale ale sud-estului european între cele două războaie mondiale.

Curente social-economice românești în perioada interbelică: doctrina economică a țărănismului.

Evoluția structurii sociale a României în etapa actuală și procesul omogenizării sociale.

Matematica și istoria social-economică. Începutul impactului.

RM ISSN 0567 – 6304

I. P. Informația c. 1811

Lei 15